acces la istorie

RUSIA, 1815-1881

Russell Sherman

ALL

Russia, 1815-81
Russell Sherman
Copyright © 1991 Russell Sherman
First published in English by Hodder & Stoughton.

Rusia, 1815 – 1881
Russell Sherman
Copyright © 2001 **BIC ALL**
Traducere: Radu Paraschivescu

Toate drepturile rezervate Editurii **BIC ALL**.
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Editurii **BIC ALL**.
Drepturile de distribuție în străinătate aparțin în exclusivitate Editurii **BIC ALL**.
All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **BIC ALL**, is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
SHERMAN, RUSSELL
Rusia/Russel Sherman; trad.: Radu Paraschivescu - București: Editura BIC ALL, 2001
184 p.; 21 cm (Acces la istorie)
Bibliogr.
Index
ISBN 973-684-571-326-8

I. Paraschivescu, Radu (trad.)

94 (47)

Editura **BIC ALL**

Bd. Timișoara nr. 58, sector 6
București, cod 76548
☎ 402 26 00
Fax: 402 26 10

Departamentul difuzare ☎ 402 26 20

Comenzi la: comenzi@all.ro
URL: http://www.all.ro

Redactor: Simona Ceaușu
Procesare copertă: Daniel Țuțunel
Ilustrația copertei: *Țarul Alexandru I*

Acces la istorie 25

RUSIA, 1815 – 1881

Russell Sherman

Traducere de
Radu Paraschivescu

ALL

Cuvânt înainte

Către cititorul obișnuit

Seria „Acces la istorie" a fost inițiată mai ales la nivelul cerințelor studenților și elevilor care susțin examene legate de subiectele respective, dar oferă o mulțime de informații interesante și cititorului obișnuit. Partea principală a cărții (textul propriu-zis, mai puțin îndrumările de la sfârșitul capitolelor) reprezintă un studiu ușor de citit și incitant totodată, ce are coerența necesară unei cercetări istorice. Intenția autorilor a fost nu doar să ofere o prezentare clară și concisă a unor evenimente din trecut, ci să stimuleze cititorii (chiar și pe cei neinițiați) în a-și forma o opinie despre subiectul pus în discuție. Astfel, în loc să transmită o sumă de „adevăruri istorice" plate, lucrările din această colecție conțin puncte de vedere și interpretări diferite.

Către studenți și elevi

În funcție de subiectele care vă interesează și de timpul de studiu pe care îl aveți la dispoziție, puteți proceda în mod diferențiat atunci când folosiți această carte pentru pregătirea unui examen.

De exemplu, dacă doriți să vă formați o idee generală asupra subiectului, în cel mai scurt timp posibil, următoarele căi ar fi, probabil, cele mai eficiente:

- Citiți capitolul 1 în întregime.
- Pentru fiecare dintre capitolele următoarele, începeți cu secțiunea „Să luăm notițe" și, dacă subiectul vă interesează, citiți tot capitolul, oprindu-vă la fiecare subcapitol pentru a nota principalele probleme dezbătute.

Dacă doriți totuși să abordați întreaga tematică a cărții și dispuneți de timpul necesar, ar fi avantajos să folosiți pentru fiecare capitol următoarea procedură:

1. Citiți tot capitolul, de preferat într-o singură ședință.

2. Studiați schema de la sfârșitul capitolului, asigurându-vă că în linii mari l-ați înțeles.

3. Citiți secțiunea „Să luăm notițe" (și secțiunea „Să răspundem la întrebări-eseu") și decideți dacă mai aveți de lucrat la capitolul respectiv. În anumite secțiuni importante ale cărții, va trebui să citiți capitolul a doua oară și să vă opriți la fiecare titlu și paragraf ce începe cu * și să vă gândiți (să scrieți un rezumat) la ceea ce ați citit.

4. Abordați secțiunea „Întrebări bazate pe izvoare". Citiți întrebările și formulați-vă răspunsurile mintal sau în scris.

După ce ați citit întreaga lucrare, studiați secțiunea „Lecturi suplimentare" și alegeți acele titluri care v-ar putea completa informațiile.

Scopul nostru a fost să vă trezim interesul și să vă facem studiul cât mai agreabil. Sperăm că la încheierea lecturii veți aprecia că el a fost atins.

Cuprins

CAPITOLUL 1 Rusia în 1815 1
1. Geografia Rusiei 1
2. Structura socială 6
3. Autocrația 9
4. Comerțul, industria și economia 12
Îndrumări pentru studiu 15

CAPITOLUL 2 Alexandru I, 1801-1825 17
1. Alexandru omul 17
2. Primii ani, 1801-1815 18
3. Alexandru după 1815 21
4. Evaluare 31
Îndrumări pentru studiu 33

CAPITOLUL 3 Nicolae I, 1825-1855 37
1. Revolta Decembriștilor 37
2. Țarul cazon 41
3. Cancelaria – planificare și evoluție 45
4. Reacționar? 49
5. Ultimii șapte ani 56
6. Evaluare 59
Îndrumări pentru studiu 61

CAPITOLUL 4 Emanciparea iobagilor 66
1. Alexandru al II-lea 66
2. Efectul Crimeii 67
3. De ce emanciparea iobagilor? 68
4. Situația țărănimii 70
5. Drumul spre emancipare 75
6. Rezulatele emancipării 79
7. Concluzie 84
Îndrumări pentru studiu 86

CAPITOLUL 5 Țarul reformator 93
1. Motivația 93
2. Autoritățile locale 93
3. Reforma juridică 96
4. Reforma militară 99
5. Învățământul 102
6. Cenzura 106
7. Progresul economic 107
Îndrumări pentru studiu 110

CAPITOLUL 6 Reacțiile la reformă 114
1. Inteligheția 114
2. De la inteligheția la revoluționarii pașnici 117
3. Extinderea mișcării revoluționare: Vera Zasulici și Ecaterina Dolgoruki 120
4. Actul final 124
5. Importanța lui Alexandru al II-lea 127
Îndrumări pentru studiu 129

CAPITOLUL7 Politica externă a Rusiei: de la Viena la Congresul de la Berlin 133
1. Alexandru I după Napoleon 134
2. De la Nicolae I la 1848 139
3. De la 1848 la Războiul Crimeii 146
4. Alexandru al II-lea și Europa 151
5. Alexandru al II-lea și Asia 153
6. Balcanii și panslavismul 155
7. Recapitulare 161
Îndrumări pentru studiu 165

Glosar 169
Lecturi suplimentare 170
Index 173

CAPITOLUL 1

Rusia în 1815

Rusia este considerată adeseori un stat european, fapt care ne poate induce în eroare. Ca să înțelegem istoria rusă, trebuie mai întâi să vedem cât de diferită este Rusia de Europa, cu precădere de cea occidentală. Rusia avea alte tradiții intelectuale, religioase sau sociale. Diferența dintre Biserica Ortodoxă Rusă și bisericile apusene era la fel de mare ca aceea dintre Roma și Calvin. Nu exista nici un fel de tradiție prin care țarul să împartă puterea cu un grup sau altul. Până și alfabetul folosit de ruși era total diferit de cel folosit în vest. Europa era importantă pentru Rusia, lucru la fel de valabil pentru întinsele teritorii situate la est. Simpla dimensiune a țării o distingea de țările europene ale momentului. Harta de pe pagina următoare a fost aleasă cu bună știință pentru a prezenta lucrurile din perspectiva rușilor. Ea arată limpede că avem de-a face cu mult mai mult decât cu o simplă putere europeană. Rusia a fost un imperiu vast, în componența căruia au intrat numeroase naționalități. Popoarele ei au fost la fel de diverse sub aspect lingvistic și cultural ca teritoriile pe care le-au populat. Acest imperiu disparat a fost menținut nu atât de legăturile naturale dintre popoarele componente, cât mai ales de puterea autocratică a țarilor.

1. Geografia Rusiei

Cunoașterea geografiei Rusiei este esențială pentru buna înțelegere a felului cum a evoluat țara. În ultima parte a secolului XX, puțini sunt experții care nu se rezumă la o trimitere de circumstanță la geografia fizică și climaterică a unei regiuni, fiindcă tehnologia modernă a surmontat – cel puțin în lumea dezvoltată – majoritatea problemelor naturale pe care le-au întâmpinat societățile. Totuși, înainte de

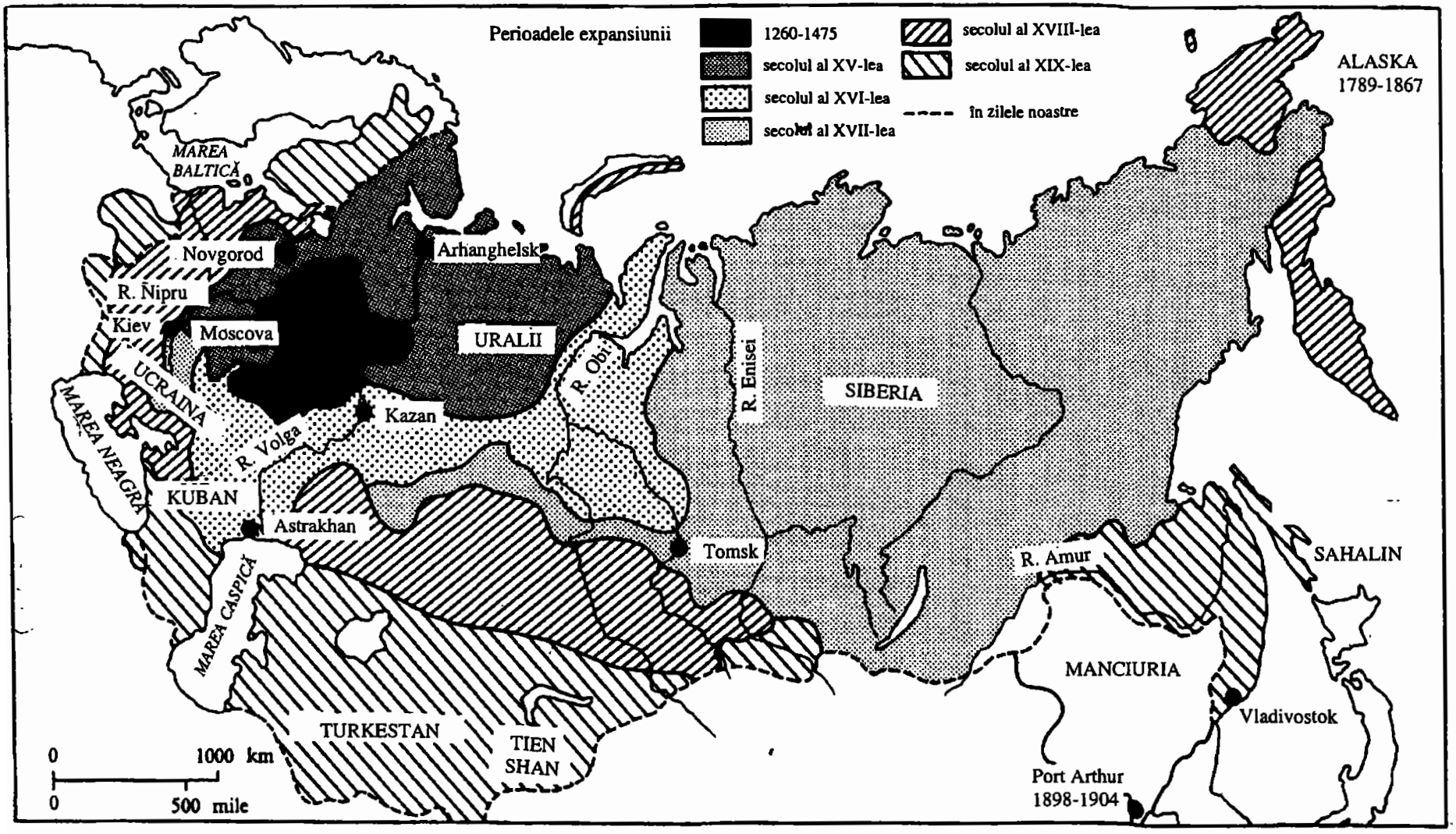

Expansiunea Imperiului Rus

înregistrarea acestor progrese, geografia a fost adeseori un element principal de determinare a naturii și anvergurii activităților omenești. La 1815 Rusia ocupa aproape o șesime din suprafața totală de uscat a lumii. Ea se întindea de la pustietățile înghețate ale nordului arctic la deșertul arid din sud, mai sus de Afganistan, și din Europa Centrală (limita vestică) până în Alaska (limita estică). Cu toate acestea, structura solului și clima au restricționat sever creșterea și dezvoltarea țării.

Din diverse motive, o foarte mică porțiune din suprafața de uscat care cuprindea statul rus era considerată ospitalieră și productivă. Vegetația rusă poate fi împărțită în patru zone principale (vezi harta de la pagina 4). În tundra din nord e prea frig pentru creșterea plantelor și pentru desfășurarea unor activități omenești primare; taigaua, sau uriașa zonă a pădurilor, este cea mai întinsă arie forestieră din lume; stepa este de fapt o vastă câmpie care se desfășoară între Ungaria și Mongolia; în fine, regiunile semideșertice din Asia Centrală nu pot asigura existența unei populații numeroase.

Pentru oameni există de fapt doar două zone locuibile: stepa și partea de sud a regiunii forestiere. Ele au fost descrise după cum urmează de baronul Haxthausen în jurul anului 1840:

1 În nordul Rusiei vegetația ia forma pădurilor; fiecare pârloagă, fiecare câmp necultivat e acoperit de codri în câțiva ani... În stepă, natura însuflețește iarba și florile; și ce creștere luxuriantă! Plantele care abia ating o jumătate de metru în alte locuri se
5 înalță aici cu semeție și ne trec dincolo de cap.

Tabloul care se desprinde din aceste rânduri pare cel al unui teren fertil, mănos și ușor fructificabil. Totuși, atât din cauza solului, cât și a climei, lucrurile nu stau chiar așa. Clima Rusiei este una de tip „continental", ceea ce înseamnă veri toride și ierni crâncene. Cu cât avansăm spre est, cu atât iarna e mai rece. În estul Siberiei, la Verhoiansk, temperaturile coboară până la –28 de grade Celsius. Ca urmare, cea mai mare parte din estul Siberiei este necultivabilă, deși regiunea este situată la aceeași altitudine cu Anglia. Asta înseamnă totodată că în restul teritoriului perioada de creștere vegetală este foarte scurtă. În aceste regiuni eforturile agricole trebuie concentrate la maximum. În nordul Rusiei europene, care alcătuiește inima vechiului stat rus,

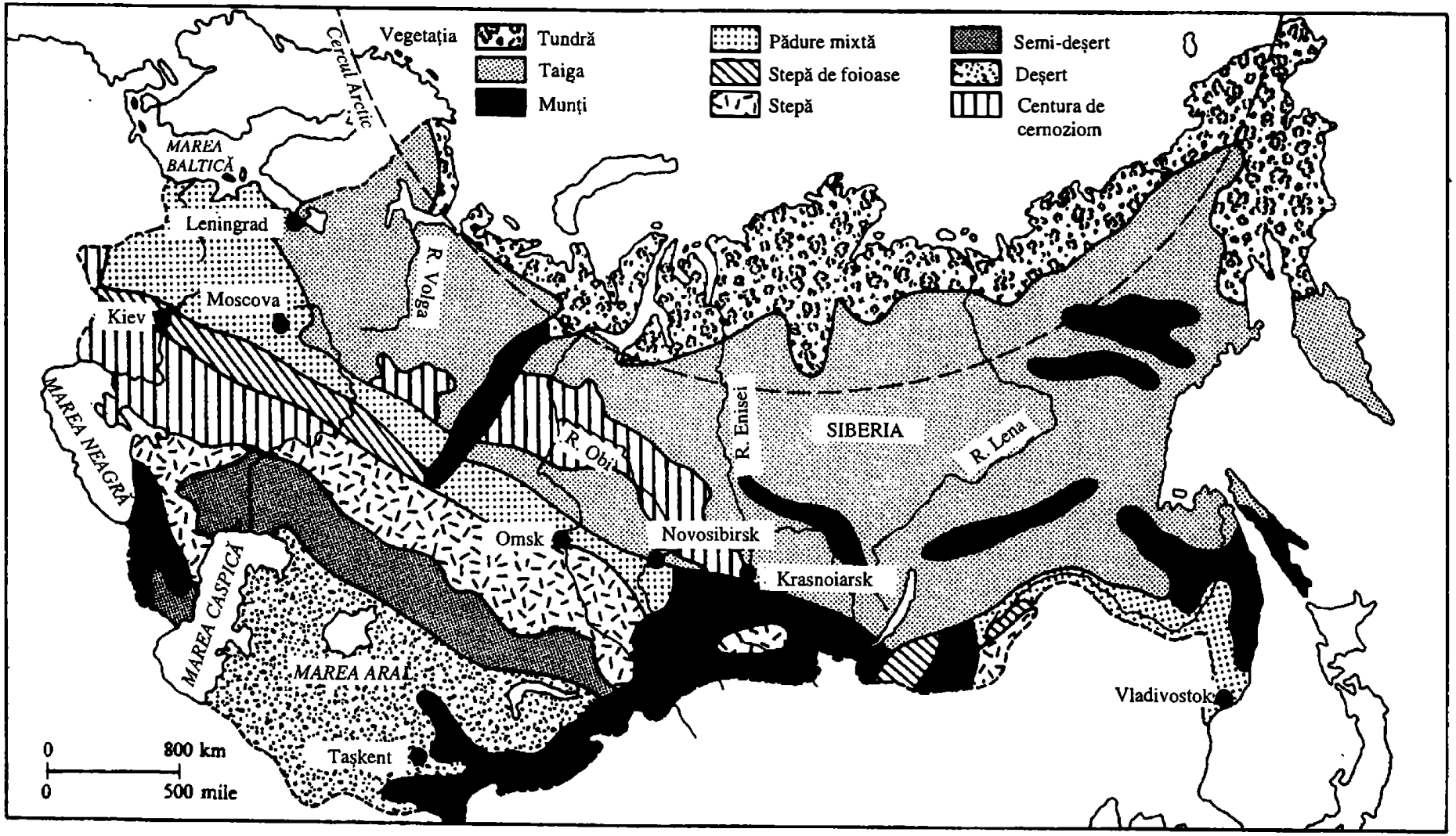

Imperiul Rus – vegetație și tipuri de sol

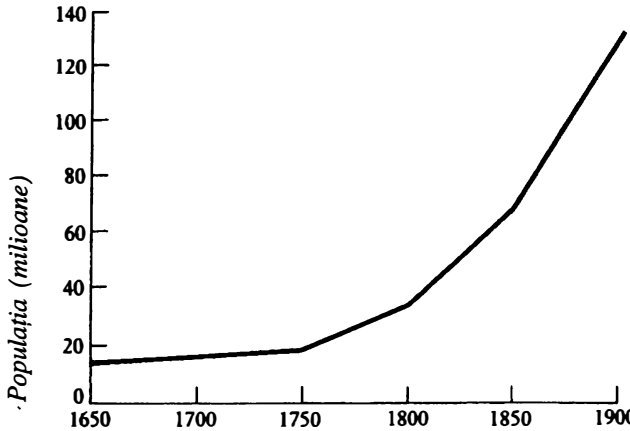

Creșterea populației din Rusia

pământul rămâne înghețat până la opt luni pe an. Acest factor, combinat cu ploile inegale, a făcut ca una din trei recolte să fie insuficientă pentru hrana populației. Precipitațiile sunt slabe în cele mai fertile regiuni ale centurii cernoziomice, dar frecvente în nord-vestul caracterizat prin soluri mai nisipoase și nu atât de rodnice. Oricum însă, chiar și aici ploile cad cu precădere în ultimele două luni ale primăverii, iar o întârziere de câteva săptămâni este suficientă pentru producerea unor pagube serioase.

În secolul al XIX-lea rezultatul acestor condiții vitrege se traducea prin recolte slabe. În jurul anului 1820 producția medie de grâu era de 1 la 3 (trei boabe culese pentru unul semănat). În Europa centrală media era de 1 la 5, în timp ce în Anglia ea atinsese deja 1 la 8. Asta însemna că, în cazul unui an prost, țăranul rus avea un surplus extrem de mic din care să mănânce, să vândă sau să hrănească animalele pe durata iernilor aspre și lungi. De aici decurgea o altă consecință: existau prea puține îngrășăminte capabile să revitalizeze solul, cu precădere în nord, unde era cea mai mare nevoie de ele.

Totuși, vina pentru aceste condiții grele nu o poartă doar vitregiile naturale descrise anterior. În Europa apuseană creșterea comerțului și dezvoltarea orașelor merseseră mână în mână cu îmbunătățirile de resort agricol, într-un efort de stimulare și consolidare reciprocă, de natură să facă posibilă creșterea producției. În Rusia acest stimulent

lipsea. Sistemul socio-economic nu permitea țărănimii să se bucure de foloasele oricăror sporuri de productivitate. Micile progrese înregistrate au fost înghițite de rapida creștere a populației care a avut loc după 1750. Această creștere, precum și faptul că lipsa unei surse eficace de îngrășăminte însemna că fertilitatea ținuturilor nordice era aproape permanent secătuită, au dus la popularea continuă a unor regiuni noi, care încă erau fertile.

2. Structura socială

Rusia era un stat rural. 96% din populație trăia la sate și era compus într-o majoritate covârșitoare din țărani. Vechea celulă socială din Rusia se bazase pe grupul familial extins, care număra adeseori cincizeci de membri sau chiar mai mult. În 1815 această structură fusese deja înlocuită de obște sau comună (așa-numitul *mir*). Cele mai multe sate din acea perioadă erau alcătuite dintr-o serie de familii extinse (dar nu atât de numeroase) și aveau mai puțin de cinci sute de locuitori. Luarea deciziilor care priveau întreaga comunitate revenea unui grup compus din capii de familie. Se pare că acest lucru a convenit atât moșierilor, cât și țăranilor, pliindu-se totodată pe cerințele vremurilor. Moșierilor le venea mai ușor să trateze cu reprezentantul unic al unei familii extinse decât cu fiecare membru în parte. De asemenea, consiliul *mir*-urilor acționa ca un organism care se ghida după reguli proprii și prelua povara administrativă de pe umerii moșierilor, ocupându-se de problemele spinoase ale repartizării de terenuri membrilor comunei și ale administrării dărilor și arendelor. Totodată, *mir*-urile par să fi oferit majorității țăranilor sentimentul de siguranță pe care și-l doreau. Natura comunală a organizațiilor corespundea situației existente. Perioadele limitate de avânt agricol cereau activități concentrate, susținute și coordonate, lucru cu atât mai important în condițiile diminuării suprafețelor fertile.

Existau două categorii principale de țărani: iobagii, care aparțineau unor proprietari privați, și așa-numiții „țărani de stat", care ocupau terenuri ce nu constituiau proprietate privată, aflându-se prin urmare în proprietatea statului. Iobagii se găseau la bunul plac al proprietarului, puteau fi cumpărați sau vânduți, munceau acolo unde voia proprietarul

și nu aveau practic nici un drept legal. Însă chiar dacă viața lor – ca și cea a „țăranilor de stat" – era adeseori aspră și lipsită de satisfacții, comparațiile cu plantațiile americane pe care lucrau sclavii, sau chiar cu fermele colective de pe vremea lui Stalin, ne pot induce în eroare. După cum vom vedea mai târziu, existau multe argumente morale și economice împotriva sistemului, însă în general țăranii erau liberi să se bucure de foloasele muncii lor, dacă le mai rămânea ceva după ce satisfăceau pretențiile moșierului sau pe cele ale statului. Aceste pretenții sporeau pe măsură ce moșierimea contracta din ce în ce mai multe datorii, dar eficiența economică, precum și ineficacitatea sistemului îi împiedica pe cei mai mulți dintre moșieri să le ceară lucruri imposibile șerbilor. Țăranii duceau o viață când riguroasă, când monotonă, coordonatele ei fiind însă comparabile cu cele din toate societățile preindustriale.

Tabelul claselor în viziunea lui Arsenev, conform recensămintelor din 1812 și 1816

Clase neproductive	**Mii**	**Procentaj**
Nobilime	450	1,1
Cler	430	1,1
Armată	2 000	5,0
Oficialități (de diverse tipuri) și *Raznocinți* (oameni cu origine mixtă)	1 500	3,7
TOTAL	4 380	10,9
Clase productive		
Negustori	204	0,5
Mesceanin (proprietari de prăvălii și artizani)	1 490	3,7
Țărani de stat	13 100	32,7
Iobagi	20 300	50,7
„Oameni liberi" (îndeosebi cazaci)	234	0,6
Alți țărani	360	0,9
TOTAL	35 688	89,1
Total	*40 068*	*100,0*

Țărănimea reprezenta 83% din totalul populației. Și restul? Cifrele cele mai exacte din acea perioadă au fost stabilite de Arsenev – un statistician care a elaborat tabelul de mai sus, în care populația Rusiei a fost împărțită în două categorii: productivi și neproductivi. Tabelul pune problema importanței pe care o aveau la vremea respectivă diversele definiții „juridice" ale noțiunii de clasă, care au dus la apariția unor bariere importante între clasele existente pe atunci.

Cel mai important aspect al tabelului este că relevă existența unei „clase de mijloc" foarte mici. Atâta câtă era, această „clasă de mijloc" avea parte de un control strict. *Mesceanin* era un termen juridic care definea o varietate a orășenilor nu foarte înstăriți, ca de pildă muncitorii, artizanii și micii proprietari de prăvălii. Aceștia puteau începe afaceri pe cont propriu, dar existau limite foarte stricte în legătură cu cât li se permitea să cumpere și să vândă. În cazul unui succes deosebit, puteau încerca să se înscrie într-una dintre breslele negustorești. Acest lucru implica nu doar plata unei taxe de aderare, ci și o schimbare a statutului juridic. Însă existau cazuri când autoritățile nu acceptau o asemenea schimbare, chiar dacă se strângeau fondurile necesare. În ciuda obținerii acestor drepturi negustorești, respectivii trebuiau să activeze în limita unor reguli severe, impuse de stat întregii bresle din care făceau parte. Mișcările de la o clasă la alta erau anevoioase la toate nvelurile, dar de regulă cu cât erai mai jos pe scara valorilor, cu atât era mai greu să te deplasezi. Cu toate acestea, teoretic până și șerbii aveau posibilitatea (uneori fructificată) de a-și cumpăra libertatea.

Raznocinții alcătuiau un grup mixt. Era vorba de oameni proveniți din familii relativ bune, dar care, nefiind nobili și aflându-se pe o treaptă „inferioară", nu erau ușor de integrat în clasificările obișnuite. Acest grup era important din două motive. În primul rând, membrii lui aveau să pună bazele intelectualității ruse, care la rândul ei avea să furnizeze o bună parte din liderii mișcărilor revoluționare ale țării. În al doilea rând, ei au pus pe tapet problemele sistemului de „ranguri". „Tabelul rangurilor" era indisolubil legat de natura și forma autocrației ruse, demonstrând și caracterizând formatul ierarhic al societății din această țară. Fiecare avea locul și poziția lui în viață, ambele dovedindu-se foarte greu de schimbat. În mod firesc, acest lucru tindea să juguleze ambițiile, spiritul întreprinzător și libera inițiativă.

3. Autocrația

În Rusia autocrația a îmbrăcat, poate, cea mai pură formă din câte a cunoscut în istorie. Politica și întregul proces decizional erau concentrate exclusiv în mâinile țarului. Acesta pretindea – și de cele mai multe ori primea – supunerea totală și benevolă a întregii populații. Teoretic, în fața lui toți supușii erau egali. Misiunea lui era de a fi acel „tată" puternic care își iubea la fel de mult toți „copiii", îi pedepsea la nevoie, asigura ordinea și proteja țara în fața eventualelor amenințări externe. La rândul lui, țarul era supusul lui Dumnezeu, în fața căruia dădea seamă, fiind răspunzător de bunăstarea fizică și psihică a poporului.

Poate că unii identifică asemănări și paralele distincte între acest tip de conducător și monarhii „de drept divin" din țările apusene. Totuși, o asemenea comparație este înșelătoare, ea având cât de cât temei doar în cazul Spaniei în perioada de început. În Rusia autocratul nu împărțise niciodată în mod efectiv puterea cu alte grupuri. Marea majoritate a rușilor erau convinși că așa trebuia să stea lucrurile, având sentimentul că împărțirea puterii ar fi dus la corupție și la înmulțirea grupurilor privilegiate. Ei credeau că noțiunea de privilegiu era funciarmente rea și de natură să provoace o sărăcie și o nefericire generalizate. Până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, numeroși critici îndârjiți ai regimului nu au contestat ideea de autocrație, preferând să se fixeze asupa oficialilor și moșierilor corupți sau ineficienți. Până și iobagii aveau tendința să vadă în țar un „tătuc" bine intenționat, dar păcălit de sfetnici.

De ce era privită autocrația în această lumină? Parțial, explicația se leagă de dimensiunile, caracterul și intențiile Imperiului Rus. Sarcina conducerii și apărării unei țări atât de întinse, care nu dispunea de mijloace defensive naturale și eficiente, nu era câtuși de puțin ușoară. Să nu uităm că țara era compusă din numeroase naționalități, ca de pildă ucrainenii și lituanienii în vest, georgienii și cazacii în sud sau uzbecii și tătarii în est. Rusia avea nevoie de o guvernare cu mână forte. Pericolul unei invazii părea să fie prezent în permanență. În plus, armatele țarului fuseseră răspunzătoare pentru expansiunea țării și erau prin urmare strâns legate de puterea și prestigiul ei. În același timp, conducerea Rusiei reclama o ierarhie complexă. Teritoriul ei era împărțit în provincii subdivizate în districte și mai departe în sate.

Acest fapt se datora precarității comunicațiilor, așa încât în condițiile unor distanțe atât de mari era nevoie de reprezentanți ai țarului în avanposturile imperiului, la toate nivelurile, pentru exercitarea puterii în numele lui. Fenomenul a avut două efecte principale. În primul rând el l-a îndepărtat pe țar de popor și de multe ori oamenii i-au învinovățit pe reprezentanți (nu pe el) când nu și-au putut rezolva problemele. În al doilea rând, însăși complexitatea ierarhiei a acționat

„Între Europa și Asia" – hartă medievală rusească

ca o frână în calea inovațiilor și a progresului. Biserica Ortodoxă, în ai cărei ochi țarul era un împărat (*autokrator*), a jucat la rându-i un rol însemnat. Era vorba, într-o mare măsură, de o biserică nepământeană. Principala ei preocupare o reprezentau ritualurile, precum și existența lumii de apoi, raportată la deșertăciunile trecătoare ale existenței telurice. Însă biserica a sprijinit activ o succesiune de țari ca stăpânitori îndreptățiți ai țării, furnizând astfel o bază teologică fermă pentru autocrația țaristă. Așa stând lucrurile, deși nu s-a implicat activ în chestiunile politice (în bună parte fiindcă nu i se părea că lumea pământească ar fi foarte importantă), Biserica Ortodoxă a avut un impact puternic asupra felului cum au fost percepuți țarii de către poporul rus. Dacă religia a fost cu adevărat „opiul popoarelor", acest lucru a fost valabil în Rusia mai mult decât în orice altă țară.

Natura birocratică a societății ruse fusese conceptualizată oficial de Petru cel Mare în 1722, o dată cu publicarea „Tabelului rangurilor". Acesta făcea parte din planul lui de restructurare a statului rus. Tabelul împărțea clasa conducătoare în 14 ranguri sau demnități. Fiecare membru al nobilimii trebuia să-l slujească pe țar toată viața, fie în serviciul militar, fie în cel civil. Teoretic cel puțin, fiecare nobil trebuia să pornească de pe ultima treaptă și să urce pe scara ierarhică. Primele opt ranguri reprezentau nobilimea ereditară, în timp ce ultimele șase erau expresia nobilimii personale. Nobilii își datorau poziția serviciilor aduse țarului. Era o concepție care se opunea vechii idei a boierilor (nobilimea rusă tradițională) cu privire la nobilimea intrinsecă. Sistemul original al rangurilor pus la punct de Petru cel Mare depindea de serviciul pe viață în slujba țarului și de ideea promovării pe baza meritelor.

Cu toate acestea, în 1815 promovarea era deja determinată mai frecvent de anii de serviciu decât de calitățile propriu-zise, iar sistemul de ranguri a încetat să fie un factor pozitiv, transformându-se într-un element rizibil, care milita împotriva schimbării, a inițiativei și a eficienței.

Mulți dintre termenii amintiți mai sus nu vă sunt familiari. Nu e neapărat nevoie să ne ocupăm mai îndeaproape de ei ca să vedem cât de stratificat era „Tabelul" și cât de ușor se putea transforma un asemenea sistem într-o forță negativă în cazul în care criteriile de promovare nu mai erau meritele și calitățile, ci influența și vechimea.

„Tabelul rangurilor" (cinurilor)

Rang (grad)	*Militar*	*Civil*
1	Feldmareșal	Cancelar
2	General	Consilier personal activ
3	General-locotenent	Guvernator general
4	General-maior	Consilier personal
5	General de brigadă	Consilier civil
6	Colonel	Președinte al Curții Supreme
7	Locotenent-colonel	Consilier aulic
8	Căpitan	Asesor
9	Prim-locotenent	Consilier titular
10	Locotenent-major	Secretar popular
11	–	Secretar doi
12	Sublocotenent	Secretar de provincie
13	Plutonier-major	Arhivar al senatului
14	Plutonier-adjutant	Arhivar de colegiu

4. Comerțul, industria și economia

Economia rusă din această perioadă este adeseori expediată prin două cuvinte: înapoiere și subdezvoltare, ceea ce este însă o simplificare exagerată și primejdioasă. Economia rusă nu era nici statică, nici nesemnificativă, ci în curs de dezvoltare, deși într-un ritm mult mai lent decât cel al economiilor din numeroase alte părți ale Europei.

La începutul secolului al XIX-lea, metalurgia rusă acoperea o treime din producția de fier din lume, iar Rusia exporta peste 50 000 de tone anual, cu precădere în Anglia. Producția de fier a crescut cu peste 50% în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Acest ritm de creștere poate să pară impresionant, dar nu a fost. La 1800 producția de fier din Rusia era aproximativ egală cu cea din Anglia. Cincizeci de ani mai târziu, Anglia producea de 12 ori mai mult fier decât Rusia. Această stagnare relativă a fost consecința faptului că fierul din Rusia devenise prea scump pentru a fi vândut pe piețele europene. Prețul lui ridicat se datora pe de o parte uriașelor cheltuieli de transport dinspre îndepărtații munți Urali (centrul metalurgiei ruse), iar pe de altă parte

faptului că, spre deosebire de alte țări, în Rusia investițiile și modernizarea nu s-au făcut simțite. Acest lucru se datora într-o anumită măsură politicii guvernului, care dorea să ferească industria rusă de concurența străină. Protecționismul, coroborat cu folosirea muncii iobagilor, s-a tradus prin faptul că industriașii ruși nu au sesizat nevoia de a trece la schimbări semnificative. Evidentele avantaje economice ale schimbării, prezente în atâtea alte părți din Europa, lipseau aici cu desăvârșire. De asemenea, mulți factori considerați în mod normal utili pentru creșterea industrială rapidă – capitalul disponibil, flexibilitatea administrativă și coagularea unei clase a întreprinzătorilor – străluceau prin absență. Stagnări relative asemănătoare s-au înregistrat și în industria lânii, a cărbunelui și în cea chimică.

A existat însă și o zonă a progreselor semnificative în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este vorba de industria bumbacului, care s-a dezvoltat rapid, cu ajutorul tehnologiei aduse din Anglia. Industria rusă a bumbacului a putut să crească în primul rând fiindcă războaiele napoleoniene au protejat industria internă de concurența englezilor, ocrotită suplimentar pe atunci de tarifele ridicate introduse după 1822. În al doilea rând, după 1815 a fost posibilă achiziționarea unor filaturi la preț convenabil din Anglia, întrucât acest lucru servea și interesele englezilor. În fine, această ramură a avut de câștigat de pe urma statutului de industrie nouă, dat fiind că a suferit mai puțin din cauza restricțiilor tradiționale. În 1850 industria rusă a bumbacului devenise a cincea din lume. Însă nici atunci producția totală nu depășea cu mult zece la sută din producția Angliei.

Cu toate acestea, trebuie să ținem cont de faptul că lipsa unei creșteri a economiei ruse era relativă, nu absolută. După cum va reieși din cifrele de mai jos, a existat un progres real în date absolute. Economia rusă a stagnat doar în raport cu altele, mult mai active.

O mare parte din răspunderea pentru această stagnare relativă a revenit caracterului statului rus. Comerțul și industria se desfășurau în mod tradițional, adică în bună măsură prin instituirea monopolului. În Rusia nu exista un mediu economic concurențial. Cea mai mare parte a comerțului interior folosea sistemul depășit al târgurilor, care au continuat să răspundă de această ramură până în jurul anului 1860. Atât sistemele bancare de stat, cât și cele private erau slab dezvoltate și instabile, iar banii erau puțini și supuși unor fluctuații puternice. Era

foarte greu să investești în întreprinderi și prin urmare să găsești capital pentru extindere și dezvoltare. Întreprinderile mixte au început să apară abia în prima parte a secolului al XIX-lea, dar chiar și ele au fost supuse unor restricții severe de către legile statului până spre cea de-a doua jumătate a secolului. În consecință, atmosfera, libertatea și infrastructura, care stimulau creșterea economică rapidă în Europa apuseană și în America, pur și simplu nu existau în Rusia din acea perioadă.

Cifrele de producție

Produs	*An*	*Producția totală în ruble*
Bumbac	1814	32 000
	1852	1 835 000
Lână	1815	785 000
	1852	29 077 000

Totalul exporturilor a crescut în medie de zece ori în perioada 1802-1860.

Valoarea exporturilor (în ruble)

Produs	*1802*	*1860*
Grâu	1 158 000	37 508 000
Secară	1 600 000	12 117 000
Grăsimi și untură	2 752 000	18 221 000
Blănuri	720 000	2 394 000
Lână	275 000	19 748 000
Metal și produse metalifere	1 370 000	2 569 000

Împărțirea societății

Socială		*Economică*	
Nobilime	1,1 %	Neproductivi	10,9 %
Țărani și iobagi	83,4 %	Productivi	89,1 %
Toate celelalte grupuri	15,5 %		

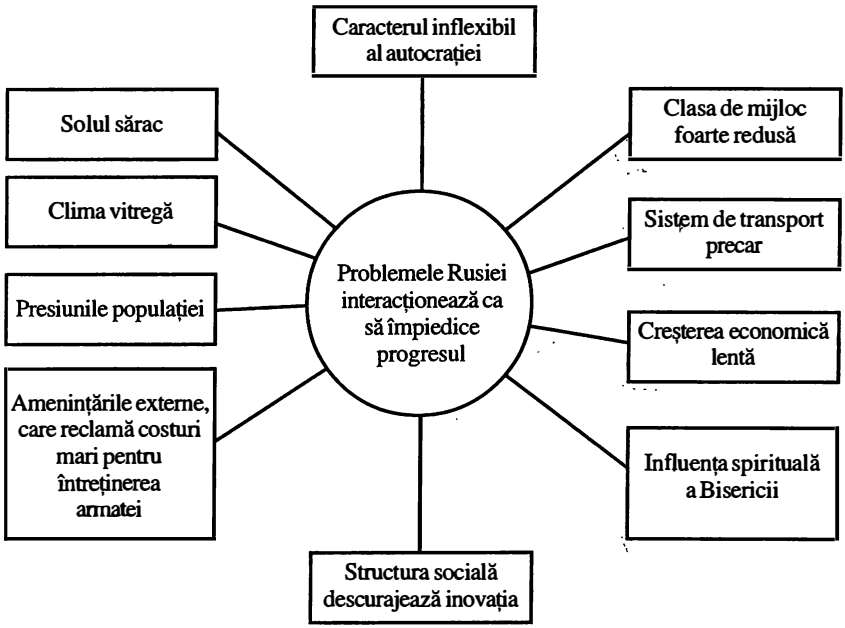
Caracterul inflexibil al autocrației
Solul sărac
Clima vitregă
Presiunile populației
Amenințările externe, care reclamă costuri mari pentru întreținerea armatei
Problemele Rusiei interacționează ca să împiedice progresul
Clasa de mijloc foarte redusă
Sistem de transport precar
Creșterea economică lentă
Influența spirituală a Bisericii
Structura socială descurajează inovația

Rezumat – Rusia în 1815

***Să luăm notițe despre** „Rusia în 1815”*

Notițele despre acest capitol trebuie să se concentreze asupra aspectelor prin care Rusia s-a diferențiat de alte țări europene din aceeași perioadă.

Aceste lucruri sunt foarte importante pentru o bună înțelegere a ceea ce s-a petrecut în Rusia secolului al XIX-lea. Pe lângă fixarea cadrului, ele identifică problemele pe care avea să le întâmpine Rusia și ajută la explicarea limitelor cărora au fost nevoiți să le facă față țarii. Pentru notițele succinte pe care le luați, e bine să recurgeți la următoarele rubrici:

1. Geografia Rusiei
1.1. Vegetația; tipul de sol; clima
1.2. Problemele care decurg
2. Structura socială

2.1. Rusia rurală
2.2. Țăranii de stat și șerbii
2.3. Conceptul de „clasă" în Rusia: caracter și importanță
3. Autocrația
3.1. Caracterul autocrației
3.2. Justificările autocrației
3.3. „Tabelul rangurilor" (**cinurilor**)
4. Comerțul, industria și economia
4.1. Stagnare, progres sau ambele situații?

Întrebări bazate pe izvoare despre „Rusia în 1815"

1. Geografia Rusiei

Studiați atent harta de pe pagina 2, cea de pe pagina 4 și diagrama demografică de pe pagina 5. Apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce arată prima hartă despre relația dintre Rusia și Europa sub aspectul dimensiunilor și al geografiei?
b) De ce diferă atât de mult perspectiva de imaginea obișnuită pe care o aveți?
c) Ce implicații a avut situația descrisă în diagrama demografică asupra agriculturii și administrației ruse în secolul al XIX-lea?
d) Ce probleme va declanșa această creștere a populației, judecând după cea de-a doua hartă?

2. Economia

Studiați atent cifrele legate de producție și de exporturi de la pagina 14, după care:

a) Trasați o diagramă aproximativă prin care să arătați creșterea în procente a producției de bumbac, fier și lână.
b) Descrieți ce indică aceste diagrame în privința ritmului comparativ de creștere a acestor ramuri.
c) Explicați ce ar putea sugera aceste cifre cu privire la dezvoltarea industrială a Rusiei.
d) Oferă cifrele de producție și de export imagini diferite ale economiei ruse? Explicați diferențele pe care la găsiți.

CAPITOLUL 2

Alexandru I, 1801-1825

1. Alexandru omul

Alexandru a fost un personaj întrucâtva enigmatic. Criticii lui l-au considerat secretos, introspectiv, ipocrit și predispus la înșelătorii. Domnia lui a fost adeseori caracterizată ca o perioadă de orientare liberală, urmată de o alta a represiunilor severe. Chiar dacă aceste comentarii sunt până la un punct corecte, ele arată doar una dintre laturile naturii complexe a omului și a anilor de domnie.

Alexandru s-a născut în 1777 și a fost primul fiu al lui Pavel, moștenitorul tronului. El a fost luat de la părinți de bunica lui, împărăteasa Ecaterina. Aceasta s-a ocupat de educația lui, ferm hotărâtă să-l transforme într-un viitor conducător ideal. I-a selecționat personal pe profesorii particulari ai băiatului și a scris cu mâna ei o serie de texte pe care i le-a dat spre studiu nepotului ei. În mod surprinzător, cel mai cunoscut dintre acești profesori, pe nume La Harpe, era elvețian și nutrea convingeri republicane și democratice. La Harpe a fost principala călăuză intelectuală a lui Alexandru între șapte și șaptesprezece ani. Între profesor și elev s-a închegat o legătură puternică, așa încât încă de la o vârstă fragedă copilul a învățat să respecte și să admire concepțiile despre libertate și egalitate ale celui care-i desăvârșea educația.

În compania tatălui său, Alexandru avea parte de un regim cu totul diferit. Părintele lui își petrecea cea mai mare parte a timpului la reședința izolată din Gacina, unde făcea instrucție până la epuizare cu mica lui gardă de onoare. Pavel l-a încurajat pe Alexandru să devină o întruchipare a soldatului modern perfect, ceea ce înseamnă o disciplină strictă, dublată de adoptarea totală a modelului prusac. Chiar dacă era vorba de un contrast evident, prin comparație cu viața răsfățată de care se bucura la curtea bunicii lui, Alexandru a părut să prindă

efectiv gustul pentru precizia și ordinea descoperite la Gacina. Totuși, relațiile dintre tată și fiu nu erau câtuși de puțin relaxate și nu trebuie să ne surprindă că tânărul Alexandru a devenit introspectiv și secretos, dacă ținem cont de diferențele flagrante dintre cele două stiluri de viață cu care a avut de-a face.

Ecaterina a murit în 1796 și a fost urmată la tron de Pavel. În 1801 un grup de ofițeri s-au hotărât să-l răstoarne pe Pavel, considerându-l pe bună dreptate imprevizibil și lipsit de eficiență, și să-l aducă la tron pe Alexandru. Ei l-au informat pe Alexandru de acest plan, pe care tânărul l-a acceptat, cu condiția să i se cruțe viața tatălui său. Ofițerii au fost de acord, dar apoi – poate previzibil – tot l-au asasinat pe Pavel. Implicarea în uciderea tatălui său, deși neintenționată, i-a provocat lui Alexandru un puternic sentiment de vinovăție, care va avea un efect profund asupra comportamentului său, îndeosebi în ultimii ani de domnie.

2. Primii ani, 1801-1815

Domnia lui Alexandru este adeseori împărțită în două perioade – una care s-a încheiat cu înfrângerea finală a lui Napoleon din 1815; o alta care a durat până în 1825, când Alexandru a murit. Deși o asemenea împărțire poate induce în eroare, așa cum se va vedea, ea are o anumită îndreptățire.

Domnia propriu-zisă a început cu o inițiativă pur liberală. În 1801 au fost abrogate toate legile dure și opresive din timpul lui Pavel. Deținuții au fost eliberați, exilaților li s-a permis să revină în țară, iar folosirea torturii a fost interzisă. Alexandru a dorit ca „însuși cuvântul tortură, rușinea și spaima omenirii să fie șters pentru totdeauna din mintea națiunii". El a încercat să pună la punct un sistem juridic limpede și corect în locul haosului de până atunci. Din păcate, totuși, comisia pe care a însărcinat-o cu rescrierea legilor nu avea viziunea sau forța necesare pentru rezolvarea unei probleme atât de ambițioase. Noul țar s-a înconjurat de consilieri tineri, obișnuiți să privească înainte. Susținătorii acestui grup l-au botezat „comitetul salvării publice", în timp ce criticii i-au spus „banda iacobină". Cele două descrieri corespundeau destul de puțin realității, semnalând însă cât se poate de

clar clivajul existent între elementele liberale și cele conservatoare din sânul societății ruse.

Indiferent de defectele lui Alexandru, în această perioadă au apărut o serie de legi importante. Dreptul de a deține proprietăți a fost extins de la nobilime și asupra „rușilor liberi". În 1803 a fost aprobată o lege care pemitea emanciparea voluntară a iobagilor cu sprijinul stăpânilor. Deși măsura a fost criticată frecvent, fiindcă nu a mers prea departe, anvergura ei a fost semnificativă, iar în 1850 existau deja peste 150 000 de iobagi emancipați cu tot cu familii, în conformitate cu prevederile legii. Îmbunătățirea sistemului de învățământ a devenit o prioritate. S-au înființat câteva universități noi, împreună cu peste patruzeci de gimnazii și numeroase alte școli.

Cea mai cuprinzătoare propunere de reformă a fost formulată de Speranski la cererea lui Alexandru. Era vorba de planul pentru reforma constituțională, care a fost definitivat în 1809. Planul viza trei ramuri ale guvernării: legislativul, executivul și juridicul. Clasele ai căror membri dețineau proprietăți urmau să se bucure atât de drepturi civile, cât și politice, în timp ce „oamenii muncii" aveau să se bucure de drepturi civile. Alexandru a aprobat acest plan în principiu, dat fiind că era consonant cu dorința lui – exprimată înainte de urcarea pe tron – „de a oferi libertate Rusiei și de a o salva astfel de fărădelegile pricinuite de despotism și tiranie". Ca prim pas, în 1810 a fost creat Consiliul de Stat, care juca rolul de instrument de consiliere al țarului. În tentativa de ameliorare a administrației centrale, care era la ora aceea vagă și derutată, au fost înființate ministere noi, cu răspunderi precise. Totodată, s-au formulat linii directoare menite să le faciliteze munca. S-au făcut de asemenea eforturi pentru ca avansarea ierarhică a funcționarilor publici să aibă loc în funcție de merite și nu de vechime, introducându-se în acest scop examene și exigențe profesionale.

Aceste schimbări au fost organizate în mare măsură de Speranski. Totuși, ele au provocat o opoziție atât de puternică, încât Alexandru a fost nevoit să-l demită în martie 1812. Demiterea ilustrează diferența dintre practică și teorie, care a caracterizat într-o măsură atât de mare domnia lui Alexandru. Chiar dacă era conducătorul suprem, țarul tot depindea de sprijinul nobilimii. Poate că elitele conservatoare din Rusia nu au semnalat cu adevărat că ar vrea să preia puterea, dar nici nu au vrut să le confere puteri sporite altora sau să-și diminueze propria

importanță. E posibil ca Alexandru să fi făcut pasul aproape revoluționar de a ordona personal ca tratatul de drept penal și civil al reformistului englez Jeremy Bentham să fie tradus în rusă, însă el nu a putut face abstracție de faptul că era conducătorul unei țări ai cărei oameni nu se bucurau efectiv de drepturile civile așa cum erau concepute de Bentham. Ca țar al Rusiei era responsabil pentru bunăstarea întregului popor, numai că acțiunile lui erau limitate de structurile de putere ale statului rus și de nevoia de a-i menține stabilitatea, îndeosebi în fața amenințărilor externe. La scurt timp după demiterea lui Speranski, conform așteptărilor țarului, alianța cu Franța (convenită prin pacea de la Tilsit din 1807) s-a destrămat, iar Napoleon a declanșat invazia. Rusia avea nevoie de unitate ca să facă față acestei amenințări majore. Celelalte considerente (mai cu seamă cele care puteau produce dezbinare, ca de pildă necesitatea de a face reformă) trebuiau trecute pe planul doi. Pe durata următorilor trei ani Alexandru s-a concentrat asupra înfrângerii lui Napoleon și asupra negocierilor de pace care au urmat.

Alexandru a jucat un rol important în înfrângerea lui Napoleon. El a fost glorificat ca „erou eliberator", partitură pe care era convins că o merita. A și insistat, de altfel, să-și asume un rol personal în acordurile postnapoleoniene. Pare aproape sigur că sentimentul lui era că fusese chemat să îndeplinească o misiune divină. La momentul respectiv, misiunea în cauză părea să fie predominant liberală. Alexandru a insistat ca monarhia franceză restaurată să asigure o constituție pentru toți supușii. Deși unii îi puneau la îndoială motivele, el a ținut foarte mult la formarea unui stat polonez pe care să-l conducă personal. Țarul a garantat noului stat o constituție pe care mulți contemporani au considerat-o remarcabil de liberală, dat fiind că oferea polonezilor drepturi civile care nu existau în Rusia. Elementul religios a apărut în prim-plan în cadrul Sfintei Alianțe (vezi pagina 135), care a întruchipat viziunea despre viitor a lui Alexandru. Acesta i-a îndemnat pe ceilalți monarhi creștini să trăiască frățește și să mențină pacea ca pe o îndatorire sfântă, potrivit „adevărurilor supreme dictate de legea veșnică a lui Dumnezeu Mântuitorul". Deși Anglia s-a abținut să intre în alianță, iar ministrul de externe britanic Castlereagh și-a permis să numească întregul demers „o mostră de bazaconii și misticism sublim", toți ceilalți șefi de stat din Europa, cu excepția Papei, au dat curs inițiativei. Totuși, se pare că Alexandru a fost singurul care a

văzut în această alianță un element al „misiunii sfinte" de împlinire a voinței lui Dumnezeu pe pământ.

3. Alexandru după 1815

Perioada de după 1815 este considerată frecvent una a reacțiunii în Rusia, în care țarul s-a îndepărtat constant de propriile idei liberale de la început, inaugurând o vreme a represiunilor brutale. Acest punct de vedere este întrucâtva întemeiat din perspectiva lucrurilor care au avut loc de fapt, dar ascunde o reprezentare greșită a intențiilor lui Alexandru. Poate că descrierea cea mai fidelă a caracterului său se desprinde din observațiile pline de acribie ale prințului Metternich:

> Împăratului îi venea o idee, pe care se plia rapid. Aceasta dospea în mintea lui un an sau doi, până când ajungea să fie privită ca un sistem. În cel de-al treilea an rămânea fidel sistemului pe care-l adoptase și învățase să-l iubească, îi asculta cu o reală fervoare pe promotorii lui și refuza orice calcule privind valoarea sau consecințele sale primejdioase. În cel de-al patrulea an vederea acestor consecințe începea să-i potolească înflăcărarea; al cincilea an dădea la iveală un amestec necuviincios între sistemul vechi, aproape dispărut, și o idee nouă. Această idee era de multe ori diametral opusă celei pe care tocmai o abandonase.

În ciuda acestor aprecieri, Metternich și-a dat seama că Alexandru „avea o fire nobilă, iar cuvântul lui era sfânt".

Obiectivele de ansamblu ale lui Alexandru nu s-au modificat în acestă perioadă. S-au schimbat însă așteptările multor ruși, precum și politicile pe care țarul le-a considerat în interesul statului. Nu e de mirare că, la sfârșitul războiului de eliberare, mulți ruși credeau că țarul, care adusese libertate unei porțiuni atât de mari din Europa și promovase atâtea idei novatoare, avea să se întoarcă acasă și să ofere foloase asemănătoare propriului popor. Alexandru intenționa într-adevăr să aducă beneficii rușilor, dar nu în felul în care sperau contemporanii lui mai liberali. Era perioada în care își vedea „misiunea" depășind frontierele

Rusiei și întinzându-se în restul Europei. Dacă voia să joace un rol marcant în ordinea internațională, așa cum ținea neapărat, trebuia să se asigure că Rusia își păstra poziția de prim-plan printre puterile europene.

Prima reformă importantă căreia i s-a dedicat Alexandru a fost extinderea sistemului Coloniilor Militare, care până atunci se rezumase la un mic experiment. Coloniile Militare se înființau ordonându-li-se tuturor bărbaților dintr-un regiment anume să se prezinte cu tot cu familii într-o anumită zonă. După ce soseau, munceau cot la cot cu țăranii de acolo la dărâmarea clădirilor vechi și la crearea unei așezări complet noi. Aceasta era construită potrivit unor planuri limpezi, moderne și bine gândite, care erau întocmite de Corpul Special al Coloniilor Militare. Soldații, familiile lor, țăranii de prin partea locului și toți copiii care aveau să se nască se supuneau reglementărilor stricte ale acestor colonii până la sfârșitul vieții. Toți membrii coloniei erau controlați de ofițeri cu însărcinări speciale. Li se spunea când și la ce să lucreze, când și cu cine să se căsătorească și chiar câți copii să aibă. Rata inițială a fost fixată la un copil pe an pentru fiecare cuplu. Femeile măritate despre care se aprecia că puteau să aibă copii erau amendate dacă nu respectau graficul. Alexandru spera să îmbunătățească dintr-un foc atât situația unui număr semnificativ de țărani (și a familiilor lor), cât și natura și eficiența armatei regulate a Rusiei. Acest scop lăudabil a reușit parțial în planul intențiilor, fiind perceput inițial de către mulți liberali ca o îndepărtare de iobăgie, dar s-a transformat în scurt timp în magnetul care a atras cele mai severe critici la adresa țarului.

Peste un sfert din armata regulată s-a metamorfozat în coloniști. Coloniile, dintre care unele au fost păstrate până în 1857, aduceau într-adevăr foloase materiale. Ele erau mult mai eficiente decât moșiile tradiționale. Condițiile de viață – îndeosebi locuințele, alimentația, îmbrăcămintea și siguranța – se situau cu mult peste medie în acea perioadă. Totuși, asta nu înseamnă că înființarea lor s-a bucurat de o primire foarte caldă din partea participanților. Soldații care se obișnuiseră cu viața cazonă nu au reacționat favorabil când s-au trezit în uniformă, în spatele unui plug tras de boi. Au avut loc câteva revolte răzlețe, încheiate cu pedepsirea rapidă și brutală ca de obicei a celor vinovați. Țăranii s-au văzut supuși aceluiași regim aspru. Sate întregi au implorat să nu devină membre ale coloniei, ca să nu-și piardă libertatea tradițională. Ele s-au dovedit în cel mai bun caz reticente în fața noului stil de viață la care

fuseseră siliți să se convertească. Vigel, un critic din acea perioadă, a rezumat astfel neajunsurile Coloniilor Militare:

> ... două vocații conflictuale se găseau sub același jug; țăranul era obligat să pună mâna pe pistol, iar soldatul pe plug; coloniștii săraci erau condamnați la muncă silnică pe viață ... Totul se făcea după tipic prusac, totul era socotit, cântărit și măsurat. Vlăguiți de munca la câmp, coloniștii militari se aliniau apoi și mergeau la instrucție.

Reticența coloniștilor era tot mai mare din cauza disciplinei stricte pe care trebuiau s-o respecte. Aceasta se datora în mare măsură controlului exercitat de generalul Arakceev asupra coloniilor. Arakceev avea reputația unui fanatic al rigorii stricte și brutale, într-o perioadă când disciplina de fier dădea norma. El a devenit ținta principală a protestelor liberale. Pe măsură ce Alexandru îi lăsa în sarcină din ce în ce mai mult administrarea imperiului, stilul câinos și inuman al generalului devenea tot mai prezent pe întregul teritoriu. Se pare că, în fața unui asemenea exces disciplinar, Alexandru ar fi fost de părere că era o regretabilă necesitate. După înăbușirea unei revolte din Coloniile Militare, Arakceev i-a scris țarului, descriindu-i cât era de sfâșiat între sentimentele lui creștinești și nevoia de a acționa decisiv. El a hotărât să-i trimită pe vinovați de douăsprezece ori printre două rânduri de câte cinci sute de soldați cu vergi, urmând ca fiecare soldat să-i administreze câte o lovitură fiecărui vinovat la fiecare trecere prin dreptul lui. Era o pedeapsă obișnuită, numai că trecerea printre vergi se făcea în mod normal o singură dată. Douăzeci și cinci dintre condamnați au murit, lucru firesc de altminteri, dat fiind că fiecare încasase câte douăsprezece mii de lovituri. „Știu foarte bine cât a avut de îndurat sufletul domniei tale în asemenea împrejurări", i-a răspuns Alexandru.

Cel de-al doilea domeniu principal în care Alexandru a promovat reformele a fost învățământul. El și-a dat seama că sistemul educațional de atunci era ineficient și lipsit de vigoarea necesară ca să producă oamenii de care era nevoie pentru armată și serviciul civil. Totodată, era tot mai preocupat de sentimentul că era trimisul lui Dumnezeu pe pământ. Prin urmare, a ajuns la concluzia că persoana care ar fi coordonat cel mai bine această reformă trebuia să

fie un om animat de profunde convingeri religioase. Așa se face că l-a ales pe prințul Golițân, de care îl lega o veche prietenie și care purta în parte răspunderea pentru interesul lui din ce în ce mai pronunțat pentru religie.

Golițân fusese mare Procuror al Sfântului Sinod cu începere din 1803. Aceasta era o funcție de conducere extrem de influentă, care implică supravegherea tuturor activităților Bisericii Ortodoxe. Golițân era totodată președinte al Societății Biblice Ruse, înființată recent în scopul traducerii Bibliei în limba rusă. Acum, în 1817, el a preluat conducerea noului Minister al Problemelor Spirituale și al Învățământului. Convingerea lui fermă era că Scripturile se aflau la baza a tot ce era adevărat. Cu asemenea referințe, toată lumea s-a așteptat din partea lui la un tradiționalism extrem. Lucrurile au stat cu totul altfel. Golițân a demonstrat o toleranță remarcabilă pentru acea perioadă, în ciuda faptului că i-a izgonit pe iezuiți. Avea o înclinație firească spre Biserica Ortodoxă, dar asta nu l-a împiedicat să manifeste interes și o atitudine amiabilă față de catolici, de luterani și chiar de quakeri. Acest fapt nu a fost pe placul mitropoliților ortodocși.

Principalul scop al lui Golițân a fost să existe cât mai mulți oameni capabili să citească Biblia și să descopere singuri adevărurile divine. El credea că Scripturile aveau să fie singurul antidot eficace împotriva raționalismului promovat de liber-cugetători, în care a identificat principala cauză a problemelor Rusiei și ale întregii societăți europene din acele vremuri. „Gândirea liberă" se afla în centrul „iluminismului" practicat cu un secol în urmă și presupunea contestarea tuturor structurilor sociale și politice existente.

Principiul de bază al noului minister a fost enunțat de Alexandru chiar la înființare. Țarul a declarat că aștepta ca din acel moment „mila creștină să stea la baza educației autentice". S-a presupus că, din moment ce l-a numit pe Golițân în fruntea noului minister, Alexandru se aștepta ca acest sentiment să fie inculcat cu o oarecare doză de îngăduință. Se pare că Golițân avea într-adevăr scopuri liberale, însă nu a fost capabil să țină sub un control strict o acțiune atât de vastă. El era respectat – probabil pe bună dreptate – ca un om al celor sfinte, animat de profunde convingeri morale, iar mulți îl considerau un fel de mistic. Numai că nu s-a dovedit a fi un administrator suficient de bun pentru a controla sutele de subalterni, care trebuiau să-i transpună

în fapt convingerile și care în general erau mult mai puțin indulgenți decât el.

În scurt timp, noua instituție și-a atras porecla de „Ministerul Beznei". Cei care îi puneau în practică politicile tindeau să ia *ad litteram* declarațiile țarului, dovedind obtuzitate și un accentuat spirit restrictiv. Până și comentatorilor conservatori li se părea că noul minister întrecuse cu mult măsura. Unul dintre exemplele citate în repetate rânduri era decizia cenzorilor de a interzice o carte despre ciupercile otrăvitoare. Din punctul lor de vedere, ciupercile otrăvitoare alcătuiau hrana de bază a ortodocșilor în postul Paștelui și erau sfinte, așa că prezentarea lor drept otrăvitoare era un sacrilegiu. Literatura și teatrul au avut de asemenea parte de o supraveghere tot mai vigilentă, ca nu cumva să exercite „o influență corupătoare".

La rândul lor, și universitățile au avut de suferit, exmplul cel mai elocvent fiind Kazanul. În 1819, un lucrător din Ministerul Învățământului pe nume Magnițki a fost trimis în inspecție la Universitatea din Kazan. El era arhetipul administratorului rus bigot și îngust la minte. Magnițki a descoperit un focar de liber-cugetători radicali și i-a recomandat țarului să închidă imediat universitatea. Alexandru nu era pregătit să meargă atât de departe, dar l-a numit pe Magnițki responsabil pe problemele de învățământ ale regiunii Kazan și l-a însărcinat să curețe universitatea de ideile și influențele periculoase. Magnițki și-a canalizat toate energiile pentru îndeplinirea acestei sarcini. El l-a demis pe rector împreună cu aproape jumătate din corpul profesoral, înlocuindu-i cu oameni pioși, dar fără nici o pregătire. Pe lângă asta, a scos din rafturile bibliotecii sute de cărți pe care le considera suspecte, inclusiv pe cele ale lui Newton și Copernic. În locul lor, a importat Biblii cu toptanul. Le-a ordonat angajaților să controleze notele de lectură cu regularitate și să asculte atent discuțiile dintre studenți, ca să fie siguri că nu mascau sentimente ireverențioase. Tinerii la care se depistau asemenea tendințe erau obligați să poarte însemne care îi stigmatizau drept „păcătoși". Vinovații de calibru erau trimiși la carceră, în timp ce restul studenților se rugau pentru mântuirea lor. Kazan a reprezentat cazul-limită al acestui tip de represiuni, dar toate universitățile au suportat ingerințe similare până la un punct, cu notabila excepție a Moscovei care a scăpat – poate și pentru că era cea mai veche și cea mai respectată dintre ele.

Tinerii liberali au fost din ce în ce mai nemulțumiți de ceea ce considerau un val crescând al reprimărilor. După cum scria un ofițer din rândul Gărzilor, care se întorsese din Franța:

1 Era insuportabil să vezi viața insipidă din St.Petersburg și să-i asculți pe bătrânii care bălmăjeau laude la adresa trecutului și critici față de orice pas înainte. Ne aflam la o sută de ani de ei.

În 1818 o parte din acești liberali a format o societate secretă pe nume „Uniunea Bunăstării", încercând astfel să-și pună în practică ideile. Sentimentele lor erau potențate de atitudinea liberală pe care Alexandru continua s-o manifeste în afara granițelor. El a încurajat evoluțiile constituționale din Polonia, a sprijinit constituțiile formulate de către principii germani și a dat la început impresia că susține revolta naționalistă a grecilor împotriva turcilor, dar s-a împotrivit cu fermitate oricăror inițaitive liberale din țară.

Totuși, ar fi simplist să susținem că Alexandru era represiv în interior și liberal în străinătate. De fapt, el încă nu devenise reacționar. Atâta doar că, axându-se pe problemele internaționale, le-a permis elementelor reacționare din țară să-și impună dominația. Între 1816 și 1820 a petrecut două treimi din timp în afara țării, lăsând o mare parte din treburile imperiului în grija lui Golițân și Arakceev. Primul era incapabil să controleze tendințele reacționare ale subalternilor, pe când cel de-al doilea era un birocrat convins, care credea că opoziția trebuia tratată fără milă. Țarul nu își pierduse concepțiile liberale, ci doar considera că descoperise un scop mai înalt. Misiunea divină de a sluji binele general al omenirii ajunsese să-l preocupe mai mult decât ceea ce se petrecea în propria țară.

Cu toate acestea, Alexandru nu uitase complet de Rusia. În 1819 Speranski a fost numit guvenator al Siberiei și i s-a încredințat sarcina de a reforma administrația. În 1818 țarul îi ceruse lui Novosiltev să redacteze o constituție. Novosiltev s-a inspirat masiv în proiectul lui de constituție din modelul polonez. Țarul urma să rămână singura sursă de autoritate din imperiu, dar „adunarea reprezentanților statului" urma să-l asiste pe suveran. Adunările regionale aveau să discute chestiunile de interes local și să numească membri pentru adunarea națională. Proiectul mai prevedea o serie de drepturi civile funda-

mentale. Novosiltev l-a supus atenției lui Alexandru la începutul lui 1820. Citit cu ochii de acum, proiectul nu pare peste măsură de liberal. De pildă, adunarea națională urma să se întrunească doar odată la cinci ani. Oricum, el ar fi reprezentat un mare pas înainte pentru Rusia și ar fi putut pune bazele viitoarelor progrese constituționale. Cert este că a fost considerat suficient de revoluționar 11 ani mai târziu de către Nicolae I, care a ordonat arderea tuturor exemplarelor tipărite. Nu avem motive să presupunem că țarul nu ar fi încercat să aplice principiile cartei dacă nu ar fi intervenit alte evenimente.

1820 pare să marcheze adevăratul sfârșit al eforturilor lui Alexandru de a rămâne un autocrat liberal. El credea că evenimenele care aveau loc atunci amenințau nu doar ordinea mondială, ci și situația din interiorul imperiului pe care-l conducea. Revoluțiile succesive din Spania, Neapole și Portugalia au forțat scrierea unor constituții sau au adus pe tron reprezentanți ai monarhiei constituționale. Alexandru era de părere că exista o conspirație internațională împotriva creștinismului și a monarhiei, întemeiată pe „așa-zisa filozofie a lui Voltaire și a altora ca el". El a îndemnat la acțiuni urgente și viguroase împotriva revoluționarilor, îndepărtându-se cu 180 de grade de imaginea fostului elev al lui La Harpe. Lucru pe care l-a recunoscut destul de clar în cadrul unei declarații făcute lui Metternich:

1 Din 1813 până în 1820 sunt șapte ani, care însă mi se par un secol. În 1820 n-o să mai fac nici în ruptul capului ce am făcut în 1813. Domnia ta nu te-ai schimbat, eu însă da. Nu ai ce să regreți, pe când eu am.

Alexandru se gândea aici la evenimentele internaționale. Cu toate acestea, veștile primite la Congresul de la Troppau (vezi pagina 137) în noiembrie 1820 l-au făcut să-și întoarcă din nou atenția asupra problemelor interne. Gărzile Semionovski, unul dintre regimentele de elită preferate ale țarului, se răsculaseră la St. Petersburg. Pe Alexandru nu l-ar fi surprins peste măsură vestea unei mici răscoale țărănești. Cât despre niște eventuale tulburări în Coloniile Militare, acestea l-ar fi indispus și poate că l-ar fi dezamăgit. Însă revolta în rândurile unuia dintre propriile regimente de elită aproape că-i depășea puterea de înțelegere. Mișcarea s-a făcut fără violență sau vărsare de

sânge. Gărzile acuzaseră felul cum erau tratate și refuzaseră să execute ordinul de rupere a rândurilor. Totuși, după ce își exprimaseră protestul, soldații acceptaseră să fie arestați fără să se împotrivească. Însă gestul în sine reprezenta chiar și în aceste condiții o manifestare de nesupunere și era aproape fără precedent. Raportul ulterior din St.Petersburg arunca întreaga răspundere asupra noului comandant, colonelul Schwarz. Acesta introdusese o disciplină care depășea cu mult limitele normale, chiar și într-o perioadă în care cuvântul de ordine era rigoarea. În mod firesc, raportul recomanda pedepse exemplare, însă nu atribuia motive politice revoltei.

Cu toate acestea, lui Alexandru i s-a părut că și acesta era tot un exemplu de „conspirație internațională", nevenindu-i să creadă că oamenii s-ar fi putut răscula fără încurajarea ofițerilor. El a avut sentimentul că acești ofițeri doriseră mai mult ca sigur să-l abată de la misiunea de înăbușire a revoluției peste hotare. Puterea și influența lui Arakceev au crescut, iar reprimarea a devenit un lucru la ordinea zilei. Rolul poliției secrete a sporit, cenzura devenind din ce în ce mai strictă sub controlul ei. În cele din urmă până și Golițân a căzut în dizgrație fiindcă i-a ofensat pe cenzori. Poate că faptul nu este foarte surprinzător, dat fiind că acesta a autorizat publicarea unei lucrări pregătite de Societatea Biblică, în care se sugera că Fecioara Maria dăduse naștere unor fii al căror tată era Iosif. Biserica Ortodoxă a apreciat că aceste sugestii erau blasfemiatoare și ofereau un nou exemplu despre cât de periculoși erau liber-cugetătorii. Cenzura a devenit atât de strictă, încât până și un articol anonim al lui Magnițki, în care era atacată dur ideea însăși a constituțiilor, a fost respins pe motiv că nu era voie să se facă nici un fel de comentarii pe marginea acestui subiect. Iar dacă apărea totuși necesitatea unor comentarii, acestea aveau să fie făcute de guvern. Într-un asemenea climat, Golițân mersese prea departe, iar țarul l-a demis din funcție. Locul lui ca ministru al învățământului a fost luat de Șișkov. Acesta era un reacționar bătrâior, bine cunoscut pentru convingerile lui potrivit cărora educația era periculoasă și subversivă dacă nu era oferită în doze extrem de mici. Din acest unghi, el era candidatul ideal (și sigur) pentru conducerea Ministerului Învățământului.

Uniunea Bunăstării nu a stat cu mâinile în sân în această perioadă de represiuni tot mai mari. În 1821 liderii ei și-au analizat atent poziția.

Ei se temeau, pe bună dreptate, că printre ei s-ar fi putut infiltra diverși informatori. Așa stând lucrurile, s-au desființat, cu intenția de a se regrupa aproape imediat, având mult mai mare grijă pe cine primeau în rândurile lor. Artificiul a reușit. Lui Alexandru i-a fost trimis un raport în care se afirma că Uniunea, de care țarul nici măcar nu auzise până atunci, își încetase existența și se dizolvase. Ea s-a reconfigurat sub forma a două organizații secrete, constituite pe criterii geografice: Societatea Nordică și Societatea Sudică. Ambele s-au dezvoltat rapid. Majoritatea membrilor noi erau tineri ofițeri. Aceștia erau inspirați de propria experiență internațională și de exemplul celor câțiva ofițeri spanioli care obținuseră o constituție pentru țara lor conducând o revoltă internă în 1820. Ei au fost amărâți de cele văzute acasă. Societatea Sudică, al cărei conducător era Pavel Pestel, a fost dintotdeauna mai bine organizată și mai activă, dar treptat și Societatea Nordică a ajuns să creadă că ar fi putut fi nevoie de o acțiune directă. În 1825, ofițerii erau deja convinși de necesitatea de a interveni drastic, fiind gata să-l asasineze pe Alexandru în vara lui 1826. Ei erau convinși că ofițerii din cele două societăți își vor determina cu ușurință oamenii să-i urmeze și vor fi în stare să convoace o adunare provizorie după asasinat. Totuși, planul lor neglija detaliile precise. Până în clipa aceea încă nu conveniseră ce tip de guvernare constituțională căutau. Intențiile lor erau atât de imprecise încât s-ar fi putut alege praful de ele, dacă Alexandru însuși n-ar fi provocat o criză atât prin moartea lui, cât și din cauză că nu își făcuse publică hotărârea legată de succesiunea la tron.

În 1822, Alexandru îl convinsese pe marele duce Constantin, fratele lui mai mare și primul succesor, să renunțe la revendicarea tronului. El a procedat așa întrucât Constantin nu avea copii care să perpetueze dinastia și întrucât în condițiile în care se recăsătorise cu o contesă poloneză, care nu era de os domnesc, eventualii copii apăruți din clipa aceea nu ar fi putut ajunge pe tron în mod legal.

Constantin a acceptat imediat rugămintea, confirmând în scris. Pe urmă Alexandru a emis în mare taină un decret prin care îl numea moștenitor pe Nicolae, fratele lui mai mic, care avea un fiu. El le-a comunicat acest lucru doar câtorva consilieri apropiați. Nici chiar Nicolae nu a știut de acest aranjament. Nu putem spune cu exactitate de ce a optat pentru acestă cale, însă unul dintre posibilele motive ar putea fi faptul că tronul începuse să i se pară o povară prea mare. Se

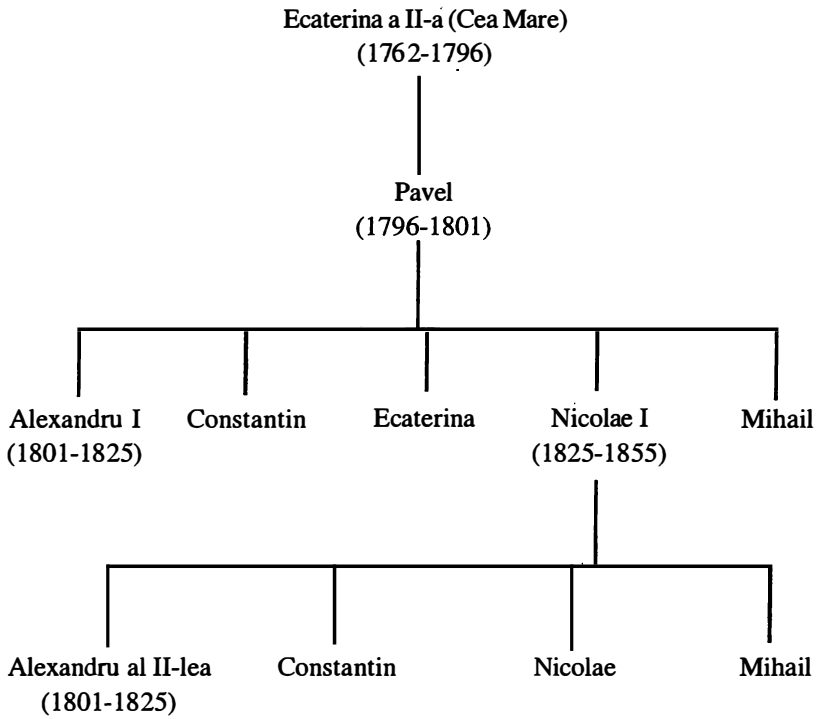

Romanovii de la Ecaterina cea Mare la Alexandru al II-lea

pare că el nu a vrut să întrerupă traiul relativ lipsit de griji al fratelui său încredințându-i o asemenea răspundere.

În ultimele luni ale vieții, Alexandru a dat impresia că pierde contactul cu realitatea. Soția lui era bolnavă și se pare că l-a preocupat sănătatea ei, vrând totodată să se revanșeze pentru bine cunoscuta relație extraconjugală pe care o avusese. S-a decis să petreacă iarna în orășelul sudic Taganrog, foarte căutat atât datorită climei, cât și izolării. După ce a plecat din St.Petersburg a primit o scrisoare de la Arakceev, în care acesta îl informa că trebuise să-și abandoneze îndatoririle și să se retragă la moșie în haine de doliu. Nastasia Minkin, amanta lui celebră pentru cruzimea arătată, întrecuse măsura față de iobagi, iar aceștia o uciseseră. N-a trecut mult și Alexandru a primit un raport despre activitățile Societății Sudice, care conținea suficiente detalii, inclusiv numele lui Pestel. Poate

fiindcă nu se mai consultase cu Arakceev, țarul a hotărât să nu ia măsuri imediate. El a efectuat un scurt tur al Crimeii, unde s-a îmbolnăvit. S-a întors la Taganrog și a murit două săptămâni mai târziu, pe 19 noiembrie 1825, după o scurtă suferință.

Au existat multe controverse legate de moartea lui Alexandru. O serie de zvonuri insistente au acreditat ideea că țarul și-a înscenat decesul ca să poată trece apoi neobservat, asumându-și identitatea unui mistic rătăcitor. Aceste zvonuri au fost încurajate de trei factori: alegerea ciudată a izolatului Taganrog ca loc de petrecere a iernii, faptul că încă de la începutul domniei Alexandru declarase că voia să decline răspunderea conducerii la primul prilej favorabil și – mai târziu – faptul că, în momentul când Alexandru al III-lea a deschis sicriul, acesta era gol. Este puțin probabil să apară vreodată elemente care să dezmintă sau să confirme aceste zvonuri într-un mod concludent. Cert este doar că în noiembrie 1825 Alexandru a încetat să fie țarul Rusiei. Un alt element sigur este contribuția adusă la confuzia care a urmat morții lui, din moment ce nu a acționat decisiv împotriva Societății Sudice și nu a clarificat problema succesiunii. Această pasivitate a fost un factor semnificativ în declanșarea Revoltei Decembriștilor (vezi pagina 37).

4. Evaluare

Din perspectiva evenimentelor care au avut loc, domnia lui Alexandru poate fi împărțită în două perioade: una de liberalism aparent, urmată de o alta caracterizată prin reacțiune și represiune. Totuși, o asemenea împărțire dă impresia că țarul era pe deplin stăpân pe situație și că a devenit reacționar. O asemenea impresie e de natură să inducă în eroare. Întreaga lui domnie s- a desfășurat sub semnul unui dualism aproape inevitabil. Alexandru a vrut să fie un autocrat liberal! Asta însemna să păstreze un echilibru între forțele schimbării și nevoia de menținere a stabilității sistemului autocratic pe care îl întemeiase și al cărui reprezentant principal era. Chiar și spre sfârșitul domniei, cu puțin înainte de-a pleca la Taganrog și după cea mai atractivă perioadă de represiuni, el și-a exprimat speranța că va reuși să le lase o constituție supușilor. Iar acest lucru nu cadrează cu imaginea unui monarh reacționar.

Poate că Schilder, biograful oficial al lui Alexandru, care a scris la sfârșitul secolului al XIX-lea, a avut dreptate când l-a descris ca pe un om secătuit după 1815:

1 Se părea că toate resursele de voință ale lui Alexandru se consumaseră în lupta împotriva lui Napoleon, care i-a solicitat peste măsură tăria fizică și spirituală, și nu e de mirare că țarul avea mintea și trupul vlăguite.

Cu siguranță că explicația ar fi foarte elegantă, dacă ar putea fi susținută. Însă problema este că după 1815 Alexandru a fost remarcabil de activ în domeniul afacerilor externe, probând o mare tenacitate și repurtând succese semnificative. Poate că aprecierea lui Speranski, care afirmase că țarul era „prea slab ca să domnească și prea puternic ca să-i lase pe alții", conține o doză mai mare de adevăr. Dar în ce sens „prea slab"? Ei bine, Alexandru a fost prea slab pentru a pune în practică multe dintre reformele la care ținea, în felul cum le voia concretizate. Adevărata întrebare este: a fost prea slab fiindcă nu avea curaj să-și impună reformele, fiindcă era prea ocupat cu problemele internaționale sau fiindcă era incapabil să dinamiteze cvasiimobilismul statului rus? Toți cei trei factori sunt importanți, dar când a fost pus în fața unor presiuni copleșitoare din partea conservatorilor, Alexandru a trebuit să cedeze. În 1812 el l-a demis pe Speranski, iar în 1824 pe Golițân. E posibil să-și fi pierdut din elan în ce privește reformele interne și să fi fost (în mod firesc) atras de afacerile externe, unde părea capabil să obțină succese mai mari și mai rapide. Totuși, țarul nu a uitat de ideea unei constituții. În 1818 și 1825 el s-a exprimat limpede în sensul realizării acestui proiect. Suprinzător nu este că nu a găsit soluția optimă, ci mai degrabă că s-a gândit serios la o asemenea inițiativă. Se pare că Alexandru a dorit efectiv să fie un „autocrat liberal". Deși a eșuat în ochii multor contemporani și ai unor critici mai recenți, e la fel de adevărat că numeroși oameni din timpul lui l-au considerat prea liberal. Această concepție a fost împărtășită cu siguranță de mulți monarhi contemporani și de elita conservatoare a Rusiei. Metternich a văzut în el un periculos „fiu al iluminismului". În unele privințe, Alexandru i-a dezamăgit pe atât de mulți fiindcă a făcut o sumedenie de promisiuni. El a încercat să fie liberal, rămânând

totodată un autocrat într-o țară autocratică, iar o asemenea direcție nu a fost niciodată ușor de urmat.

***Să luăm notițe despre** „Alexandru I, 1810-1825"*

Din notițele pe care le luați trebuie să reiasă dualismul domniei lui Alexandru. Acesta s-a străduit să fie un autocrat liberal, ceea ce este o contradicție în termeni. Prin urmare, trebuie să vă dați seama în ce fel i-au afectat aceste contradicții acțiunile. De asemenea, trebuie să identificați în ce fel au reacționat forțele conservatoare din Rusia împotriva reformei și de câte ori i-au modificat impactul concret, îndeosebi în cazul armatei și al învățământului. Diferența dintre rezultatul scontat și cel real este foarte importantă.

Titlurile următoare vă pot ajuta să includeți punctele-cheie:

1. Alexandru omul
2. Primii ani
2.1. Începutul reformei
2.2. Constrângerile reformei
2.3. Preocupări externe
3. După 1815
3.1. Schimbarea așteptărilor
3.2. Coloniile Militare
3.3. Învățământul, Golițân și reforma?
3.4. Pași pozitivi pe drumul reformei
3.5. Reprimarea
3.6. Planurile revoluționare și moartea lui Alexandru
4. Evaluare

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Alexandru I, 1801-1825"*

Informațiile din acest capitol ar trebui să vă ajute să răspundeți la întrebări generale despre Alexandru I. De obicei aceste întrebări iau următoarele forme:

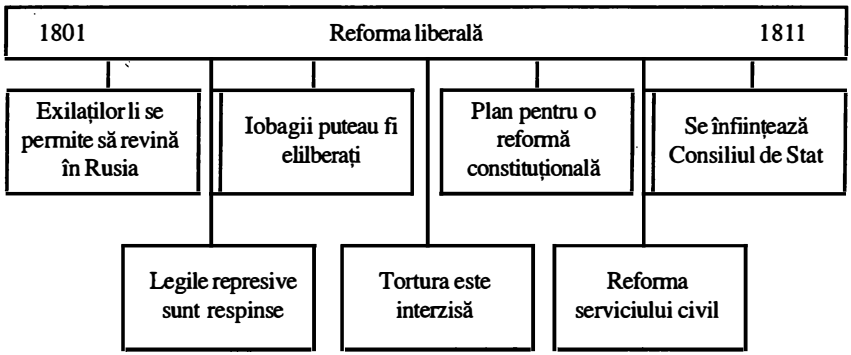

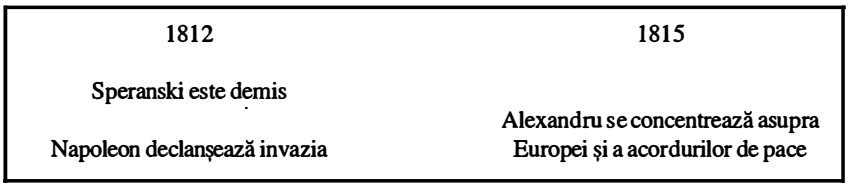

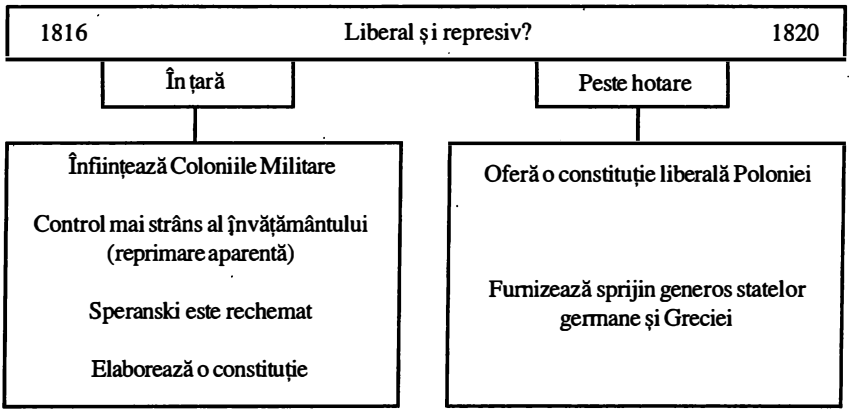

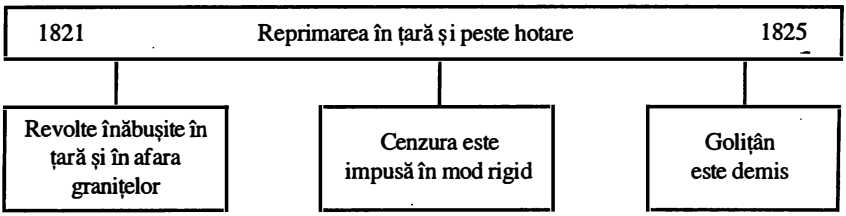
1821
Reprimarea în țară și peste hotare
1825
Revolte înăbușite în țară și în afara granițelor
Cenzura este impusă în mod rigid
Golițân este demis

Rezumat – Alexandru I, 1801-1825

1. Care au fost principalele obiective ale politicii interne a lui Alexandru?
2. În ce măsură a condus educația liberală a lui Alexandru I la realizări și politici liberale după ce a ajuns țar?
3. „Enigmatice" – cât de adecvată este o asemenea descriere a personalității și a politicilor lui Alexandru I?

Întrebarea 1, introdusă prin „care", pare să fie simplă și directă. Alcătuiți o listă cu principalele realizări și inițiative promovate de Alexandru. Apoi grupați-le în cadrul unui tabel cu următoarele rubrici: *Reformă sau inițiative*; *Motivații*; *Reacții*; *Defecte*. În acest moment puteți sesiza complexitatea ascunsă a chestiunii. Unul dintre scopurile de ansamblu ale reformelor lui Alexandru a fost crearea unei Rusii puternice. Majoritatea supușilor lui aveau același scop. Problema a fost existența mai multor modalități de îndeplinire a lui. Alexandru însuși a fost prins mereu între dorința de a reforma și de a îmbunătăți și dorința de a păstra puterea și stabilitatea. Îndeosebi rubrica *Reacții* s-ar fi cuvenit să ridice o problemă deosebit de importantă: reacțiile *cui*? Multe reforme au generat reacții pozitive și negative. În aceeași ordine de idei, motivația care a stat la baza reformelor lui Golițân nu a fost împărtășită de mulți dintre cei care le-au pus în practică. Acest fapt devine important dacă țineți cont că majoritatea politicilor interne ulterioare ale lui Alexandru nu i-au aparținut efectiv, ci au fost ale oamenilor pe care i-a numit în funcții importante.

Având în minte aceste lucruri, redactați un plan de răspuns la întrebarea 1. Încercați să grupați reformele lui Alexandru. Puteți face această grupare pe „tipul de reformă" și „perioada reformei", ca să vedeți care este mai eficace. După aceea decideți care este abordarea mai bună și de ce.

Întrebările 2 și 3 pun accentul pe altceva, deși pentru a răspunde va trebui să folosiți în mare măsură aceleași informații necesare pentru întrebarea 1.

Întrebări bazate pe izvoare despre „Alexandru I, 1801-1825"

1. Caracterul lui Alexandru

Citiți descrierea pe care i-o face Metternich lui Alexandru la pagina 21 și răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce părere are Metternich despre Alexandru?
b) Dacă această părere este corectă, ce probleme ar fi putut cauza un asemenea caracter conducerii Rusiei?
c) Metternich a fost un observator atent și riguros. El a fost totodată un politician foarte conservator, care a răspuns de politica externă a Austriei. Cum afectează acest fapt greutatea pe care trebuie s-o atribuim acestei probleme?

2. Coloniile Militare

Citiți cu atenție fragmentul de la pagina 23 al lui Vigel despre Coloniile Militare și răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce vrea să spună Vigel prin „după tipic prusac"?
b) În ce fel și pe ce bază critică acest fragment Coloniile Militare?
c) Sugerează critica formulată în acest fragment că Vigel era întrucâtva „romantic"? Dacă da, cum influențează acest lucru părerea pe care o aveți despre mărturia lui?
d) A fost reacția negativă descrisă de Vigel un produs „inevitabil" al formării Coloniilor Militare? Motivați-vă răspunsul.

3. Alexandru și reforma

Studiați fragmentul de la pagina 26, aparținând unui ofițer din rândurile Gărzilor, și citatul din Alexandru de la pagina 27. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce stare de spirit este exprimată în fiecare dintre aceste fragmente?
b) Ce evenimente au făcut posibilă apariția unor asemenea declarații?
c) Ce concluzii s-ar putea trage din fiecare fragment?
d) Cum ați încerca să verificați valabilitatea acestor fragmente ca probe pentru studierea acelei perioade?

CAPITOLUL 3

Nicolae I, 1825-1855

1. Revolta Decembriștilor

Revolta Decembriștilor a fost provocată de trei factori principali. Neputința autorităților de a acționa decisiv împotriva societăților secrete le-a dat acestora din urmă răgaz să treacă la fapte. Deruta pe marginea succesiunii a făcut ca societățile să obțină sprijinul unor elemente altminteri loiale din Rusia. Iar teama justificată a acestor societăți de a nu li se descoperi planurile a dus la devansarea datei de declanșare a revoltei.

Când vestea morții lui Alexandru a ajuns la St. Petersburg, testamentul lui secret a fost deschis, iar lui Nicolae i s-a spus pentru prima oară ce poziție urma să ocupe. Din câte se știe, primul lui gând a fost să dea publicității testamentul și să se proclame țar. Însă guvernatorul general Miloradovici al St. Petersburgului l-a sfătuit să adopte o atitudine mai precaută. El i-a amintit lui Nicolae că, potrivit rânduielii, Constantin era cel care devenea automat țar la moartea lui Alexei. Acest fapt, precum și antipatia pe care-o simțeau Gărzile față de Nicolae, l-au făcut pe guvernator să-i sugereze acestuia să-l proclame țar pe Constantin, iar apoi să aștepte renunțarea oficială a lui Constantin înainte de autoproclamarea ca țar. Nicolae s-a hotărât să dea curs sfatului fiindcă nu era sigur pe sprijinul Gărzilor, știind că membrii lor interveniseră de câteva ori în problema succesiunii. Prin urmare, el l-a proclamat țar pe Constantin și a trimis un mesager la Varșovia ca să-și informeze fratele despre ceea ce făcuse.

Situația s-a complicat din cauza felului cum se desfășurau comunicațiile în Rusia. Vestea morții lui Alexandru a ajuns la Constantin, aflat la Varșovia, cu două zile înainte de a-i parveni lui Nicolae, care se găsea la St. Petersburg. Constantin îl proclamase țar pe Nicolae și îi trimisese acestuia o scrisoare în care îi aducea la cunoștință acest

fapt. Fiecare frate îl proclamase țar pe celălalt. Comunicarea dintre cei doi nu putuse fi eficientă, fiindcă un mesaj făcea șapte zile între Varșovia și St. Petersburg. Așa stând lucrurile, scrisorile celor doi se întâlniseră pe drum. Primind primul mesaj din Varșovia, Nicolae i-a trimis imediat o nouă scrisoare lui Constantin, cerându-i să se întoarcă în capitală. Scrisoarea a ajuns la Varșovia pe 2 decembrie. Constantin a trimis un răspuns categoric, declarând că nu avea nici un motiv să meargă la St.Petersburg și spunându-i lui Nicolae că i-ar fi recunoscător dacă nu l-ar mai deranja și și-ar vedea de îndatoririle de țar. Au urmat alte câteva mesaje la fel de sterile, care însă nu i-au schimbat decizia lui Constantin.

În timp ce această situație ridicolă continua, societăților secrete li se oferea un balon de oxigen. Acestea avuseseră de gând să acționeze în vara următoare. Acum însă era limpede că planurile lor trebuiau devansate, îndeosebi fiindcă bănuiau (întemeiat) că o parte din ele fuseseră aduse la cunoștința autorităților. Societatea Sudică era mult mai bine organizată, dar Societatea Nordică deținea o poziție centrală, pe teritoriul capitalei St.Petersburg. Oricum, ambele grupări erau hotărâte să acționeze. A urmat o activitate intensă, care a excelat în planul retoric, însă nu și în cel al planificării amănunțite. Ofițerii implicați păreau animați de credința oarbă că trupele aveau să-i urmeze. Ei erau de părere că marea majoritate a celor care nu-i sprijineau activ aveau să se abțină cel puțin de la acțiuni directe împotriva lor.

Sâmbătă, 12 decembrie, Nicolae a mai primit o scrisoare de la Constantin. Acesta refuza să se deplaseze în capitală, dar îl confirma pe Nicolae ca țar. Nicolae a înțeles în cele din urmă că problema venirii lui Constantin ieșea din discuție și ca urmare și-a propus să dea publicității testamentul și să se proclame țar în ziua de luni, 14 decembrie. În aceeași zi, Nicolae a primit și rapoarte cu date specifice despre Societaea Sudică și cu date generale despre Societatea Nordică, după care a fost informat de un oarecare locotenent Rostovțev în legătură cu planurile acesteia din urmă. Mai mult ca sigur că, dacă ar mai fi fost în funcție, Arakceev ar fi întreprins acțiuni decisive. Totuși, se pare că Miloradovici era sigur că situația se afla sub control. El l-a asigurat pe Nicolae că activitățile Societății Nordice erau supravegheate atent, ceea ce era adevărat, și că nu erau foarte periculoase, ceea ce nu mai corespundea realității. Nicolae s-a decis să accepte aceste asigurări, deși se pare că în sinea lui nu era

convins că lucrurile stăteau într-adevăr așa. El a procedat astfel temându-se că acțiunea directă împotriva conspiratorilor ar fi putut declanșa revolta pe care încerca s-o evite și totodată i-ar fi putut determina pe cei din Gărzi să le acorde sprijinul.

Între timp, a avut loc un eveniment extraordinar, de natură să ofere o înțelegere mai profundă a caracterului ciudat al societății ruse din acea perioadă. Rostovțev, care îi furnizase țarului detalii despre activitățile Societății Nordice, a părăsit curtea ca să informeze Societatea despre întrevederea cu Nicolae. Conform propriilor criterii, acționase onorabil. Își făcuse datoria, punându-l la curent pe țar cu desfășurarea evenimentelor. Pe de altă parte, nu își trădase camarazii prin întâlnirea cu țarul, iar prin felul cum le dăduse informații la timp își menținuse conștiința curată. Se pare că scopul lui a fost să împiedice revolta fără să le facă rău camarazilor. Cum era firesc, veștile aduse de Rostovțev au produs o anumită consternare printre membrii Societății. Ofițerii implicați plănuiseră să-l acuze pe Nicolae că-l uzurpase pe Constantin, care era urmașul legitim la tron, convingându-și astfel trupele de justețea cauzei lor. Câțiva dintre ei s-au retras discret în acest moment, pe când ceilalți au decis să-și continue manevrele conform planului.

În dimineața zilei de 14 decembrie, marea majoritate a Gărzilor au depus calm jurământul de supunere. Rebelii s-au strâns în Piața Senatului din St.Petersburg ca să ceară menținerea lui Constantin ca țar. Miloradovici era pe mai departe convins că problema putea fi rezolvată fără să se recurgă la folosirea forței. El s-a dus singur să stea de vorbă cu rebelii și să le arate ce eroare comiseseră. Pe când se pregătea de plecare, după ce reușise să-i convingă să se întoarcă în cazărmi, a fost împușcat de unul dintre membrii mai radicali ai grupului, murind spre sfârșitul aceleiași zile. Nicolae a decis să preia personal controlul ostilităților. Rebelii crezuseră că aveau să li se alăture în mod sigur opt mii de soldați, poate chiar 12 000. Până la urmă însă, numărul lor nu a depășit trei mii. Aceștia au fost înconjurați de aproximativ zece mii de soldați fideli țarului. Nicolae a ajuns la concluzia că o demonstație de forță avea să-i determine pe rebeli să se retragă, așa încât a ordonat o șarjă a cavaleriei. Ceea ce a urmat ar fi putut fi amuzant, dacă n-ar fi fost vorba de o situație atât de serioasă. Caii nu-și puteau menține echilibrul pe pavajul înghețat, iar cavalcada

lor a fost compromisă de o singură rafală a rebelilor. Pe durata următoarelor trei ore, cele două tabere s-au aflat față în față, în timp ce Nicolae făcea încercări repetate de a-i convinge pe rebeli să se retragă pașnic în cazărmi. El voia să evite o vărsare de sânge care i-ar fi putut stârni și pe alții, făcând situația și mai primejdioasă decât era. Rebelii pur și simplu nu știau ce să facă, mulțumindu-se să aștepte și să spere că aveau să li se alăture și alții. Au existat într-adevăr câteva adeziuni, dar prea puține pentru a schimba raportul de forțe. Pe când începea să se întunece, după ce rebelii stătuseră peste cinci ore în piață, Nicolae s-a decis să ia măsuri ferme și a ordonat artileriei să deschidă focul. După câteva minute, „Revolta Decembriștilor" a luat sfârșit. Ceea ce urmează face parte din relatarea lui Nicolae însuși:

... Am văzut regimentul grenadierilor într-o vraiște deplină, deplasându-se de voie cu steaguri, dar fără ofițeri. Fără să bănuiesc nimic, m-am apropiat de ei, vrând să-i opresc pe oameni și să-i fac să intre la loc în formație, dar când am strigat „Stai!", mi-au răspuns: „Suntem de partea lui Constantin!"

Le-am arătat Piața Senatului și le-am spus: „În cazul ăsta, pe-acolo vă e drumul".

La care tot alaiul a trecut pe lângă mine și printre soldați, alăturându-se pe dată camarazilor lor la fel de prost sfătuiți. Bine că s-a întâmplat așa, căci altminteri s-ar fi făcut vărsare de sânge sub ferestrele palatului, iar soarta noastră ar fi fost mai mult decât îndoielnică ...

Pe urmă generalul-locotenent Vasilcikov s-a întors spre mine și mi-a spus: „Slăvite, nu avem vreme de pierdut și putem face un singur lucru. Trebuie să folosim mitraliile!" Prevăzusem și eu o asemenea necesitate, dar mărturisesc că, în clipa aceea, nu mi-a venit să hotărăsc așa ceva. Eram pradă terorii. „Vrei să fac să curgă sângele supușilor în prima zi de domnie?" l-am întrebat pe Vasilcikov. „Tocmai ca să vă salvați domnia", mi-a răspuns el. Cuvintele astea m-au făcut să mă trezesc la realitate. Venindu-mi în fire, mi-am dat seama că aveam de ales: ori vărsam sângele câtorva și salvam aproape sigur totul, ori mă cruțam pe mine și jertfeam fără discuție statul ...

În clipa aceea, văzând că nu aveam încotro, am ordonat: „Foc!"

Revolta din nord se încheiase. Datorită acțiunilor ferme întreprinse de autorități în sud, s-a pus capăt și mișcării mult mai bine organizate din regiunea respectivă. Totuși, un asemenea început violent al domniei l-a afectat cu siguranță pe țar.

Istoricii au caracterizat Revolta decembriștilor în mai multe feluri: fie ca pe o lovitură de stat tradițională a aristocrației ruse, fie ca pe o avanpremieră a mișcărilor populare care au încercat să înlăture autocrația țaristă. Fiecare punct de vedere conține o doză de adevăr. Printre decembriști s-au numărat membri ai celor mai aristocratice familii din Rusia. În multe privințe a fost vorba de o lovitură de stat tradițională, cu atât mai mult cu cât marea majoritate a decembriștilor nici măcar nu s-au gândit să implice și masele. Ei aveau de gând să se bazeze doar pe atragerea unui mare număr de militari. Totuși, dorința lor era să schimbe sistemul. Mulți dintre ofițerii implicați se inspiraseră din cele văzute în Franța la sfârșitul războaielor napoleoniene. Deși nu exista un consens absolut cu privire la natura schimbării, toți considerau că ea era necesară. Muraviev, liderul Societății Nordice, dorea un sistem federal întemeiat pe modelul american, în care țarul ocupa efectiv funcția de președinte. Pestel, conducătorul Societății Sudice, accepta regicidul ca pe un rău necesar și viza înființarea unui sistem republican, în care „toți cetățenii ruși să se bucure în mod egal de toate drepturile individuale, civile și politice", chiar dacă aceste drepturi erau întrucâtva limitate de o conducere centralizată puternică. Deși este adevărat că nu toți complotiștii au îmbrățișat fără rezerve concepția lui Muraviev sau a lui Pestel, aceste elemente transformă Revolta decembriștilor în ceva mai mult decât o simplă lovitură de stat aristocratică. Poate că ea a fost tradițională ca formă, însă în nici un caz sub aspectul intențiilor.

2. Țarul cazon

Lui Nicolae i s-a reproșat frecvent că a fost reacționar și lipsit de imaginație. Domnia lui a început în tumultul Revoltei Decembriștilor și s-a încheiat în dezastrul din Războiul Crimeii. Criticii lui au susținut că perioada în care a fost țarul Rusiei s-a caracterizat prin represalii și o preocupare absurdă pentru detaliile meschine. Cei care l-au susținut

au invocat înflorirea artelor și progresele reale pe tărâm economic și tehnologic. Este cert că rezultatele nu s-au ridicat la nivelul intențiilor, dar în acestă privință nu a fost singurul țar din secolul al XIX-lea în timpul căruia s-a înregistrat asemenea decalaj.

Nicolae nu fusese crescut ca să ajungă țar. El nu încercase decât să fie un ofițer eficient, devotat și performant. Avea un respect de tip cazon pentru ordine, planificare, uniformitate și răspunderile bine stabilite. Nu a vrut să devină țar, dar odată instalat pe tron s-a dedicat cu toată energia sarcinii pe care o avea de îndeplinit. Spre deosebire de Alexandru, a insistat să aibă un control complet al evenimentelor de pe teritoriul imperiului. Credea în acțiunile ferme și prompte, precum și în disciplina strictă. Mai presus de toate se situa însă datoria față de patrie, pe care trebuiau să și-o asume toți cetățenii. Își supunea propriul comportament unor standarde stricte și aștepta același lucru de la subalterni. Una dintre cele mai profunde analize ale lui Nicolae aparține reginei Victoria:

> E aspru și sever, cu principii de educație neclintite, de la care nu poate să-l abată nimic; nu-l consider foarte inteligent, iar mintea lui e neșlefuită; educația i-a fost neglijată; politica și chestiunile militare sunt singurele lucruri care îl interesează cu adevărat; artele și celelalte îndeletniciri de salon nu-i spun nimic, dar este sincer – sunt sigură de asta – chiar și în cele mai despotice acte, având încredințarea că numai așa poate să guverneze; știu precis că nu-și dă seama de necazurile mari pe care le pricinuiește unuia sau altuia, căci descopăr în fel și chip că i se ascund cu desăvârșire o sumedenie de lucruri, pe care oamenii lui le duc la îndeplinire în cele mai mârșave feluri, pe câtă vreme el crede că e cât se poate de drept.

Nicolae și-a stabilit ca primă prioritate o investigație legată de caracterul și cauzele Revoltei decembriștilor. El nutrea o îngrijorare firească față de mișcarea propriu-zisă, dar la fel de mult îl neliniștea faptul că liderii ei erau în marea lor majoritate reprezentanți ai celor mai vechi și mai respectate familii de nobili din Rusia. Această investigație urma să devină un model pentru viitor. Ea s-a dovedit extrem de amănunțită și anevoioasă, fiind efectuată de o comisie specială numită de Nicolae,

care îi raporta direct rezultatele și la ale cărei lucrări țarul juca de multe ori un rol activ. El era hotărât să-i pedepsească aspru pe capii revoltei, ca să le arate tuturor că, indiferent de poziția în societate, lipsa de loialitate nu avea să fie tolerată. În total, au fost arestați peste trei mii de oameni. Majoritatea soldaților simpli au fost fie mustrați sever, fie supuși formei standard de pedeapsă corporală – trecerea printre vergi. Cinci conducători au fost condamnați la moarte, iar 116 la exil în Siberia. E posibil ca decizia lui să nu pară neobișnuit de aspră, dar în Rusia mulți dintre cei care au trăit atunci au considerat-o excesivă. Asta din cauză că, teoretic, pedeapsa capitală nu era în vigoare în Rusia, fiind pronunțată ultima oară după rebeliunea lui Pugaciov (marea răscoală țărănească din 1775). De asemenea, exista o tradiție îndelungată a grațierii celor exilați – din diverse motive – după o necesară perioadă de izolare de Rusia „civilizată". În cazul decembriștilor, cei cinci au fost spânzurați, iar exilaților nu li s-a dat voie să se întoarcă. În apărarea lui Nicolae trebuie spus că a comutat sentința celor cinci, renunțând la barbara „sfârtecare în patru" în favoarea ștreangului, și a transformat alte 24 de sentințe capitale în pedepse cu exilul. Totuși, corectivele decise nu au atenuat sentimentul că sentințele fuseseră peste măsură de aspre.

Nicolae nu a vrut doar să-i transforme pe capii revoltei într-un exemplu, interesându-l deopotrivă să meargă la cauze. El a avut această intenție atât pentru a preveni alte asemenea incidente ulterioare, cât și pentru a îndrepta abuzurile și proasta gospodărire pe care comisia specială le semnalase de atâtea ori în societatea rusă. În orice caz, nu a acceptat că ideea autocrației ca atare ar fi putut avea vreo fisură. Printre problemele descrise în detaliu de comisie s-au numărat: corupția și ineficiența administativă, sistemul juridic învechit, care practic încetase să funcționeze, deteriorarea situației economice a nobilimii și împovărarea tot mai mare a țăranilor (atât în ce privește dările, cât și nevoia de creștere a productivității). Comisia a elaborat un raport cuprinzător pe marginea problemelor și plângerilor enumerate de acuzați. Nicolae a păstrat o copie a raportului, hotărât să se ocupe de multe din problemele menționate în textul lui. În plus, ținea să limiteze răspândirea „dăunătoare" a ideilor venite din străinătate, despre care era convins că purtau vina acțiunilor „prost îndreptate" ale decembriștilor.

Țarul s-a aplecat cu fermitate asupra sarcinii pe care și-o stabilise. Revolta și raportul îl făcuseră să nu aibă încredere nici în administrație, nici în nobilimea rusă. El a decis că trebuia să controleze personal elaborarea și aplicarea politicilor viitoare. Acest fapt l-a determinat să-și formeze o administație proprie, numită Cancelaria Imperială. Totodată, s-a înconjurat de consilieri care nu erau ruși: Benckendorf, Kankrin, Kiselev și Nesselrode. Inițial, Cancelaria fusese organizată ca să rezolve problemele unde era nevoie de participarea personală a țarului. Nicolae avea acum sentimentul că toate aspectele legate de conducerea imperiului necesitau o analiză din partea lui, motiv pentru care Cancelaria a fost mărită în consecință. Aceasta nu a fost doar o mișcare de natură să-i asigure preluarea controlului personal, ci și o încercare de a ocoli birocrația prostească a administrației deja existente. Cancelaria originală s-a transformat în Prima Secțiune a Cancelariei Personale a Maiestății Sale, care a început să lucreze ca secretariat privat. În 1826 țarul a înființat A Doua Secțiune, menită să se ocupe de codificarea sistemului juridic din Rusia. În același an a apărut A Treia Secțiune, a cărei funcție era supravegherea și reglementarea activităților „tuturor celor dubioși și dăunători". În 1828 s-a înființat A Patra Secțiune pentru monitorizarea și controlul instituțiilor caritabile și de învățământ, de care până atunci răspunsese împărăteasa-mamă. În fine, în 1836 a fost formată A Cincea Secțiune, care urma să se ocupe de reorganizarea administrației pentru așa-numiții țărani ai statului. Această administrație personală oculta frecvent canalele obișnuite. Ea i-a conferit țarului posibilitatea de a opera schimbări rapide, dar a dus și la situații ridicole, când se întâmpla ca unii miniștri să nu aibă cunoștință de modificări importante din zona lor de acțiune până când nu erau decretate ca atare de către țar. O altă consecință a fost suprasolicitarea suveranului, care avea de lucru din ce în ce mai mult.

Deși mulți oameni au considerat că tratamentul aplicat de Nicolae decembriștilor fusese nefiresc de aspru, au existat și liberali care au adoptat o atitudine optimistă. Faptul că țarul i-a demis din timp pe Arakceev și Magnițki, cei doi membri ai administrației lui Alexandru cei mai apropiați de reacțiune, a fost perceput de multe elemente liberale ca un semn de bun augur pentru viitor. Acest sentiment a fost consolidat prin numirea lui Speranski ca supraveghetor al felului cum asigura A

Doua Secțiune codificarea sistemului juridic. Nesselrode și Kankrin au fost păstrați la externe și respectiv finanțe, însă nici unul dintre aceste două ministere nu avusese legături strânse cu latura negativă a domniei lui Alexandru. Nicolae a declarat explicit în manifestul său că era nevoie de o schimbare, dar a spus la fel de clar cine trebuia s-o ghideze:

1 Instituțiile naționale se îmbunătățesc treptat, greșelile se îndreaptă și abuzurile se reformează de sus, nu prin proiecte insolente și nepractice, care doar distrug.

3. Cancelaria – planificare și evoluție

Sub Speranski, A Doua Secțiune și-a asumat misiunea de anvergură care îi stătea în față, cu o mare viteză și vigoare. Sistemul juridic din Rusia plutea în haos. Ultimul cod fusese elaborat în 1649. De atunci, sute de legi ieșiseră din uz, iar alte sute de legi contradictorii fuseseră votate. Câțiva țari încercaseră unul după altul să se ocupe de această problemă, însă nici unul nu reușise să răzbată printr-un asemenea hățiș. În 1830, Speranski și secțiunea lui compilaseră deja o colecție mamut de 45 de volume. Primele 40 cuprindeau peste 30 000 de legi, în timp ce ultimele cinci conțineau un indice amănunțit și anexele. După aceea Speranski a trecut la elaborarea unui cod care să includă doar legi în vigoare, grupate pe mai multe teme. El își propusese să redacteze și un comentariu detaliat pe marginea codului, însă Nicolae s-a opus pe motiv că textele de lege erau explicite și deci suficiente. Cu toate acestea, Speranski a împrumutat diverse concepte din sistemele juridice ale altor țări, pentru a conferi un plus de coerență codului, evitând astfel interdicția pronunțată de țar cu privire la comentariile însoțitoare. Acest cod a cuprins 15 volume și a fost definitivat la începutul lui 1835, având parte apoi de revizuiri și actualizări regulate. Sistemul juridic din Rusia avea în fine o bază solidă, pe care putea să construiască. Transpunerea lui în practică nu s-a ridicat la așteptările lui Speranski, dar a oferit temelia necesară stabilirii unui sistem juridic uniform pe întregul teritoriu al Rusiei.

A Treia Secțiune controla poliția politică sau secretă. Ea era condusă de generalul Benckendorf, care fusese comandantul gărzilor

în timpul domniei lui Alexandru. Pe motiv că poliția era ineficientă și avea o bază de recrutare de slabă factură, generalul a sugerat înființarea unui minister al poliției și revizuirea întregului sistem. Nicolae, care avea o profundă mefiență față de ministere, dar căruia îi plăceau scopurile enunțate, a refuzat să creeze un nou minister. În schimb, el a dispus înființarea Corpului de Jandarmi, care urma să fie administrat de A Treia Secțiune aflată sub conducerea lui Benckendorf. Comandantul celei de-A Treia Secțiuni ținea cu orice preț ca noua poliție să fie una de ținută, respectată și admirată de populație. S-au făcut mari eforturi pentru ca acestui organism nou să i se confere o imagine pozitivă, care s-o separe în mintea tuturor de cea a poliției obișnuite. Jandarmii au primit uniforme albastre și mănuși albe, parcă pentru a scoate în evidență puritatea misiunii pe care o aveau. În mai puțin de trei ani Benckendorf i-a raportat țarului că „Jandarmeria a devenit doctorul moral al poporului. Fiecare om vine la ea și își spune păsul". Deși realitatea contrazicea ușor această declarație, „arhanghelii albaștri" s-au bucurat de un sprijin masiv în primii ani. Ei primeau reclamații, îi dădeau afară pe oficialii corupți, pregăteau acțiuni în justiție împotriva moșierilor nedrepți, iar în particular chiar susțineau schimbări progresive în ceea ce privește statutul iobagilor. Prin urmare, la început jandarmii au câștigat mult din respectul de care vorbea Benckendorf, așa încât mulți dintre superiorii lor erau bine primiți în cercurile liberale. Totuși, pe măsura trecerii timpului ei s-au concentrat mai mult asupra rolului de cenzori și de supresori ai dreptății și de dușmani ai corupției. La asta s-a adăugat exercitarea unei influențe tot mai represive asupra învățământului, îndeosebi după demisia lui Uvarov (vezi pag. 57), fapt care a dus la asocierea lor din ce în ce mai frecventă cu elementele reacționare ale societății ruse.

A Cincea Secțiune a fost creată în 1836 ca să se îmbunătățească administrația la nivelul țăranilor statului. Aceștia trebuiau transformați în producători mai eficienți, atât în folosul statului în ansamblu, cât și ca exemplu pe care să-l urmeze moșierii care aveau iobagi. Kiselev, un alt german care servise în Rusia din 1812, a fost numit șef al acestei noi secțiuni. După un an, țarul și-a învins aversiunea față de ministere și a înființat Minsiterul Domeniilor Statului, în fruntea căruia s-a aflat același Kiselev. Țarul a luat această măsură ca să confere greutate proiectului și să arate cât de importantă era realizarea lui.

Kiselev a condus ministerul timp de optsprezece ani și a făcut progrese remarcabile. Noile pământuri au fost luate într-o evidență strictă și oferite țăranilor care nu aveau nici un fel de proprietăți funciare. S-au asigurat împrumuturi pentru țăranii care voiau să amelioreze calitatea solului. Au fost încurajate și sprijinite culturile noi (mai cu seamă cartoful) și tehnicile avansate de creștere a animalelor. Au fost construite spitale, școli și biserici pentru cei peste 200 000 de țărani reașezați în această perioadă. Kiselev a fost îndelung criticat pentru că principalul obiectiv al acestei mișcări – transformarea țăranilor statului într-un grup eficient și productiv – nu a fost îndeplinit și pentru că reformele lui au fost autoritariste. Reașezarea nu a fost voluntară și firește că multor țărani nu le-a convenit să fie mutați cu forța. Un alt lucru care le-a displăcut s-a legat de schimbările referitoare la ce puteau și ce nu puteau să cultive (operate de asemenea cu forța), precum și la controlul general din ce în ce mai strict pe care-l impuneau reprezentanții oficiali ai lui Kiselev, care de multe ori nu se mai gândeau să-și atragă sprijinul efectiv al țăranilor. Au existat revolte periodice, îndeosebi între 1841 și 1843, când țăranii au fost obligați să cultive cartofi.

Acest neajunsuri trebuie analizate în funcție de felul cum ar fi decăzut condiția țărănimii dacă nu s-ar fi făcut asemenea tentative de îmbunătățire. În mod cert, condițiile nu ar fi fost superioare. Kiselev și eforturile lui au reprezentat dacă nu altceva, măcar o încercare de ameliorare planificată a statutului țăranilor. Trimișii lui au acumulat totodată cunoștințe și experiențe prețioase legate de problematica țărănimii, care aveau să contribuie decisiv la elaborarea și punerea în practică a reformelor ulterioare din timpul domniei lui Alexandru al II-lea. Dacă efectele pozitive ale acestor reforme ar fi reușit să țină pasul cu urmările negative ale creșterii rapide a populației, atât Nicolae, cât și Kiselev ar fi putut fi iertați pentru mâna de fier cu care conduseseră ostilitățile. Așa însă, sporul demografic a pus în umbră avantajele reformei, provocând astfel mai degrabă critici și tulburări decât aprecieri și stabilitate.

Nicolae a încercat să facă progrese și din perspectiva economiei în general. Politica economică din această perioadă a fost stabilită în mare parte de către Kankrin, un alt german care fusese în serviciul rușilor din 1797 și care se distinsese în 1812 ca general de intendență.

Kankrin a fost ministru de finanțe între 1823 și 1844. El a fost un conservator care credea cu fermitate în protejarea industriei interne de concurența străină și de echilibrarea bugetului, arătându-se în același timp hotărât să reducă datoria națională și să stabilizeze valoarea rublei.

Kankrin s-a manifestat ca reacționar și progresist deopotrivă. El s-a opus dezvoltării unui sistem feroviar, întrucât i s-a părut că avantajele economice ar fi fost modeste și ar fi servit doar la încurajarea călătoriilor și a răspândirii ideilor nesănătoase. Mai mult, e foarte posibil ca în toată această perioadă să nu fi existat nici un fel de progrese în domeniul feroviar fără intervenția personală a lui Nicolae. Totuși, în alte privințe Kankrin s-a arătat dispus să privească înainte. El a înființat diverse organisme care să se consulte cu industria manufacturieră și cu cercurile de afaceri din Rusia, atât pentru a-și explica propriile planuri, cât și pentru a le consemna părerile și comentariile. Tot la inițiativa lui s-a înregistrat o dezvoltare a învățământului tehnic și comercial. Ministerul pe care îl conducea a încurajat și finanțat studiile în străinătate, ocupându-se în paralel de reorganizarea studiilor de minerit și silvicultură.

Proasta reputație a lui Kankrin provine parțial din faptul că, în timpul lui, Rusia a rămas atât de mult în urma Europei occidentale (și mai ales a Angliei) din punctul de vedere al producției. Totuși, acest fapt a fost în mare măsură consecința sistemului social existent în Rusia. Progresele au existat și s-au înregistrat în toate domeniile. Comerțul exterior a crescut cu aproximativ 250% în timpul domniei lui Nicolae. Elementul de stagnare a fost procentul deținut de Rusia în sfera comerțului mondial, care a rămas de 3,7%. Producția și comerțul din Rusia au sporit cu aceeași rată medie din restul lumii. Lucrul pe care nu l-a reușit Rusia a fost să țină pasul cu revoluțiile industriale care s-au petrecut în Europa occidentală. Dar așa ceva nu s-ar fi putut înfăptui fără o transformare de esență a caracterului și a structurii societății ruse.

De asemenea, Kankrin este foarte puțin apreciat pentru eforturile de stabilizare a monedei naționale și de reducere a inflației. În realitate, progresele înregistrate la acest capitol au fost semnificative. În 1843 el redusese deja numărul rublelor puse în circulație, până la un sfert din masa monetară existentă în perioada de vârf a crizei financiare. Susținerea monedei naționale fusese realizată prin înființarea rezervelor

de aur și argint, măsură în urma căreia valoarea rublei în țară și în afara ei s-a stabilizat, iar datoria națională a scăzut simțitor. Prin urmare, Kankrin asigurase o doză de încredere și stabilitate cu privire la sistemul monetar, care ar fi trebuit să ajute la o dezvoltare și mai mare pe viitor. Kankrin s-a pensionat în 1844 și a murit un an mai târziu. Succesorii lui nu s-au ridicat la nivelul predecesorului. Ineficiența lor, conjugată cu efectele dezastruoase ale războiului Crimeii, au făcut ca moneda națională să ajungă într-o situație chiar mai rea decât cea de dinaintea reformelor lui Kankrin. Chiar dacă este adevărat (după cum susțin criticii fostului ministru) că exercitarea unui control fiscal atât de strict nu a permis deblocarea unor sume importante pentru investițiile industriale, Kankrin a reușit cel puțin să pună capăt instabilității tot mai mari a rublei. Deși economiștii vor continua să dezbată natura creșterii economice, în general se consideră că una dintre condițiile de bază ale unei asemenea creșteri este existența unei monede stabile. Kankrin a izbutit să asigure această stabilitate în timpul mandatului său, cu toate că succesorii lui nu au fost în stare s-o mențină.

4. Reacționar?

Poate că din cele de mai sus nu e ușor să ne dăm seama cum și-au atras Nicolae și regimul lui reputația de reacționari. Această anomalie aparentă poate fi explicată prin referirea la patru factori. Nicolae a extins controlul centralizat și rigid asupra întregii guvernări, a insistat să rezolve în secret o mare parte a problemelor administrative, a avut o domnie care a coincis cu dezvoltarea unei intelectualități care prin firea lucrurilor l-a privit cu un ochi critic și, în fine, și-a sintetizat principala doctrină în formula „ortodoxie, autocrație, naționalitate".

Revolta poloneză din 1830-1831 a fost percepută adeseori drept un punct de cotitură în domnia lui Nicolae. În 1830 s-a consemnat un veritabil val revoluționar în Europa. Revoluția din iulie de la Paris, în urma căreia pe tronul Franței a ajuns Ludovic-Filip, a fost urmată de răscoala din septembrie a belgienilor împotriva olandezilor, precum și de tulburări în Italia și Germania. Firește că aceste activități l-au îngrijorat pe Nicolae, care se temea că răspândirea lor i-ar fi putut amenința tronul. Țarul a încercat să coordoneze acțiunile internaționale

împotriva revoluționarilor, dar a fost foarte slab susținut de celelalte guverne. El a cochetat cu ideea intervenției militare directe pentru restabilirea ordinii, însă la sfârșitul lui noiembrie 1830 a descoperit că pătrunderea ideilor revoluționare în imperiul lui avusese deja loc, exact așa cum se temuse. Polonezii s-au ridicat împotriva stăpânitorilor ruși. Constantin n-a reușit să țină lucrurile sub control, iar armata permanentă poloneză a susținut revolta. Suprimarea acesteia a durat nouă luni și a costat multe vieți, inclusiv a lui Constantin, care a murit de holeră.

Nicolae era hotărât să-i țină din scurt pe polonezi. El a revocat Constituția și a înlocuit-o cu un statut incomparabil mai restrictiv. Polonia și-a pierdut dreptul de a avea o adunare națională și o armată separată. Universitățile din Varșovia și Vilnius au fost închise. Teoretic, Polonia și-a păstrat administrația de sine stătătoare, dar, din 1833 până la moartea lui Nicolae, ea a fost condusă prin legea marțială, iar administrație ei a fost plasată sub controlul din ce în ce mai strâns al rușilor. A început astfel o politică deliberată și hotărâtă de „rusificare" (impunerea metodelor, instituțiilor și convingerilor rusești, dublată de eradicarea tradițiilor, instituțiilor și convingerilor locale).

E dincolo de orice dubiu că evenimentele din 1830-1831 l-au surprins și l-au îngrijorat pe Nicolae. Numirea lui Uvarov ca ministru al învățământului în 1833 și adoptarea doctrinei „naționalității oficiale" au fost considerate dovezi că țarul se decisese în favoarea unei politici de reprimare internă sporită. Deși conservator declarat, Uvarov s-a dovedit a fi mai liberal decât predecesorii lui imediați și cel puțin a manifestat un interes și un respect autentic față de învățământ. În aceeași ordine de idei, în doctrina „naționalității oficiale" nu exista nimic care să sugereze o delimitare de ceea ce își propusese Nicolae încă de la urcarea pe tron. Ea a fost adoptată fiindcă se plia perfect pe propriile lui idei. Uvarov a sintetizat „naționalitatea oficială" ca însemnând „ortodoxie, autocrație, naționalitate". Prin aceste trei elemente Rusia trebuia ferită de influențele dăunătoare ale schimbării, îndeosebi dacă aceasta avea un caracter revoluționar sau democratic.

Despre „ortodoxie" se presupunea că avea două elemente principale. Primul evidenția relația dintre țar, Dumnezeu și Biserica Ortodoxă, în condițiile în care țarul era conducătorul incontestabil care se urcase pe tron „prin marea grație divină". Cel de-al doilea se axa pe preceptele Bisericii ca ghid al acțiunilor omenești. Pietatea era

principalul reper al comportamentului uman, iar viața „de pe această lume" nu era nici pe departe la fel de importantă ca „viața de apoi".

„Autocrația" reprezenta concepția tradițională a rușilor cu privire la obediența totală a supușilor față de țar. „Tătucul" răspundea complet de bunăstarea fizică și spirituală a poporului. El era singurul care, de sus, putea să-și dea seama ce li se potrivea cel mai bine tuturor. Și chiar dacă uneori trebuia să fie aspru, tot ceea ce făcea era pentru binele celorlalți. Mai mult, trebuia să-i protejeze de ei înșiși, în caz că se lăsau contaminați de anumite idei venite din afară, ca de pildă liberatatea și democrația. Era de datoria lui să asigure forța Rusiei, pentru ca nu cumva imperiul să cedeze în fața unor amenințări străine dăunătoare pentru toți „copiii" lui.

„Naționalitatea" însemna în esență promovarea culturii și instituțiilor ruse drept valori care trebuiau prețuite și păstrate, stimularea sentimentului patriotic și conservarea identității Rusiei, separat de restul Europei. Acest spirit a fost preluat de susținătorii extremi ai naționalității ca justificare pentru rusificarea tuturor pământurilor și popoarelor situate la periferia imperiului. Chiar dacă lui Nicolae i-a plăcut caracterul patriotic al acestor revendicări, simplul fapt că le-a rezistat este foarte important. Mai presus de orice, țarul își dorea o societate pașnică și bine organizată. El era dispus să facă schimbări doar dacă erau absolut necesare și dacă aveau să aducă foloase certe. În acest fel, Finlanda și țările baltice au rămas practic neatinse, întrucât erau considerate loiale. Cu toate acestea, unde au existat revolte sau manifestări fățișe ale opoziției, ca în Polonia și Transcaucazia, instituțiile locale au fost în mare măsură desființate și înlocuite de instituții și guvernatori ruși.

Această dorință de efectuare a schimbărilor doar când necesitatea lor era evidentă caracterizează întreaga domnie a lui Nicolae. Ea a fost coroborată cu intenția manifestă de a împiedica populația locală să intre în contact cu ideile noi, de teama efectelor pe care le-ar fi putut avea răspândirea lor. O asemenea dorință a avut drept rezultat proliferarea comisiilor secrete apărute pe durata domniei lui. Prima dintre ele a fost înființată în decembrie 1826. Sarcina ei a fost să examineze documentele de stat lăsate de Alexandru I, ca și situația Rusiei în general, și să sugereze schimbările care trebuiau efectuate pentru îmbunătățirea stării de lucruri, așa cum fusese ea prezentată de raportul

despre decembriști (vezi pagina 43). Comisia era atât de secretă, încât Kankrin, care fusese chemat în fața ei pentru a oferi sfaturi pe probleme financiare, nu a fost nici măcar informat despre natura și scopurile ei. Membrii săi au lucrat din greu vreme de șase ani. Ei au elaborat doar sugestii minore vizând modificarea sistemului existent, dar nici măcar acestea nu au fost puse în practică. Ca urmare, Nicolae a înființat alte comisii secrete, având grijă ca misiunea lor să fie mai limpede definită. Însăși secretoșenia lor l-a făcut pe Nicolae să pară mai reacționar decât era. Cea mai mare parte a opiniei publice trăia cu impresia că țarul nu făcea nimic și nu avea în vedere nici o schimbare. În realitate, el se gândea în mod constant la acest lucru, deși schimbările trebuiau efectuate de sus și sub controlul lui personal.

În total au fost înființate nouă comisii pentru examinarea problemei iobagilor. S-a păstrat secretul și în privința lor, ca nu cumva zvonurile legate de emancipare să declanșeze tulburări. Nicolae a luat efectiv o serie de măsuri pentru îmbunătățirea situației iobagilor. În 1822 el a limitat cu claritate drepturile moșierilor de a-i trimite pe iobagi în Siberia. În 1833 a interzis vânzarea iobagilor prin licitație publică, despărțirea familiilor de iobagi și folosirea iobagilor fără pământ pentru obținerea de credite. În 1842 s-a realizat o simplificare a procedurii prin care iobagii își puteau cumpăra libertatea. În fine, în 1847 iobagilor li s-a dat dreptul de a-și cumpăra libertatea dacă satul lor era vândut prin licitație publică. O asemenea listă poate părea impresionantă, însă din punct de vedere practic marea majoritate a iobagilor nu au simțit aproape deloc vîntul schimbării, fiindcă în general nu au reușit să profite de noile lor „drepturi". Nicolae era conștient că trebuiau să se producă și schimbări reale. El considera că iobăgia era un eșec atât în plan economic, cât și moral, dar a fost împiedicat să treacă la măsuri ferme în parte și de opoziția concertată pe care a avut-o de înfruntat. Totuși, au existat alți doi factori care au jucat un rol mai mare în limitarea acestor măsuri. Nevoia de a împiedica tulburările pe care le-ar fi putut provoca noile idei și necesitatea percepută de susținere a nobilimii moșierești (care descreștea constant ca număr și forță, transformându-se într-o clasă cu datorii din ce în ce mai mari) au fost două dintre prioritățile țarului. Sentimentele lui sunt rezumate clar în fragmentul următor din discursul ținut în 1842 în fața Consiliului de Stat:

> Fără îndoială că iobăgia așa cum se prezintă ea acum la noi în țară este un rău palpabil și evident pentru toți. Totuși, dacă am ataca-o în clipa asta, am înfăptui un rău și mai mare ... Răscoala lui Pugaciov a arătat până unde poate merge violența mulțimii. [Pugaciov condusese o răscoală țărănească de doi ani după 1770.] Din fericire, până în prezent evenimentele de acest gen au fost ținute sub control de fiecare dată ... Dar nu trebuie să scăpăm din vedere faptul că ideile prezente nu mai seamănă cu cele de altădată, și e limpede pentru toți observatorii atenți că starea aceasta de lucruri nu poate dura la nesfârșit.

Această teamă de instituire a unor schimbări reale a limitat extrem de mult gama de posibilități pe care le avea Nicolae. În condițiile menținerii unui sistem de ansamblu care să aibă rigiditatea intrinsecă a unei autocrații, ameliorarea efectelor interne asupra sistemului respectiv nu putea fi de anvergură.

Cea mai ascuțită critică a domniei lui Nicolae e rezervată de obicei învățământului și cenzurii. Uvarov a fost ministru al învățământului între anii 1833 și 1849. Împreună cu A Treia Secțiune, el s-a ocupat și de cenzură. Ministrul era un intelectual care îi prețuia foarte mult pe clasici și care demisionase din funcția de șef al raionului de învățământ St. Petersburg, în 1819, în semn de protest față de acțiunile represive îndreptate împotriva universității. Deși ar fi putut fi considerat liberal prin comparație cu predecesorii lui, Uvarov era conservator chiar conform standardelor rusești. El era un apărător îndârjit al iobăgiei și nutrea convingerea fermă că învățământul trebuia adaptat în funcție de poziția oamenilor care aveau parte de el. Uvarov a încercat să obțină un control asupra învățământului de pe întreg teritoriul Rusiei. Școlile și preparatorii particulari au fost făcuți direct răspunzători în fața statului pentru ceea ce predau. S-a înființat un inspectorat de proporții care să aibă grijă ca materiile studiate să se conformeze regulilor stabilite de minister. Mai presus de orice, Uvarov își propusese să împiedice răspândirea „ideilor necorespunzătoare". El voia să le inculce tinerilor respectul pentru instituțiile Rusiei și iubirea de țară. La început mulți au fost de părere că Uvarov făcea lucruri bune, cu atât mai mult cu cât ministerul a încurajat activ progresele în zona „sigură" a cercetării tehnico-științifice. Cu toate acestea, pe măsură ce caracterul

centralizat al controlului asupra sistemului de învățământ a crescut, ca de altfel și lista restricțiilor ce trebuiau respectate, criticii lui Uvarov au devenit din ce în ce mai mulți.

Elementul care a declanșat cea mai puternică opoziție a fost cenzura, a cărei răspundere era împărțită între Ministerul Învățământului și A Treia Secțiune. Adeseori cenzura era la fel de arbitrară cum fusese în ultimele zile ale domniei lui Alexandru. În cărțile de bucate nu era permisă folosirea formulei „aer liber" fiindcă avea o sonoritate prea revoluționară, iar discutarea oricăror probleme sociale era privită cu ochi răi. Deși a produs multe reacții adverse, cenzura nu a devenit omniprezentă, cum fusese în ultimii ani ai lui Alexandru și în preajma morții lui Nicolae. Poate că ilustrarea optimă a acestui fapt este următorul fragment dintr-un articol anonim care a fost aprobat de cenzură în 1836. Articolul a fost publicat în ziarul moscovit *Telescop* sub forma unei *Scrisori filozofice* din „Necropolis" (Orașul morților).

Nu am izbutit niciodată să ținem pasul cu celelalte popoare ale lumii, existând în schimb de parcă am fi fost izgoniți dincolo de timp, neatinși de educația universală a omenirii ...
[În Europa] fiecare om e pe deplin stăpân pe drepturile lui și adună lesne ideile răspândite prin societate, folosindu-le ca să-i fie bine ... Este vorba de datorie, justiție, lege și ordine ...
Cu toate că ne spunem creștini, nu ne-am clintit când creștinismul, lăsând trecutul în urmă, a pornit pe calea arătată de Întemeietorul Divin. În timp ce lumea se reclădea din temelii, noi nu am construit nimic și am stat mai departe în colibe de pământ...
Chiar dacă amintirile, tradițiile și obiceiurile noastre mintale nu ne leagă de nici un popor din lume, ... tot aparținem lumii apusene. Această legătură face ca destinul nostru să depindă de societatea europeană. Prin urmare, cu cât vom încerca să ne armonizăm mai mult cu ea, cu atât ne va fi mai bine ...

Un contemporan a considerat scrisoarea „un strigăt nemilos de reproș și amărăciune împotriva Rusiei". Acest strigăt avea să își găsească ecou în rândurile unui grup de „occidentaliști" și de liberali.

Nicolae a reacționat cu rigoarea și hotărârea cunoscută. Cenzorul care lăsase articolul să treacă a fost demis. Ziarul *Telescop* a fost închis,

iar editorul lui a fost trimis în exil. Autorul scrisorii, Ceaadaev, a fost descoperit, declarat nebun și consemnat la domiciliu, deși a fost tratat bine în captivitate. Câteva luni mai târziu, după ce a renunțat la ideile cele mai extreme, a fost repus în circuit și i s-a permis să facă din nou o figură frumoasă la întâlnirile dintre intelectuali. Dat fiind că în general periodicele (ziarele) erau, poate, mai atente la cât puteau întinde coarda, în întreaga domnie a lui Nicolae au fost închise efectiv doar trei. În realitate, cenzura nu a dejucat foarte mult năzuințele intelighenției, ajungând chiar să le impulsioneze. Lucrul pe care l-a reușit ea a fost să împiedice libera răspândire a ideilor în afara cadrului strâmt al acestui grup. De asemenea, ea a fost foarte severă în cazurile individuale, îndeosebi în cele legate de cotidiene, care au suferit mai mult decât periodicele. Prin urmare, eficiența ei s-a ilustrat în promovarea concepțiilor înguste și represive ale țarului și ale administrației sale, nu în înăbușirea dezbaterilor, cum se preconizase inițial.

Scrisoarea filozofică a semnalat dezvoltarea a două grupări din ce în ce mai importante și influente în societatea rusă: „occidentaliștii" și „slavofilii". Occidentaliștii erau în majoritate liberali, care susțineau că Rusia avea multe de învățat de la Europa occidentală despre organizarea socială și guvernare. Ei îl prezentau pe Petru cel Mare ca pe un țar care orientase Rusia într-o direcție modernă și progresistă, în folosul tuturor. Slavofilii se apropiau mai degrabă de ideile lui Nicolae cu privire la ortodoxie și autocrație. Ei credeau în superioritatea intrinsecă a ortodoxiei ca forță morală. Din punctul lor de vedere, țarul – mai precis, țarul autocratic – era simbolul unificator al statului rus. Slavofilii întruchipau un tip de spiritualism romantic, care vedea în comuna țărănească o formă idealizată a societății, bazată pe dragoste frățească, libertate și puritate spirituală. După ei, comuna se dezvoltase din tradițiile slave, sub mâna călăuzitoare a Bisericii Ortodoxe. Membrii acestei grupări aveau totodată convingerea că dezvoltarea ulterioară a comunei avea să ajute Rusia să evite influențele apusene nesănătoase, care se sprijineau în ochii lor pe o bază profană și mult prea telurică a individualismului, raționalismului și concurenței. Slavofilii doreau progresul, însă doar în concordanță cu tradițiile Rusiei așa cum le percepeau ei. În opinia lor, Petru cel Mare era o aberație primejdioasă.

Poate că punctul de vedere al occidentaliștilor este sintetizat cel mai bine de Belinski în *Scrisoare către Gogol*, în care îl critica pe

acest scriitor căruia îi respectase și susținuse operele anterioare, pentru laudele la adresa societății existente pe atunci în Rusia.

> ... nu înțelegeți că Rusia își vede salvarea nu în misticism, ascetism sau în pietism, ci în izbânzile civilizației, iluminismului și omeniei ... Las în seama conștiinței domniei voastre admirarea frumuseții divine a autocrației (e nu doar sigur, ci și profitabil), dar continuați s-o admirați judicios de la o mândră îndepărtare; de aproape ea nu este nici foarte atrăgătoare, nici foarte sigură.

Scrisoarea nu a fost publicată oficial timp de peste cincizeci de ani, însă a fost îndelung comentată în Rusia și a atras atenția celei de A Treia Secțiuni. Sistemul de propagandă al intelighenției știa să-și transmită mesajele prompt și eficace. Anumite idei au fost abil camuflate și au putut apărea într-o serie de ziare. Belinski, de pildă, reușise să-și exprime cu succes ideile timp de opt ani ca principal critic literar al unei publicații din St.Petersburg.

Cenzura era un lucru enervant, arbitrar și nedrept. Totodată, ea constituia ținta principală a opoziției. Fenomenul ca atare nu a încurajat discuțiile libere și deschise, dar efectele sale s-au simțit cu adevărat, ca și în alte zone ale vieții din Rusia despre care s-a discutat deja, abia după 1848.

5. Ultimii șapte ani

Ultima parte a domniei lui Nicolae a fost de fapt o perioadă a represiunilor severe. Rebeliunile care au împânzit Europa în 1848 i-au neliniștit pe conducătorii întregului spectru politic. Fiind cel mai autocratic, poate că Nicolae a avut cele mai mari motive de îngrijorare. Preocuparea lui a fost sporită de faptul că principalii aliați conservatori ai Rusiei, Prusia și Austria, erau conduși pe vremea aceea de lideri îmbătrâniți și din ce în ce mai nehotărâți. Acest fapt îl făcuse pe Nicolae să declare: „Am fost cândva trei, dar acum am rămas unu și jumătate. Prusia n-o pun la socoteală, iar Austria contează doar pe jumătate". Primele rezultate ale revoluțiilor i-au confirmat temerile cele mai negre. Frederic Wilhelm al Prusiei a încheiat un compromis cu rebelii, în

timp ce Metternich a fost schimbat din funcție în Austria și înlocuit cu o personalitate liberală. Din cauză că valul revoltelor părea să cuprindă întreaga Europă, Nicolae i-a cerut chiar reginei Victoria să-l sprijine împotriva acestor mișcări periculoase și nelegiuite. Previzibil, suverana Angliei a declinat invitația.

Evenimentele interne l-au făcut pe Nicolae să se teamă și mai mult. În țară a izbucnit o puternică epidemie de holeră, iar recoltele au fost cele mai slabe în ultimii 30 de ani, motiv pentru care prețul pâinii a crescut cu peste 100%. Țarul a luat din nou măsuri ferme și decisive. 400 000 de soldați au fost masați la granița de vest, ca să preîntâmpine declanșarea anarhiei. A fost înființată o nouă comisie secretă care să zădărnicească toate influențele subversive. Cenzura a fost impusă cu o mână de fier. Reeditarea operelor lui Gogol a fost interzisă. Formulele gen „remediul suveran" sau „forțele naturii" au fost scoase din manuale. A fost pusă la index aproape toată literatura străină, inclusiv poveștile lui Andersen. Ziarelor li s-a permis să publice foarte puține știri, îndeosebi de peste hotare.

A Treia Secțiune a descoperit activitățile „cercului Petrașevski". Grupul respectiv era deja acuzat de conspirație revoluționară. În aprilie 1849, 39 de membri ai cercului au fost arestați, dar după interogatorii și cercetări amănunțite nu s-a putut produce nici o dovadă a unei conspirații revoluționare. „Cercul" se întrunea în mod frecvent ca să discute diverse probleme contemporane. În atmosfera care domnea atunci, chiar și acest lucru a fost suficient. 21 dintre cei arestați au fost condamnați la moarte. Nicolae s-a decis să exploateze cât mai bine situația și a înscenat o grațiere a condamnaților în ceasul al doisprezecelea. Un aghiotant a intrat în galop în Piața Semionovski ca să anunțe că țarul hotărâse să arate clemență și să le cruțe viața, tocmai când execuțiile erau pe punctul de a începe. Această grațiere teatrală era menită să avertizeze în legătură cu pericolele activităților revoluționare, dar în același timp să arate cât de milostiv era țarul. Rezultatul a fost diametral opus celui scontat. Inteligheția a interpretat totul ca pe un exemplu de cruzime gratuită, în care 21 de tineri fuseseră supuși unor torturi psihice inutile doar de dragul efectului.

La un moment dat se părea că s-ar fi putut recurge la închiderea universităților. Uvarov s-a ridicat în apărarea lor, dar comisia secretă nu a dat crezare motivelor lui și l-a convins să demisioneze. În locul

lui a fost numit extrem de umilul Șikmatov, cunoscut ulterior pentru felul cum se lăuda: „Nu am gânduri, nici voință – sunt un instrument orb al voinței suveranului meu". Universitățile nu au fost închise, dar au fost controlate strict, atât din punctul de vedere al programei, cât și al admiterilor. Pe durata următorilor cinci ani s-a înregistrat o scădere a numărului de studenți cu 25%, cifra totală ajungând la 3 600. Șikmatov a declarat că învățământul trebuia întemeiat „nu pe rațiune, ci pe adevărurile religioase puse în relație cu teologia".

Cenzura s-a intensificat: în 1850 existau 12 organisme distincte cu atribuții specifice în domeniu. Turgheniev a fost arestat la domiciliu pentru simplul fapt că scrisese un necrolog pentru Gogol. Nici chiar slavofililor nu li s-a dat voie să publice o serie de articole în care să-și exprime ideile pe motiv că, deși ele se pretau unei discuții între experți, puteau fi interpretate greșit de un public mai larg. Acest fapt a sporit sentimentul de alienare al intelighenției, deși la suprafață totul părea calm.

Peste hotare Nicolae a reușit să contribuie la limitarea impactului pe care l-au avut revoluțiile din 1848. El a oferit un împrumut de 6 000 000 de ruble ca ajutor pentru sprijinirea regimului din Austria și a înăbușit cu fermitate o revoltă naționalistă în Moldova și Țara Românească. În 1849 țarul a trimis 150 000 de soldați în Ungaria ca să ajute la reprimarea rebeliunii conduse de Kossuth. Acest fapt nu numai că i-a dat ocazia noului conducător al Austriei să recâștige controlul asupra Ungariei, dar le-a permis austriecilor să trimită trupe în scopul pacificării posesiunilor italiene. În 1850 Nicolae a izbutit să-i convingă pe prusaci să renunțe la planurile pentru o „uniune" germană și să accepte *statu quo*-ul. Deși probabil că acțiunile rușilor nu au avut o importanță covârșitoare în zăgăzuirea mișcărilor revoluționare din Europa, contribuția lor nu poate fi trecută cu vederea. Multora li s-a părut că Rusia era singura țară stabilă în mijlocul valului de tulburări de pe continent și că nu fusese niciodată mai puternică.

Această iluzie avea să fie risipită în scurt timp de Războiul Crimeii din 1854-1856. Acela a fost momentul când adevărata slăbiciune a Imperiului Rus a fost dezvăluită fără menajamente. Armata era pregătită impecabil pentru parade, însă nu avea nici dotarea, nici starea de spirit optimă într-un război modern. Rusia nu dispunea de baza industrială și economică necesară unei bune aprovizionări a armatei,

neavând nici un sistem de transport competitiv, nici o birocrație eficientă, care să organizeze și să expedieze proviziile disponibile. Rezultatul a fost o înfrângere usturătoare. Nicolae nu a mai apucat sfârșitul războiului. El a răcit în timpul iernii, dar a refuzat să se odihnească, impunându-și același program obositor de inspecții și activități militar-administrative. Tensiunea s-a dovedit a fi prea mare și i-a provocat o penumonie urmată de un declin rapid. Țarul a murit pe 18 februarie 1855. Așa cum a consemnat un comentator, „o pagină lungă și – să recunoaștem – tristă din istoria Imperiului Rus a fost scrisă până la ultimul cuvânt".

6. Evaluare

Cu excepția marxiștilor, istoricii sunt în general de acord că importanța lui Nicolae a fost aceea a unei figuri centralizatoare puternice și hotărâte. Totuși, ei au păreri diferite cu privire la aspectele cele mai importante ale domniei lui: relativa stagnare a economiei, creșterea aparatului birocratic, reprimarea ideilor noi sau concentrarea cu bună știință asupra politicii de tip „ortodoxie, autocrație, naționalitate". Cei mai mulți optează pentru ultimul dintre ele, pe motiv că această politică a întruchipat tot ce a fost negativ pe durata domniei lui Nicolae. Reprimarea rigidă a cuprins efectiv țara abia după 1848, însă la ora aceea, deși Rusia părea înnoită și viguroasă, adevărata pagubă fusese deja produsă. Nicolae nu a oferit nici o reorientare de bun augur țării în momentele când era cerută cu disperare. El s-a străduit să amelioreze ceea ce exista, dar a fost dominat de teama de ideile noi și de credința în valorile intrinseci ale vechilor metode și ale vechiului sistem. Faptul că nu-i plăcea să delege altcuiva răspunderea l-a făcut să se aglomereze atât de mult, încât nu a mai reușit să aibă un impact eficient asupra felului cum îi erau transpuse în practică politicile. A încercat mereu să se convingă pe cont propriu că i se îndeplineau dorințele, dar într-o țară de mărimea Rusiei rezultatul a fost în cel mai bun caz o superficialitate care a permis mitei, corupției și ineficienței să crească, în ciuda bunelor lui intenții. Și mai importatnt, credința lui de nezdruncinat în autocrație și în metodele tradiționale nu a dat voie Rusiei să se dezvolte.

1825	Revolta decembriștilor	1825

1825	Tratamentul aspru aplicat decembriștilor	1826
	Îndepărtarea membrilor mai reacționari din guvern	

1826	Reforme limitate	1830

1830	Revolta poloneză	1830

1830	Cenzură arbitrară	Reformă juridică	1848
	Control mai strict asupra învățământului	Reformă economică	
	Creșterea celei de A Treia Secțiuni	Reforma stării țăranilor statului	
	Ortodoxie, autocrație și naționalitate	Reforma limitată a regimului iobagilor	
	Comisiile secrete	Administația se îmbunătățește întrucâtva	

1848	Reprimarea rigidă	1854

1854	Războiul Crimeii	1855

Rezumat – Nicolae I, 1825-1855

Moștenirea lăsată de Nicolae urmașilor a fost fără discuție grea. În ea se regăseau toate problemele pe care țarul le găsise la urcarea pe tron: o economie din ce în ce mai înapoiată, un aparat birocratic ineficient, un sistem de organizare a șerbilor demodat, un sistem de învățământ obtuz și o nobilime care se îndrepta vertiginos spre faliment. Totuși, la sfârșitul domniei lui aceste probleme se complicaseră considerabil din cauză că nu existau acțiuni ferme de răspuns în fața exploziei demografice interne și a extinderii economice rapide peste hotare. Această mișcare cuprindea totodată baza de dezvoltare a unui stat polițienesc sub forma celei de A Treia Secțiuni, precum și temelia unei opoziții radicale în rândul inteligheției, care s-a înstrăinat serios de dinastia Romanovilor și s-a arătat din ce în ce mai nemulțumită de autocrație. Schimbările efective fuseseră amânate timp de treizeci de ani. Așa cum s-a văzut foarte limpede în Războiul Crimeii, aceste schimbări ar fi trebuit să se producă de mult.

***Să luăm notițe despre** „Nicolae I, 1825-1855"*

Notițele din acest capitol trebuie să vă ajute să înțelegeți mai bine ce a încercat să realizeze Nicolae I. Acesta dorea progresul, dar nu unul de tip liberal, ci unul în cadrul căruia tradițiile esențiale și spiritul Rusiei să nu fie atinse de influențe străine „pernicioase". El voia să îmbunătățească eficiența și puterea țării și să amelioreze standardul de viață al locuitorilor, însă nu în detrimentul autocrației, pe care o considera elementul decisiv al menținerii statului rus. Conflictul dintre aceste două scopuri este un factor-cheie pentru înțelegerea acelei perioade.

Subtitlurile următoare vă pot ajuta la identificarea ideilor principale:

1. Revolta Decembriștilor
1.1. Deruta provocată de succesiune
1.2. Lipsa de reacție în fața revoltelor planificate
1.3. Ziua revoltei

2. Țarul cazon
2.1. Firea țarului
2.2. Acțiunile împotriva Decembriștilor
2.3. Planuri de acțiune
3. Cancelaria – planificare și evoluție
3.1. Reforma juridică
3.2. A Treia Secțiune
3.3. Țăranii statului
3.4. Economia
4. Reacționar?
4.1. Revolta polonezilor
4.2. „Ortodoxie, autocrație, naționalitate"
4.3. Comisiile secrete
4.4. Chestiunea iobagilor
4.5. Învățământul și cenzura
4.6. Occidentaliștii și slavofilii
5. Ultimii șapte ani
5.1. Impactul revoltelor de la 1848
6. Evaluare

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Nicolae I, 1825-1855"*

Probele din acest capitol trebuie să vă ajute să răspundeți la orice întrebări despre Nicolae I care nu se ocupă direct de politica externă. Iată cum arată câteva dintre cele mai frecvente întrebări referitoare la Nicolae I:

1. „Pur și simplu un conducător represiv". Analizați corectitudinea acestei afirmații despre domnia lui Nicolae I.
2. Explicați schimbările care au avut loc în politica internă și în condițiile din Rusia între 1825 și 1850.

Prima întrebare se concentrează asupra caracterului domniei lui Nicolae. Ea vă cere să-i examinați domnia și să decideți dacă reprimarea a fost singura ei caracteristică principală. Notițele pe care le-ați luat trebuie

să vă arate că această domnie a însemnat mult mai mult decât o perioadă de represiuni. Ca să răspundeți la întrebare trebuie să analizați aspectele represive ale domniei lui Nicolae și să arătați în ce fel țarul poate fi descris ca represiv. Însă apoi se cuvine să țineți cont și de celelalte aspecte ale domniei lui. Printre acestea s-ar putea număra preocuparea pentru țăranii statului și pentru iobagi, eforturile de creștere a eficienței, tratamentul generos rezervat finlandezilor (spre deosebire de cel aplicat polonezilor) și tentativele de echilibrare a bugetului.

Cea de-a doua întrebare, deși folosește cam aceleași informații, vă cere să vă concentrați asupra cauzei care a determinat schimările de atitudine care au avut loc în timpul domniei lui Nicolae. Vi se solicită de fapt să identificați când (și dacă) s-au produs asemenea schimbări, să ilustrați natura lor și apoi să explicați ce anume le-a determinat apariția. Pentru ca răspunsul pe care-l dați să fie mai complet, puteți să țineți cont (chiar dacă vă displace) de ideea că întreaga lui domnie poate fi analizată în funcție de scopurile adeseori contradictorii: dorința de progres și păstrarea autocrației și valorilor tradiționale ale Rusiei.

În acest moment, puteți răspunde la o întrebare de tip comparativ, prin care vi se cere să faceți o paralelă între Alexandru I și Nicolae I. O asemenea întrebare poate avea următoarea formă:

3. A fost Nicolae I mult mai represiv decât Alexandru I?

Trebuie să fiți foarte atenți când stabiliți asemenea raporturi. Ce criterii veți folosi? Există și alte criterii la fel de legitime prin care să apreciați dacă diferențele au fost semnificative? Ar fi bine să întocmiți un plan detaliat de eseu pentru această întrebare și să vă discutați rezultatele cu ceilalți ca să vedeți cât de mult diferă planul dumneavoastră de al lor.

Întrebări bazate pe izvoare despre „Nicolae I, 1825-1855"

1. Revolta decembriștilor

Citiți cu atenție fragmentul din relatarea lui Nicolae despre ziua revoltei de la pagina 40. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Cum justifică Nicolae faptul că le permite „Grenadierilor din Gărzi" să li se alăture rebelilor?
b) Ce dezvăluie al patrulea paragraf despre prioritățile lui Nicolae?
c) Care este motivul invocat de Nicolae pentru decizia finală de a deschide focul împotriva rebelilor?
d) Există vreo dovadă în acest fragment care să sugereze că nu avem de-a face cu o relatare complet sinceră și adevărată? Explicați-vă răspunsul.

2. Caracterul și prioritățile lui Nicolae I

Studiați fragmentul din discursul reginei Victoria de la pagina 42 și fragmentul din manifestul lui Nicolae de la pagina 45. Răspundeți la următoarele întrebări:
a) Alcătuiți o listă cu trăsături pozitive și negative atribuite lui Nicolae de către regina Victoria.
b) Oferă lista și fragmentul un punct de vedere echilibrat? Explicați-vă răspunsul.
c) Ajută judecata reginei Victoria la explicarea unora dintre problemele pe care le-a întâmpinat Nicolae în timpul domniei? Explicați-vă răspunsul.
d) Confirmă fragmentul din manifestul lui Nicolae vreuna dintre declarațiile reginei Victoria? Explicați-vă răspunsul.

3. Chestiunea iobagilor

Citiți cu atenție fragmentul din discursul lui Nicolae în fața Consiliului de Stat în 1842 (pagina 53). Răspundeți la următoarele întrebări:
a) Care este părerea lui Nicolae despre iobăgie?
b) Ce motiv oferă el pentru lipsa de reacție?
c) Ce ar fi putut spera să obțină prin rostirea acestui discurs?

4. Occidentaliștii

Studiați atent fragmentul din *Scrisoarea filozofică* de la pagina 54 și fragmentul din *Scrisoarea pentru Gogol* de Belinski de la pagina 56. Răspundeți la următoarele întrebări:
a) Ce critici la adresa societății ruse se formulează în *Scrisoarea filozofică*?
b) Ce soluții propune această scrisoare?

c) Ce critici formulează Belinski la adresa societății ruse?
d) Ce soluții propune?
e) Discutați asemănările și diferențele dintre cele două seturi de răspunsuri. Ce formă iau ele? Explicați asemănările și diferențele.

CAPITOLUL 4

Emanciparea iobagilor

1. Alexandru al II-lea

Alexandru al II-lea a avut un mare avantaj față de tatăl lui când s-a urcat pe tron: fusese pregătit pentru așa ceva. Nicolae decisese ca fiul lui să fie antrenat pe de-a-ntregul pentru misiunea de a conduce Rusia. El planificase cu mare grijă educația băiatului în toate domeniile, achitându-se de această sarcină mult mai bine decât de multe altele.

Când i-a murit tatăl, Alexandru avea 37 de ani. El primise o educație completă, cătătorise mult și avusese parte de o bogată experiență practică a guvernării, toate acestea pentru a deprinde cât mai bine exercițiul puterii. Fusese primul membru al familiei imperiale care vizitase Siberia, iar vizita îl făcuse să înțeleagă, fie și parțial, în ce condiții trăiau exilații. Făcuse parte din Consiliul de Stat timp de 14 ani, dar totodată activase și în comisii mai restrânse, ca de pildă comisia secretă pentru studierea iobăgiei și a căilor ferate. Acest fapt i-a permis să cunoască în profunzime problemele Rusiei. De asemenea, Alexandru răspunsese de câteva ori de treburile statului, în absența tatălui său, ceea ce îi oferise prilejul unei experiențe directe a problemelor pe care le ridica stăpânirea unei țări.

Alexandru era mai omenos și mai sensibil decât tatăl lui, inspirând prin urmare mai puțină teamă celor din jur. Cu toate acestea, și el credea cu fermitate că autocrația era singura cale de progres a poporului. Avea o concepție patriotică, religioasă și conservatoare, însă experiența guvernării îl convinsese că era nevoie de multe schimbări în structura statului. Urcarea pe tron în plin Război al Crimeii, conflict care s-a soldat cu o grea înfrângere, ar fi putut fi considerată un început de rău augur pentru o domnie. Paradoxal însă, acest lucru l-a ajutat pe Alexei în dorința lui de a opera modificări autentice în Rusia.

2. Efectul Crimeii

E posibil ca dictonul lui Troțki – „războiul este locomotiva istoriei" – să fie perimat, ca atâtea altele. Totuși, dacă există o istorie care să-l legitimeze, aceasta este cu siguranță istoria Rusiei. După înfrângerea armată de la sfârșitul secolului al XVII-lea, Petru cel Mare remodelase aproape complet statul rus. Ecaterina cea Mare efectuase schimbări aproape la fel de radicale sub presiunea evenimentelor externe. În 1905, după înfrângerea în fața Japoniei, avea să se încerce o nouă restructurare majoră a statului rus. În plus, s-a susținut vehement că principala cauză a dispariției dinastiei Romanovilor a fost primul război mondial.

La rândul lui, și Războiul Crimeii a acționat tot ca o forță a schimbării. Structura statului rus a fost examinată și considerată deficitară. Ea nu era capabilă să concureze cu puterile eruropene mai moderne. De ce? Un indiciu semnificativ reiese dintr-un mesaj de încurajare trimis de Alexandru generalilor lui în 1855:

> Nu vă pierdeți cu firea; amintiți-vă de 1812 și credeți în Dumnezeu. Sevastopol nu e Moscova, iar Crimeea nu e Rusia. La doi ani după incendiul din Moscova, trupele noastre victorioase erau la Paris. Suntem aceiași ruși, iar Dumnezeu e cu noi.

Ultima frază este deosebit de importantă. Rusia din 1855 era într-adevăr totuna cu Rusia din 1812. În acel an 1812 țara involuase și, ca să obțină victoria, avea nevoie de ajutorul unei ierni rusești ca să distrugă o jumătate de milion de soldați ai lui Napoleon. De atunci se făcuseră progrese, dar ele fuseseră foarte limitate prin comparație cu națiunile europene concurente. Mai mult, în 1855 Rusia făcuse și mai mulți pași înapoi, iar „iarna rusească" din Crimeea nu era atât de aspră ca aceea din jurul Moscovei. Rezultatul a fost o înfrângere rușinoasă și tocmai această înfrângere a declanșat măsuri concrete. Nicolae murise într-un moment când situația rușilor în Crimeea părea defintiv compromisă. Probabil că lucrurile stăteau exact așa, dar – de înțeles – noul țar nu a dorit ca primul lui act să fie o capitulare. Mai mult decât atât, el era profund convins că o asemenea decizie ar fi dezonorat numele Rusiei. În loc de asta, Alexandru a hotărât să continue războiul

cu și mai multă vigoare. La început norocul a părut să le surâdă rușilor, însă la începutul lui septembrie1855, după un asediu de 349 de zile, Sevastopolul a căzut. Alexandru a refuzat și atunci să negocieze sfârșitul războiului, iar Rusia a mai reușit să lupte patru luni. Totuși, în cele din urmă amenințarea intrării în război a Austriei l-a silit pe țar să accepte pacea, chiar dacă decizia finală a fost luată în clipa expirării ultimatumului austriac. Acest dezastru a arătat limpede că Rusia era un stat retrograd, incapabil să reziste în fața puterilor moderne din Europa. Poate pentru prima dată în istoria acestei țări, majoritatea oamenilor influenți au fost de părere că era nevoie de schimbări autentice. Prioritatea numărul unu a lui Alexandru a fost „emanciparea".

3. De ce emanciparea iobagilor?

Înfrângerea din Crimeea l-a afectat pe bună dreptate pe Alexandru mai mult decât pe ceilalți. Din punctul lui de vedere, protejarea și menținerea marelui stat rus era principala lui îndatorire de drept divin. De el depindea ca Rusia să-și recapete prestigiul și puterea. Țarul și-a dat seama că situația și structura țărănimii ruse era un motiv crucial al slăbiciunilor statului. Atât Alexandru I, cât și Nicolae recunoscuseră deja acest lucru când încercaseră să abordeze problema iobagilor, dar schimbările semnificative fuseseră extrem de reduse. Războiul Crimeii a scos la iveală neajunsurile societății ruse și a reorientat atenția asupra șerbiei. După cum a consemnat celebrul slavofil Samarin în timpul războiului:

1 În fruntea problemelor interne de care trebuie să ne ocupăm se află – ca un semn al viitorului și un obstacol care împiedică la ora asta orice îmbunătățire substanțială – chestiunea iobăgiei.

Motivele unei asemenea concluzii sunt clare. Chiar și la mijlocul secolului al XIX-lea se putea susține că țăranul rus se confunda cu Rusia. Țăranul plătea cele mai multe dări, producea grânele care erau cea mai prețioasă marfă de export a Rusiei, furniza mâncarea pe care o consumau cu toții și reprezenta peste 80% din totalul populației. Poate că Tolstoi a descris cel mai bine situația Rusiei în acea perioadă,

când a caracterizat-o drept o națiie de țărani cu o poleială de rafinament urban. Aproape jumătate din țărani erau iobagi. Prin urmare, problemele lor erau totodată și ale statului rus.

Iobăgia era o povară aproape din toate punctele de vedere. Era o povară pentru iobagii înșiși, dar și pentru nobilime. Poate chiar mai important, ajunsese să fie o povară și pentru stat, atât din punctul de vedere al progresului economic, cât și al stabilității.

Iobăgia era o povară pentru iobagi în primul rând fiindcă sistemul nu putea să asigure o creștere a productivității capabilă să facă față sporului demografic accelerat. Populația Rusiei s-a dublat între 1800 și 1858 (vezi pagina 5). În anii 1840, 30% din țăranii din provinciile nord-estice trebuiau să-și câștige existența trăind departe de sat. Din cauza creșterii populației, iobagii au constatat că sărăcia lor tradițională cobora din ce în ce mai mult spre un prag intolerabil. Iobăgia era împovărătoare și pentru nobili, fiindcă sistemul pur și simplu nu le mai oferea un venit care să corespundă necesităților într-un climat economic schimbător. În consecință, membrii nobilimii ajungeau să contracteze datorii tot mai mari. În 1860, 60% dintre toți iobagii privați fuseseră deja ipotecați de stat, aceeași soartă având-o peste 50% din proprietățile funciare. Sistemul era păgubos și pentru stat, fiindcă nu încuraja inovațiile și experimentele nici în industrie, nici în agricultură. O parte din vină

„Sufletele" jucate la cărți – gravură de Gustave Doré, 1854

revenea aici stagnării relative a economiei ruse prin comparație cu America și cu națiunile din Europa occidentală. Iobăgia nu mai oferea nici măcar stabilitate. În condițiile unui spor demografic rapid, ale unor pământuri limitate pe care să muncească țăranii și ale unei creșteri foarte lente a productivității, se întâmpla frecvent să nu existe destulă mâncare, fapt care a dus la un val de tulburări din ce în ce mai amenințător. Manifestările de nesupunere ale țăranilor, mergând de la refuzul individual la răzmeriță în toată regula, erau tot mai dese. Între 1826 și 1834 au existat 148 de asemenea izbucniri; între 1835 și 1844 numărul lor a crescut la 216, iar între 1845 și 1854 la 348.

Din aceste motive, Alexandru a considerat că problema iobagilor avea o importanță capitală pentru bunăstarea viitoare a statului rus. Iobagii erau un factor-cheie al producției interne și totodată sursa principală de recrutare pentru armată – aceeași armată care fusese înfrântă atât de nedemn. Alexandru ținea neapărat să îmbunătățească prestația economică și industrială a Rusiei. După el, principalul obstacol în calea atingerii scopului propus îl constituia inerția rezultată din sistemul de organizare a iobagilor. Pe de altă parte, o importanță tot mai mare dobândea aspectul moral al chestiunii, cu atât mai mult cu cât dinspre vest se răspândeau în țară idei și standarde noi. La aceasta se adăuga amenințarea crescândă la adresa ordinii sociale a țării, dat fiind că sistemul reușea din ce în ce mai puțin să satisfacă nevoile economice ale moșierilor și iobagilor deopotrivă. Alexandru a înțeles că pentru rezolvarea acestor probleme era necesară schimbarea sistemului însuși. Modificările erau indispensabile pentru ca Rusia să redevină o forță respectată în întreaga lume, conform misiunii divine pe care țarul fusese trimis s-o îndeplinească.

4. Situația țărănimii

Țăranii eau împărțiți în două categorii: cei ai statului și cei ai moșierilor (iobagii). Aceste categorii erau distribuite aproape în relație directă cu zonele geografice. În jurul Moscovei și în provinciile vestice iobagii reprezentau peste 50% din populație. Cu cât te îndreptai spre nord, sud sau est, departe de influența directă a vechiului stat moscovit, cu atât numărul iobagilor scădea.

Ambele grupuri erau practic legate de glie, ceea ce însemna că nu puteau să plece fără să li se dea voie. Totuși, în realitate doar iobagul era legat efectiv de glie, în timp ce țăranul statului se bucura de diverse grade de libertate. Țăranii statului erau în principal locuitori din Teritoriile Coroanei (confiscate de la biserici în secolul al XVIII-lea), sau nu erau ruși (tătarii, nomazii). Ei nu puteau să plece din sat fără permisiune, dar în general li se dădea voie să efectueze diverse activități lucrative, cu condiția să-și plătească dările. Deși ajunseseră să dețină pământurile abia după 1837, acești țărani se comportau ca și cum le-ar fi aparținut de mult. Ei își controlau într-o bună măsură viața, deși trebuiau să se conformeze unui sistem juridic ciudat și restrictiv, și chiar dacă erau uneori la discreția guvernatorilor locali, care de multe ori reacționau mai bine la mită decât la argumente sau la logică.

Iobagii se aflau într-o situație foarte diferită. Viețile lor erau dominate de *mir*, de familie și de nobilul care exercita controlul asupră-le. *Mir*-ul era o unitate colectivă care lua aproape toate deciziile pe plan local cu privire la repartizarea și folosirea pământului, inclusiv cele referitoare la semănături și la strângerea recoltelor. De obicei pământul era lucrat pe „sistemul celor trei loturi" (o pârloagă și recolte diferite pe celelalte două loturi prin rotație), iar împărțirea se făcea în parcele dreptunghiulare. Unele terenuri din sat erau de la natură mai rodnice decât celelalte. În încercarea de a se asigura o împărțire echitabilă, fiecare familie avea terenuri atât în zonele fertile, cât și în cele aride. De asemenea, terenurile se redistribuiau periodic, în funcție de schimbările care apăreau în viața diverselor familii. Chiar dacă procedura era corectă, ea a avut o serie de neajunsuri. Sistemul de parcelare a dus la folosirea ineficientă a pământului, iar redistribuirile funciare au fost considerate soluții provizorii, în locul ameliorării solului și al adoptării unor tehnici novatoare. Consiliul *mir*-ului era alcătuit din capii de familie, din rândul cărora se alegea de obicei un conducător sau „bătrân". Posibilitățile de apel împotriva unei decizii a consiliului sau a „bătrânului" erau aproape nule. Însă în ciuda acestor defecte, cei mai mulți dintre iobagi nu priveau *mir*-ul ca pe o povară, ci ca pe o binecuvântare. Existența lui le conferea o identitate colectivă surprinsă foarte exact în următoarea vorbă populară: „nici un rus luat în parte n-o să ajungă în rai, dar n-ai cum să ții afară tot satul".

Capul familiei (era vorba de obicei de familii extinse, de câte trei generații) deținea un control cvasicomplet asupra membrilor grupului. El le reprezenta punctele de vedere în cadrul consiliului *mir*-ului și avea ultimul cuvânt în deciziile care îi priveau familia. Fiii nu puteau să plece de acasă, să se căsătorească sau să opteze pentru o ramură de activitate fără permisiune.

Nobilul putea să determine când și cu cine aveau să i se căsătorească iobagii. De obicei acest lucru însemna un mariaj timpuriu, fiindcă numărul mare de copii era încă perceput drept o sursă de sporire a veniturilor și nu ca o solicitare suplimentară a unor resurse și așa limitate. Același nobil putea să angajeze iobagi în serviciul personal după plac, ba chiar să le ceară aproape orice, dar picanteriile sexuale și actele de cruzime sadică – deși parțial adevărate – au fost doar excepții care au confirmat regula.

Iobagii erau împărțiți în două categorii: cei care plăteau rentă (*obrok*) și cei care plăteau prin muncă prestată (*corvoada* sau *barscina*). Cei care plăteau *barscina* se limitau teoretic la un maximum de trei zile de muncă săptămânal pe moșia nobilului, dar nu aveau cui să se plângă dacă erau puși să lucreze mai mult. Durata scurtă a verii în mare parte din Rusia însemna că toată munca de pe pământurile proprii și de pe cele ale moșierului trebuia încheiată într-o perioadă foarte limitată. Rezultatul obișnuit al acestei situații erau perioadele de activitate febrilă, cu zile de muncă de 18 –20 de ore, urmate de o relativă relaxare în timpul lunilor lungi de iarnă.

Totuși, era posibil ca și cei care plăteau rentă (*obrok*) s-o ducă la fel de rău. Ei aveau adeseori libertatea relativă de a-și alege munca, dar stăpânii lor nu se dădeau în lături să încurajeze acest sistem și apoi să modifice renta în funcție de profiturile realizate sau de propriile nevoi. Aceste necesități nu se armonizau întotodeauna cu productivitatea iobagilor. Cel puțin teoretic, singurul lucru care nu îi era permis proprietarului unui iobag era crima, dar există dovezi care arată că uneori se ajungea și la așa ceva. Această putere nelimitată putea avea consecințe foarte urâte, așa cum reiese din cele scrise de E.N. Vodovosova despre iobăgia din Rusia privită cu ochii unui copil:

1 Nu departe de moșia noastră se găsea o alta mai mică, aparținând celor trei surori Toncev... Lala era cea mai îndrăgită; surorile ei

o considerau o frumusețe, o îmbrăcau elegant, o răsfățau și nădăjduiau mereu s-o vadă măritată.

Având în minte zestrea Lalei ele își chinuiau iobagii, silindu-i să brodeze într-una zi și noapte. Țăranii care aparțineau familiei Toncev nu numai că aveau îndatoriri mai mari decât cei de pe alte moșii, dar, dacă vremea era bună, iar fânul Milei necosit, erau nevoiți să lucreze și în zilele în care ar fi trebuit să-și vadă de ale lor. Pe lângă asta, femeile aveau de făcut o mulțime de corvezi și vara și iarna. Fiecare dintre ele trebuia să contribuie cu o cantitate fixă de pânză de in la zestrea Lalei, să țească cu bumbac, sfoară și lână și să brodeze ștergare și cearceafuri. Vara trebuiau strânse coșuri întregi de fructe de pădure și de ciuperci pentru surori - și la drept vorbind țăranii aveau atât de mult de muncit tot anul, că nu le mai rămânea timp pentru treburile lor. Aproape că nu era zi în care să nu fie biciuit cineva drept pedeapsă: pentru cea mai mică greșeală, țăranii vinovați erau bătuți de vătaf în prezența celor două surori mai mari... Lucrurile s-au înrăutățit din cauza unui incident care a avut loc la începutul toamnei, pe când surorile se întorceau acasă de la o petrecere, mergând cu o trăsură cu vizitiu. Era cam pe la miezul nopții și întuneric beznă, iar trăsura trebuia să străbată cinci kilometri de pădure. Cam după un kilometru și jumătate ea a fost înconjurată de mai mulți oameni; unii au prins caii de dârlogi și l-au dat jos pe vizitiu, alții le-au scos afară pe surori. Lala și vizitiul au fost legați, li s-a pus căluș și au fost târâți la marginea drumului, în timp ce Mila și Daia au mâncat o bătaie crâncenă ... Câteva luni mai târziu, casa pe care surorile tocmai o terminaseră de construit a ars din temelii. Ele aveau deja bagajele făcute, fiind gata să se mute. De data asta au existat o mulțime de dovezi, însă bărbatul care dăduse foc casei a fugit chiar în noaptea aceea și nu a mai fost găsit.

Acesta era un exemplu tipic legat de problemele care puteau să apară și chiar apăreau. Numai că problemele acestea nu erau noi.

Și atunci, de ce nu s-a produs emanciparea mai devreme?

Factorii-cheie erau teama și interesele legitime. Orice schimbare autentică ar fi însemnat pierderi de pământuri și de servicii de către

nobilime. Deși acum e ușor de spus că sistemul îi defavoriza, nu e de mirare că nesiguranța legată de ceea ce putea și avea să înlocuiască iobăgia a dus la refuzul de a acționa. Teama de rezultatele schimbării domina gândirea celor mai mulți dintre oameni, determinând o inerție extrem de greu surmontabilă. Exista de asemenea dorința intensă de evitare a slăbiciunilor și problemelor pe care, conform elitei ruse, le adusese libertatea în țările apusene. Legat de acest lucru, se puteau distinge niște temeri foarte reale, potrivit cărora autocrația însăși ar fi putut să dispară în urma producerii unor asemenea schimbări.

Un alt factor important era chiar atitudinea țăranilor, care putea fi descrisă în cel mai bun caz drept fatalistă. Orizontul lor nu se întindea dincolo de marginea satului. Mai mult, călătorii aflați în trecere prin Rusia consemnau că existența altor țări și distanța dintre ele și Rusia erau de neconceput pentru mulți dintre ei. Țăranii nu-și puneau problemele în relație cu țarul sau cu „sistemul", ci mai degrabă cu moșierii și cu diverși oficiali corupți de prin partea locului. Prin urmare, când le era stârnită mânia, ea se îndrepta spre ceva ușor de înțeles, adică mediul local imediat. În fine, chiar dacă situația lor era din multe puncte de vedere vitregă, pentru cei mai mulți nu era suficient de gravă ca să producă disperare în adevăratul sens al cuvântului. Fragmentul următor a fost scris de un călător care a vizitat Rusia și care nu privea deloc cu ochi buni ideea de iobăgie.

Pe ansamblu... cel puțin în ce privește hrana și acoperișul de deasupra capului, țăranul rus n-o duce atât de rău ca săracii noștri... el nu are habar de mizeria cruntă în care se zbat țăranii irlandezi... Însă nu doar în Irlanda, ci și în părți ale Marii Britanii, unde se știe îndeobște că nu se găsește mizeria din Irlanda, am dat cu ochii de amărâți pe lângă care traiul mocofanilor ruși e lux în toată regula.

Totuși, să nu se creadă că, numai fiindcă recunoaștem că țăranul rus are un trai mult mai bun decât al nostru, ne-ar putea da prin cap să spunem că soarta lui e mai de invidiat decât cea a țăranului liber de la noi din țară. Distanța dintre ei este mare, de nemăsurat; dar ea poate fi explicată printr-un singur cuvânt: țăranul din Marea Britanie are drepturi, pe când cel rus nu!

Era perfect adevărat. Cu toate acestea, conceptul de „drepturi" este foarte abstract. Majoritatea țăranilor ruși nu înțelegeau această idee, sau, dacă o pricepeau, nu li se părea interesantă. Nu le plăcea să fie tratați necorespunzător, dar pentru cei mai mulți amenințarea foametei era mult mai importantă. Cu atât mai mult cu cât avuseseră de-a face cu toate aceste lucruri din fragedă pruncie. Așa cum aveau să descopere diverse grupuri de revoluționari pe durata următorilor 60 de ani (spre marea lor dezamăgire), țăranii nu aveau timpul, înclinația și nici abilitatea conceptuală de a-și face griji în privința „drepturilor". Interesul lor viza pământul și hrana pe care o puteau produce. Iar în cazul iobagilor, debarasarea de moșierii pe care trebuiau să-i țină în spate. Situația acestora le limita atât orizontul, cât și perspectivele. Rolul pe care-l jucau în societate era foarte mic, motiv pentru care acționau ca un obstacol în calea progresului pe multe fronturi.

5. Drumul spre emancipare

Și atunci, cum a reușit Alexandru al II-lea să introducă emanciparea acolo unde predecesorii lui eșuaseră atât de dureros? În primul rând, el s-a folosit de înfrângerea amară a Rusiei pentru a sublinia nevoia de schimbare. Argumentul lui a fost că, dacă Rusia avea de gând să facă progrese economice și sociale, iobăgia trebuia să ia sfârșit. În demersul lui, țarul a fost ajutat de activitățile desfășurate de intelectuali pe durata ultimilor 30 de ani. Aceștia nu convinseseră efectiv multă lume, dar creaseră climatul intelectual în care schimbările de acest gen erau considerate niște mutări moderne și progresiste. Acest sentiment fusese consolidat de faptul că și Nicolae declarase de câteva ori că la un moment dat avea să fie necesară abolirea iobăgiei. În al doilea rând, Alexandru s-a folosit de tulburările tot mai frecvente din rândul iobagilor ca să insiste pe teama unei revoluții izbucnite în păturile inferioare ale societății. Stratagema a dat roade, în ciuda probabilității extem de reduse ca majoritatea țăranilor să dorească o revoluție sau măcar să înțeleagă un concept atât de complex. În cele din urmă, cu sprijinul acestor doi factori care au măcinat rezistența la schimbare, țarul a fost pregătit să-și folosească din plin puterea autocratică pentru a orienta țara pe drumul emancipării.

Involuntar, activitățile iobagilor i-au dat o mână de ajutor lui Alexandru. Urcarea lui pe tron a produs zvonuri susținute printre iobagi în legătură cu iminența emancipării. La aceasta s-a adăugat sentimentul de speranță al iobagilor, care fuseseră luați la armată în timpul războiului și care așteptau să fie eliberați la sfârșitul conflictului. Era o practică obișnuită pentru cei care plecau din armată după ce își satisfăceau întregul stagiu. În momentul când aceste speranțe nu s-au materializat, au apărut dezamăgiri și tulburări pe deplin justificate.

Alexandru a abordat problema pe ocolite când a anunțat semnarea tratatului de pace. El a declarat că fiecare trebuia să se bucure „de roadele unei munci cinstite, ocrotite de legi la fel de drepte și protectoare pentru toți". Unii au sperat că se dăduse în fine semnalul de abolire a iobăgiei. Totuși, după câțiva ani de speranțe neîmplinite, alții și-au dat frâu liber cinismului. Studenții din Harkov, de pildă, au parodiat discursul țarului după cum urmează:

Vă suntem recunoscători, rușii noștri iubiți, pentru că sunteți orbi la toate abuzurile Noastre. Vă suntem recunoscători, oi fără pereche, pentru răbdarea cu care ați îndurat toate nenorocirile, toate nedreptățile, toate măsurile nelegiuite pe care și le îngăduie despotica Noastră putere... Suntem recunoscători că nu căutați adevărata iluminare și că aveți încredere în sclavii Noștri care tund lâna de pe voi... Somn ușor, ruși iubiți, cât încă nu v-am furat ultima cămașă și nu v-am vărsat ultimul strop de sânge... Fiți încredințați că nu s-a aflat și nu se va afla nici un cuvânt adevărat în promisiunile Noastre reformatoare. Rămâneți mereu așa cum ați fost dintotdeauna. Suntem peste măsură de mulțumiți de voi.

Ca și cum ar fi fost îndemnați de la spate de susținătorii emancipării, țăranii i-au furnizat lui Alexei un nou argument în favoarea schimbării. Țăranii de pe malul Mării Negre s-au revoltat. Ei au căpătat convingerea – cum, nu se știe – că Napoleon al III-lea semnase tratatul după ce i se oferiseră garanții exprese referitorare la eliberarea iobagilor. Un alt zvon susținea că țarul aștepta în orășelul Perekop din Crimeea, gata să ofere libertatea tuturor celor care se prezentau în fața lui. Mii de oameni au plecat să-și întâlnească „tătucul". Majoritatea au fost întorși din drum

sub amenințarea puștilor. Cei care au ajuns la așa-zisul loc de întâlnire au avut parte doar de o deziluzie.

În timpul țarilor de până atunci, o asemenea întâmplare ar fi dus la intensificarea cenzurii și a represiunilor. Totuși, Alexandru voia să facă schimbări – dacă nu din alt motiv, măcar fiindcă simțea că era de datoria lui să se asigure că Rusia era destul de puternică pentru a se putea apăra. Ca să evite alte incertitudini, el a ținut următorul discurs în fața nobililor ruși în martie 1856:

> ... Pentru dezmințirea anumitor informații fără temei, consider necesar să vă declar că deocamdată nu am hotărât să desființez iobăgia; cu siguranță însă, așa cum știți prea bine, felul în care sunt luați în stăpânire iobagii nu mai poate rămâne la fel. E mai bine să abolim iobăgia de la vârf decât să așteptăm să se desființeze cu de la sine putere de jos. De aceea, domnilor, vă cer să vă gândiți cum se poate face acest lucru și să le transmiteți cuvintele mele și celorlalți nobili, spre a chibzui pe marginea lor...

Dacă Alexei mizase pe o reacție pozitivă din partea nobililor, avea să fie dezamăgit. Cei mai mulți păreau să spere că țarul avea să renunțe la planurile pe care le avea, așa cum făcuseră și predecesorii lui, dacă decizia putea fi amânată suficient de mult. După 18 luni de presiuni permanente, în care însă nu s-a înregistrat nici un progres real, Alexandru s-a hotărât să forțeze nota. El i-a ordonat ministrului de interne să elaboreze un plan de acțiuni în interval de o săptămână. Planul a fost dat publicității în noiembrie 1857. S-a dat dispoziție ca în fiecare provincie să se înființeze o comisie care să analizeze propunerile. În ciuda reticenței majorității, oamenii s-au conformat, pentru simplul fapt că ordinele imperiale nu puteau fi trecute cu vederea.

În martie 1859 țarul a numit „comisii de lucru" care să examineze comentariile și propunerile comisiilor regionale sau provinciale. El l-a însărcinat cu supravegherea acestor comisii pe generalul Rostovțev, un prieten apropiat și de încredere (deși nu din cale afară de liberal). Rostovțev a colaborat strâns cu Miliutin, adjunctul ministrului de interne, și cu deja amintitul slavofil Samarin. Generalul s-a lăst convins să sprijine emanciparea și a organizat comisiile în așa fel încât să le favorizeze pe cele care erau de partea schimbării.

Propunerile primite se împărțeau în două categorii: unele susțineau reforma, altele nu.

Propunerile proreformiste au venit din 19 provincii. În general ele sprijineau emanciparea și repartizarea anumitor pământuri țăranilor. S-a insistat, pe de altă parte, pe administrația locală și nu pe cea centrală. Previzibil, au existat și voci care au criticat fățiș reforma, atacându-i pe Rostovțev și pe colegii lui pentru vederile periculos de liberale pe care le nutreau.

Reprezentanții provinciilor proreformiste au fost invitați la Moscova spre sfârșitul lui 1859. Ei au fost primiți în grupuri mici și și-au exprimat opiniile prin viu grai. După analizarea lor, opozanții reformei au fost primiți și ei, dar la începutul lui 1860. Imediat după aceea Rostovțev a murit, iar în locul lui a fost numit un reacționar cunoscut, pe nume Panin. Mulți au văzut aici un semn limpede că presiunile exercitate de conservatori asupra țarului aveau exact efectul pe care-l avuseseră asupra predecesorilor lui. Deși o asemenea presiune exista efectiv, se pare că numirea lui Panin a fost o mutare isteață, menită s-o deturneze. Alexandru a continuat să insiste puternic în favoarea reformei. Comisiile de lucru au tras din greu tot anul. S-au făcut unele concesii conservatorilor, dar ele au fost relativ minore. Sub presiunile lui Alexandru, operațiunea a luat sfârșit în octombrie 1860. Țarul a susținut personal aceste planuri în cadrul Consiliului de Stat, fapt care le-a garantat aprobarea. Ucazul (decretul) de Emancipare a fost publicat în februarie 1861 și, în pofida concesiilor, a păstrat spiritul propunerilor inițiale.

Următorul fragment din Decret arată multiplele cauze care l-au făcut pe Alexandru să dorească abolirea iobăgiei:

... Întrucât caracterul părintesc al relațiilor dintre proprietari și țărani a slăbit și, mai mult decât atât, fiindcă autoritatea seniorială a încăput uneori pe niște mâini a căror grijă era numai și numai interesul personal, aceste legături de încredere reciprocă s-au deteriorat și s-a ivit posibilitatea unor decizii arbitrare care au apăsat asupra țăranilor, le-au amenințat bunăstarea și i-au făcut indiferenți la toate formele de progres, date fiind condițiile în care trăiau ...

Am ajuns astfel la convingerea că realizarea unei îmbunătățiri serioase a situației țăranilor este o moștenire sfântă pe care ne-au

lăsat-o strămoșii, o misiune pe care, în tumultul întâmplărilor, pronia cerească ne-a poruncit s-o îndeplinim...
Invocând aici sprijinul providenței, ne-am hotărât să ducem această treabă la bun sfârșit.

15 În virtutea acestor noi dispoziții ... țăranii legați de glie vor fi investiți într-un termen prevăzut de lege cu toate drepturile cultivatorilor liberi.

Decretul era lung, complex și pe alocuri obscur. El conținea 17 articole, iar fiecare dintre ele avea minimum o sută de secțiuni. Totuși, primul articol era limpede: „dreptul de a avea iobagi" era „abolit pentru totdeauna". Iobagii urmau să primească pământuri de pe moșiile nobililor. Teoretic, suprafața care avea să li se dea era cam aceeași pe care o cultivaseră înainte de emancipare. Statul asigura despăgubiri nobilimii, ele urmând să fie achitate de către țărani sub forma „plăților de răscumpărare". *Mir*-ul a devenit organul central al autoguvernării. El deținea pământurile colectiv și răspundea – tot colectiv – de achitarea dărilor și a plăților de răscumpărare. Același organism era responsabil de înfăptuirea justiției prin intermediul tribunalelor speciale. Iobagii puteau acum să-și aleagă diverse meserii sau să se căsătorească fără să ceară voie, dar aveau parte în continuare de un sistem de justiție separat de restul Rusiei.

În cele din urmă emanciparea a fost înfăptuită, însă există adeseori un decalaj între teorie și practică. Așa au stat lucrurile și în acest caz. Complexitățile Decretului și modul cum aveau să fie traduse în fapt prevederile lui aveau să provoace multe probleme.

6. Rezultatele emancipării

După punerea în practică a unei reforme atât de mult așteptate, iobagii ar fi putut cel puțin să jubileze. Însă bucuria scontată a fost ca și inexistentă. În primele patru luni ulterioare Decretului de Emancipare au avut loc 647 de incidente serioase, cu iz de revoltă. În 1861 au existat 499 de răscoale mai mici sau mai mari, pentru a căror înăbușire a fost nevoie de intervenția trupelor armate. Cu trecerea timpului, nici țăranii nu s-au arătat mult mai atrași de condițiile Decretului. Nemul-

țumirea unor moșieri era normală, fiindcă în cazul lor se pierdeau atât pământuri, cât și iobagi. Însă reacția negativă a țăranilor, care primeau libertate și pământuri deopotrivă, trebuie explicată.

Cea mai importantă cauză a acestei nemulțumiri a fost că țăranii pur și simplu nu pricepeau de ce li se cerea să plătească pentru niște pământuri pe care familiile lor le lucraseră de generații întregi. Din punctul lor de vedere, pământurile acelea le aparțineau oricum de drept. Mulți iobagi erau convinși că țarul nu le ceruse să plătească pentru ceva ce era indiscutabil al lor și că totul era o minciună a moșierilor. Noțiunea drepturilor abstracte de proprietate le depășea cu mult nivelul de înțelegere.

Situația nu s-a îmbunătățit nici după reglementarea detaliilor privind împărțirea pământurilor, dublată de explicații pe marginea naturii plăților de răscumpărare. Repartizarea terenurilor s-a decis la nivel local, împreună cu moșierii, care în multe cazuri s-au ocupat personal de împărțire, rezervându-și – cum era normal – cele mai bune porțiuni pentru ei. Ca să cumpere pământurile, țăranii erau obligați la o plată inițială de 20%, urmată de 49 de „plăți de răscumpărare" pe an, care înglobau și dobânda. Operațiunea ar fi fost fezabilă dacă prețul fixat pentru pământuri nu ar fi fost umflat atât de des, cu mult peste valoarea reală. Tabelul de mai jos arată în ce fel variau costurile răscumpărării în funcție de zonă.

Zonă	**Costuri de răscumpărare**	**Valoarea terenului** (Medie 1863-1872)
	(Milioane de ruble)	
Provincii cu sol negru	341	284
Provincii fără sol negru	340	180
Provincii vestice	183	184

În medie, iobagilor din provinciile vestice li se cerea un preț „corect" pentru pământurile pe care le primeau. Însă acest lucru nu mai este valabil în alte regiuni. În cazul cel mai rău, cel al provinciilor fără sol negru (necernoziomice) din nord, ei erau puși să plătească dublu față de valoarea reală a terenului. Să vedem însă de ce existau diferențe atât de mari în funcție de regiune?

Guvernul nu a arătat înțelegere pentru moșierii polonezi din provinciile vestice, în bună parte fiindcă aceștia fuseseră atâta timp un ghimpe în coasta Rusiei și își revendicau mereu independența. Prin urmare, puținii iobagi din zonă au fost tratați rezonabil, Rusia neavând motive să-i sprijine pe moșierii care trăiau acolo. Diferențele semnificative apar în celelalte două regiuni. Acest lucru s-a datorat parțial dorinței lui Alexandru de a nu-i înstrăina și de a nu-i slăbi prea mult pe nobilii pe care țarii se bizuiseră ani în șir, considerându-i o forță importantă de menținere a stabilității. În aceste două regiuni Alexandru a căutat să protejeze ceea ce credea el că erau interesele moșierilor.

În provinciile cu sol fertil (cernoziomic) mulți moșieri au fost în favoarea emancipării, fapt explicabil prin două motive strâns legate între ele. În primul rând, dacă putea fi folosit eficient ca să producă grâne pentru exporturile din ce în ce mai bine dezvoltate, pământul valora mai mult decât munca iobagilor. În al doilea, o mulțime de moșieri din regiune au anticipat că metodele moderne aveau să aducă profituri considerabil mai mari. Ei voiau să treacă la un sistem de retribuire a muncii pentru a introduce aceste metode. În consecință, iobagii din aceste provincii trebuiau să plătească doar o mică bonificație de 15-20% peste valoarea de piață a pământului pe care îl primeau. Cu toate acestea, în regiunile nordice situația era radical diferită. Pământul de acolo nu produsese niciodată mult peste limita de subzistență din punctul de vedere al hranei. Țăranii depinseseră dintotdeauna de „industria de familie" ca să-și sporească veniturile. Nobilimea se baza în principal pe „rentă" și nu pe muncă (*barscina*). Această „rentă" era adeseori legată de producția „industrială" a iobagului și nu de valoarea pământului. Așa stând lucrurile, când s-a ajuns la despăgubiri, pe nobili nu i-a interesat valoarea pământului, ci pierderea surselor de venit. În acest fel, iobagii s-au trezit că plăteau aproape dublu față de valoarea reală a terenului cumpărat.

Acești factori ar fi fost arhisuficienți pentru apariția unor probleme grave, însă date fiind metodele agricole moderne și noua atitudine față de relația cu pământul, foștii iobagi ar fi putut surmonta toate greutățile. Totuși, era imposibil să transformi peste noapte un grup de țărani obișnuiți să producă la limita subzistenței într-un corp de agricultori moderni. Modernizarea presupunea ceva mai mult decât simpla ieșire a iobagilor de sub dominația nobilimii. Era nevoie aici

de o schimbare radicală a structurii economice și sociale, precum și de o nouă atitudine a țărănimii față de aceste structuri. Țarul nu avea puterea să pună în practică și nici măcar să ofere o asemenea schimbare, chiar dacă țăranii ar fi putut și ar fi fost dispuși s-o accepte.

Mir-ul nu a fost abolit. Mai mult, el a fost înființat în locuri unde nu existase până atunci, ca să asigure uniformitatea și o stabilitate extrem de necesară în condițiile unor schimbări rapide. Dar *mir*-ul nu a permis inițiativa și experimentele de care aveau o nevoie disperată atât Rusia în general, cât și membrii țărănimii. Sub aspect economic, el a perpetuat totodată multe dintre cele mai rele elemente din Rusia de dinaintea emancipării. În multe locuri a continuat să existe vechiul sistem de parcelare, ca de altfel și cel al redistribuirii periodice și al celor trei terenuri. Aceste practici au descurajat efectiv inovația, îmbunătățirile și progresul.

Țăranii se supuneau *mir*-ului și tribunalelor speciale care funcționau pe baza lor. Acestea se aflau în continuare în afara corpurilor legiuitoare principale și lucrau, în marea lor majoritate, potrivit tradițiilor și obiceiurilor. *Mir*-ul îi lega pe țărani de modul lor de viață de atunci aproape la fel de strâns cum o făcuse iobăgia. În locurile unde nu existase anterior, înființarea lui a reprezentat un pas înapoi din mai multe puncte de vedere. Chiar dacă ajunseseră „liberi", țăranii încă nu erau egalii celorlalți cetățeni ai Rusiei. Ei rămâneau o clasă aparte, supusă unor legi și instituții diferite, care le ofereau drepturi mai puține și o protecție mai redusă decât restului rușilor. Nobilimea privea cu ochi buni *mir*-ul fiindcă răspundea în mod colectiv de plățile de răscumpărare. La rândul lor, mulți țărani aveau încredere în *mir* întrucât părea să ofere o siguranță colectivă. Problema era că elementelor mai progresiste din rândul țăranilor le era adeseori imposibil să se desprindă de colectiv, limitându-și astfel drastic opțiunile, iar caracterul colectiv al acestui organism ajuta la perpetuarea ideilor și atitudinilor vechi.

La aceste probleme se adăuga repartizarea incorectă a pământurilor, din punct de vedere atât calitativ, cât și cantitativ. În Rusia europeană, suprafața arabilă deținută de foștii iobagi a scăzut cu doar 5% în primii 15 ani după 1861. Totuși, în cele mai bune regiuni cernoziomice din sud, proprietățile acestora au înregistrat o descreștere de 25%. Totodată, foștii șerbi au pierdut numeroase drepturi

cutumiare asupra pădurilor și a pășunilor comune. Această problemă s-a acutizat din cauza creșterii permanente și periculoase a unei populații care se dublase deja între 1800 și 1860. Pe durata următorilor 40 de ani această populație a cunoscut practic o redublare. Dacă în 1858 ea număra 68 de milioane de locuitori, în 1897 numărul lor urcase la 125 de milioane.

Reacția standard a țăranului rus la efectele presiunii demografice era să caute mai multe pământuri. Deși fiecare țăran în parte era liber să cumpere și să vândă terenuri – lucru care s-a întâmplat efectiv – suprafața tranzacțională era foarte mică. Capacitatea de a vinde și de a cumpăra pământuri a avut consecințe serioase. Ea a dus la o creștere a numărului de țărani fără pământ, cărora în multe cazuri le-a venit greu să-și găsească altceva de lucru. O altă consecință au reprezentat-o datoriile tot mai mari acumulate de mulți țărani care, deși erau deja îndatorați, împrumutau noi sume de bani ca să cumpere alte terenuri.

O a treia problemă a fost că Decretul de Emancipare nu a intrat în vigoare în toată țara în interval de doi ani, așa cum se stipulase inițial. Perioada de tranziție, în care foștii iobagi continuau să aibă o „obligație temporară" față de stăpânii de până atunci, s-a prelungit în multe regiuni ale Rusiei până în decembrie 1881, când transferul de pământuri a devenit în cele din urmă obligatoriu.

Astfel, din mai multe motive, emanciparea nu a reușit să producă o transformare a țărănimii. Plățile de răscumpărare au fost prea mari, *mir*-ul a acționat ca o frână în calea inovațiilor și a metodelor noi, baza industrială nu s-a extins suficient de repede ca să atragă numărul tot mai mare de țărani fără pământ, terenurile au fost incorect repartizate și întregul proces de transfer funciar a durat câteva decenii. Rezultatul net a fost că, deși productivitatea a crescut (poate chiar cu 20% până la sfârșitul secolului), situația în sine a constituit un nou exemplu al stagnării relative ilustrate de faptul că, în aceeași perioadă, productivitatea agricolă a Japoniei a crescut cu peste 100%.

Emanciparea a avut un efect mult mai rău asupra nobilimii. În cea mai mare parte, nobilii au fost total nepregătiți pentru rigorile existenței într-o societate concurențială, în care nu se mai puteau baza pe iobagi. Unul dintre motivele pentru care ei au primit compensații atât de generoase a fost că guvernul dorea să le garanteze supraviețuirea ca forță moderatoare în societatea rusă, pentru contracararea

grupurilor mai radicale. Cu toate acestea, emanciparea nu a reușit să asigure supraviețuirea nobilimii, ba chiar i-a grăbit dispariția. Banii în plus pe care i-au primit nobilii nu le-au fost de mare ajutor. Jumătate din sumele încasate în primii zece ani de după 1861 au fost folosiți la plata datoriilor existente. În 1905 nobilimea fusese deja silită să-și vândă o treime din pământurile pe care le deținea în 1861. Din ceea ce le rămăsese în 1905, peste jumătate fusese ipotecat sub o formă sau alta. Deși existau câteva excepții notabile, cu precădere în Ucraina și Georgia, mulți nobili nu au reușit să strângă suficient de pe moșii ca să plătească. În consecință, anvergura lor a cunoscut un declin constant, ca de altfel și capacitatea lor de a acționa ca forță stabilizatoare în societatea rusă. Poziția și puterea nobilimii se sprijiniseră pe iobăgie, clasa ca atare fiind efectiv condamnată din cauza emancipării.

Poate că motivația inițială cea mai importantă pentru introducerea emancipării a fost dorința de consolidare a statului rus din punct de vedere militar, economic și industrial. S-a plecat cu speranța că economia revitalizată a țărănimii va asigura baza de industrializare, punând la dispoziție un surplus de capital pentru investiții. Efectul combinat al eșecurilor analizate mai sus a fost neîndeplinirea acestui scop. Au fost luați bani din sectorul agricol, dar s-a pus foarte puțin la loc pentru încurajarea metodelor noi și a productivității crescute. S-ar putea susține că agricultura a fost secătuită pentru finanțarea industrializării și că mișcarea a fost contraproductivă, lipsa de investiții în agricultură însemnând că nu exista destul capital pentru finanțarea unei industrializări eficace. Rusia a făcut progrese, firește, însă nu și prin comparație cu economiile aflate într-o dezvoltare rapidă ale țărilor din Europa occidentală. Sub aspect strict comparativ, ea se găsea în continuare cu mult în urma concurenților. În societatea rusă au apărut noi tensiuni, fără să se fi îndeplinit scopul principal al reformei. Ramificațiile acestui proces vor fi examinate în ultimele capitole.

7. Concluzie

Aproape toți istoricii sunt de acord că Decretul de Emancipare a fost un eveniment memorabil în istoria Rusiei, care a avut o mare importanță, neizbutind însă să-și atingă scopurile. Totuși, există păreri

divergente cu privire la cauzele acestui eșec. Se pare că o parte din criticile legate de condițiile reformei au fost generate de căutarea cauzelor revoluției din 1917. Această căutare a făcut uneori ca emanciparea să fie privită mai mult din perspectiva Rusiei anului 1917 decât a Rusiei din 1861. În încercarea de a găsi o cauză „convenabilă" a evenimentelor marcante din 1917, se pare că unii istorici au ținut morțiș să pună – măcar parțial – izbucnirea revoluției pe seama neajunsurilor emancipării.

Pipes (vezi Bibliografia) crede despre emancipare că a fost prea prudentă, prea redusă și tardivă. Dacă privim în urmă, e posibil să avem înțelegere pentru acest punct de vedere din perspectiva istoriei Rusiei în general. Însă, la o analiză atentă a problemelor pe care le-a avut de rezolvat Alexandru, ne putem da seama că i se face o nedreptate. E foarte posibil ca țarii de dinaintea lui să fi fost mai decișii în tentativele de modernizare a Rusiei, însă Alexandru nu ar fi avut cum să grăbească mersul lucrurilor mai mult decât a făcut-o. Dacă ținem cont de acest fapt și renunțăm la epitetul de „tardivă", emanciparea ne apare ca fiind doar „prea prudentă" și „prea redusă".

E cât se poate de limpede că „plățile de răscumpărare" au fost prea împovărătoare pentru majoritatea foștilor iobagi. Însă nu era de așteptat din partea lui Alexandru să distrugă nobilimea cu bună știință. El a simțit că avea nevoie de nobili pentru exercitarea unei influențe conservator-stabilizatoare într-o Rusie aflată în faza ulterioară emancipării. Este evident că lipsa drepturilor civile complete și perpetuarea *mir*-ului s-au dovedit obstacole importante în calea progresului. Și totuși, care era alternativa? Era clar că nobilii nu aveau cum să se ocupe de administarea muncii țăranilor. Administrația însăși avea reputația unei structuri corupte prin excelență. Mai mult, una dintre plângerile principale formulate de țăranii statului era gradul de corupție din rândul autorităților locale. Nu se oferea o alternativă modernă și democratică. Prin urmare, decizia de a li se permite țăranilor să-și administreze singuri munca prin intermediul unei instituții tradiționale, populare și demne de încredere a părut la momentul respectiv rezonabilă și chiar de dorit.

Cheia pentru o bună înțelegere a efectelor și succeselor/eșecurilor emancipării este examinarea lor în contextul celorlalte probleme pe care le întâmpina Rusia. Aceste probleme ar fi putut fi surmontate

dacă țarul ar fi fost pregătit să renunțe la autocrație, lucru care nu s-a întâmplat. Așa cum a subliniat în 1865, când s-a referit la o altă zonă care trebuia reformată, Alexandru continua să creadă ferm în principiul autocrației, convins că puterea pe care o avea îi fusese dăruită „de Dumnezeu însuși". Ca și lui Alexandru I, lui Alexandru al II-lea i-a fost greu să fie un autocrat reformator. Principala lui motivație a fost să transforme Rusia într-o țară puternică și să își servească poporul, nu să fie un reformator liberal. El nu era convins că Rusia ar fi avut ceva de câștigat de pe urma unor asemenea reforme și, firește, am cădea în simplism dacă l-am condamna pentru această poziție. În plan politic, social și economic, Rusia anului 1861 era în continuare o națiune înapoiată. Avem toate motivele să credem că, dacă s-ar fi impus mai multe reforme radicale de sus, statul rus s-ar fi prăbușit și ar fi căzut pradă anarhiei și haosului. Faptul că emanciparea a făcut ca imperiul să rămână în continuare mult în urma unei mari părți a Europei nu trebuie să pună în umbră impactul foarte concret și spectaculos pe care l-a avut acest proces asupra Rusiei contemporane.

Nici o astfel de încercare (fie ea susținută prin decrete imperiale) nu poate transforma o societate mare peste noapte. Chiar dacă nu ne gândim la emancipare, Alexandru tot a produs reforme și schimbări surprinzătoare, unele dintre ele chiar revoluționare (vezi paginile 93-110). Rezultatul emancipării a depins într-o mare măsură de celelalte reforme, fiind vorba de noțiuni interdependente prin definiție, indiferent dacă aveau succes sau nu. Următoarele două capitole vor trata caracterul și impactul acestor alte zone ale reformei. Dacă ele ar fi reușit într-un procent mai mare, atunci și emanciparea ar fi fost privită ca o izbândă, cu toate neajunsurile ei.

Să luăm notițe despre „Emanciparea iobagilor"

Notițele despre acest capitol trebuie să vă ajute să înțelegeți cauzele pe termen lung și pe termen scurt ale emancipării. De asemenea, se cuvine să aveți o bază de pe care să discutați motivele pentru care emanciparea nu a părut să împlinească aspirațiile diverselor grupuri.

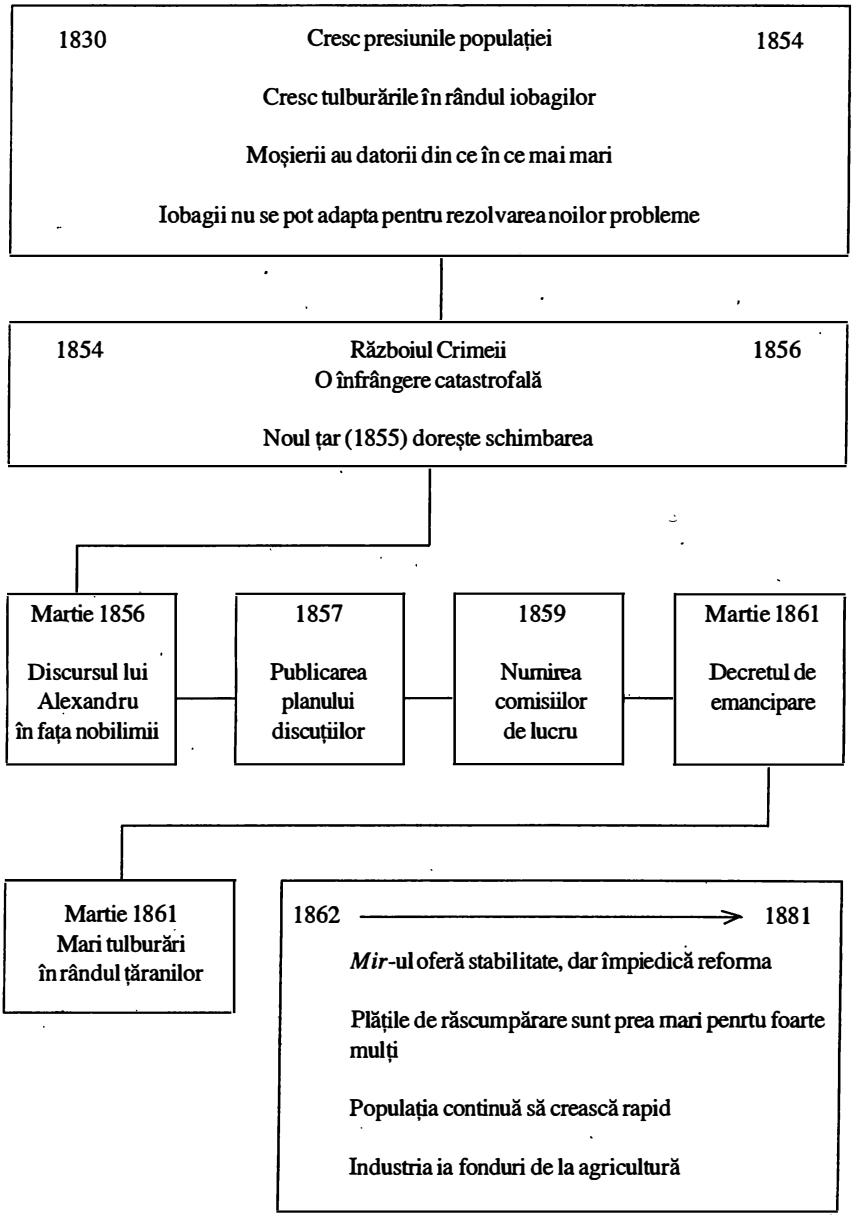

Rezumat – Emanciparea iobagilor

Fiți foarte atenți la elementele politice, sociale și economice în ambele cazuri.

Următoarele titluri și subtitluri vă pot fi de folos când luați notițe:

1. Alexandru al II-lea
2. Efectul Crimeii
2.1. Impactul războiului
3. De ce emanciparea iobagilor?
3.1. Importanța iobagilor
3.2. Eșecul iobăgiei pentru:
iobagi
moșieri
economie
3.3. Reacția lui Alexandru
4. Situația țărănimii
4.1. Țăranii statului
4.2. Iobagii
4.3. Tipurile de iobăgie
4.4. De ce nu s-a produs emanciparea mai devreme?
5. Drumul spre emancipare
5.1. Emanciparea propusă
5.2. Reacții
5.3. Comisiile de lucru
5.4. Condițiile decretului
6. Rezultatele emancipării
6.1. Reacții negative
6.2. Neajunsurile emancipării pentru:
iobagi
nobilime
economie
7. Concluzie
7.1. Cauzele eșecului
7.2. Aspecte pozitive

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Emanciparea iobagilor"

E posibil să folosiți o mare parte din informațiile din acest capitol ca să răspundeți la întrebările mai generale despre reformele lui Alexandru discutate la pagina 111. De asemenea, vi se pot pune întrebări specifice despre emancipare. Acestea vor insista pe cauze, pe consecințe sau pe ambele.

Un exemplu privind primul tip de întrebări poate fi:

1 De ce a avut loc emanciparea în Rusia în 1861?

Întrebarea este simplă și introdusă prin „de ce?". Planificați-vă răspunsul respectând următoarele etape:

a) alcătuiți o listă de șase motive pentru care emanciparea a avut loc în 1861. De exemplu: Fiindcă Alexandru voia să consolideze Rusia (aveți grijă să explicați în ce fel dorea să realizeze acest lucru).
b) enumerați dovezile pe care le aduceți în sprijinul afirmațiilor făcute.
c) ordonați aceste probe în ordinea descrescătoare a importanței.

Fiți atenți cum stabiliți această ordine. Ar trebui ea schimbată dacă întrebarea ar fi:

2 De ce i-a emancipat Alexandru al II-lea pe iobagi în 1861? sau
3 De ce a fost urmat Războiul Crimeii de emancipare?

Cum vă alegeți motivele în funcție de cele două întrebări? Nu uitați de asemenea că istoria se referă la lucruri unice și particulare. Puteți și trebuie să dați profunzime răspunsurilor la aceste întrebări explicând în minimum un paragraf de ce emanciparea nu avusese loc mai devreme.

Al doilea tip de întrebare ar putea fi:

4 Care au fost consecințele emancipării din timpul domniei lui Alexandru al II-lea?

Emanciparea este considerată în general un eșec relativ. Și aici puteți proceda ca mai înainte, alcătuind o listă cu motivele pentru care ea a dat greș și aducând probe care să ilustreze caracterul și importanța eșecului în zonele la care vă referiți. Feriți-vă și de data asta să priviți lucrurile dintr-un singur unghi. Aproape de fiecare dată există două variante ale aceleiași probleme. Includeți cel puțin câteva referiri la aspectele pozitive ale emancipării. E bine să reveniți la această chestiune după ce citiți Capitolele 6 și 7, ca să vedeți ce alte aspecte ale domniei lui Alexandru al II-lea ar mai putea fi evocate cu folos.

Un exemplu de întrebare combinată ar fi:

5 De ce i-a emancipat Alexandru al II-lea pe iobagii din Rusia și ce efecte a avut acest fenomen în timpul domniei lui?

Întrebări bazate pe izvoare despre „Emanciparea iobagilor"

1. Iobăgia – o perspectivă rusă

Citiți atent fragmentul din memoriile semnate E.N.Vodovosova de la paginile 72-73. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce ne spune acest fragment despre controlul pe care îl aveau moșierii asupra vieții șerbilor?
b) Cum s-au răzbunat șerbii pe surorile Toncev? De ce au adoptat această atitudine specială?
c) Ce v-ar interesa să știți despre autoare ca să stabiliți cât de credibilă este mărturia ei?
d) Care sunt pericolele generalizării pe baza unor asemenea probe?

2. Iobăgia – o perspectivă de peste hotare

Citiți cu atenție fragmentul de la pagina 74 din scrierile unui călător britanic. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) În ce fel diferă această imagine despre viața iobagilor de cea redată în fragmentul anterior?
b) Înseamnă aceste diferențe că una dintre relatări este incorectă? Justificați-vă pe deplin răspunsul.

c) Ce vă spune ultima frază despre punctul de vedere al autorului? Micșorează această perspectivă valoarea fragmentului ca probă la dosarul iobăgiei?

3. Studenții din Harkov (1856)

Citiți cu atenție fragmentul din discursul studenților din Harkov de la pagina 76. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) De ce nu cunoaștem identitatea autorilor acestui text?
b) Care este tonul general al textului? Reiese din el așteptarea că promisiunile țarului vor fi îndeplinite?
c) Ce cuvinte sau formule subliniază clar punctul de vedere pe care se situează autorii?

4. Discursul lui Alexei – martie 1856

Citiți atent fragmentul din discursul țarului de la pagina 77. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care este scopul declarat al acestui discurs? Are Alexandru și alte motive ca să-l dea publicității? Este el scris, de pildă, pentru două tipuri diferite de auditoriu?
b) Dați exemple în care Alexandru încearcă (i) să intre pe sub pielea auditoriului și (ii) să-l amenințe.
c) Care este sensul subînțeles al formulei „vă cer" din rândul 6?

5. Decretul de Emancipare

Citiți atent fragmentul din Decretul de Emancipare de la paginile 78-79. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce motive se oferă în sprijinul emancipării?
b) Ce alte metode de convingere folosește țarul?
c) Ce alte motive, nemenționate în fragment, a avut Alexandru ca să susțină emanciparea?
d) Cum vă explicați că Alexandru nu a inclus aceste motive în decret?

6. Miza sufletelor

Studiați cu atenție caricatura de la pagina 69. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Identificați (tipologic, nu nominal) (i) oamenii strânși laolaltă și aflați pe masa de joc și (ii) jucătorii de cărți.

b) Ce mesaj încearcă să comunice artistul?
c) Comentați tehnicile folosite de artist pentru redarea propriului punct de vedere. Concetrați-vă asupra situației pe care s-a hotărât s-o ilustreze și pe felul cum sunt portretizați jucătorii de cărți și spectatorii.

CAPITOLUL 5

Țarul reformator

1. Motivația

Din multe puncte de vedere, iobăgia fusese punctul de cotitură al Rusiei autocratice. După emancipare, problema principală nu a fost dacă aveau să urmeze și alte reforme, ci în ce fel aveau să fie planificate și puse în practică. Alexandru era convins că, pentru a menține stabilitatea și a îndeplini scopul unui stat puternic, trebuia să transforme o bună parte a sistemului social-politic existent. El a insistat pentru reforme în toate aspectele vieții: autoritățile locale, sistemul juridic, armata, învățământul, cenzura și economia. Fără presiunile puternice exercitate de Alexandru în favoarea reformelor, foarte multe dintre acestea nu ar fi avut loc.

2. Autoritățile locale

Dezvoltarea unei structuri a administrației locale caracterizează limpede atitudinea lui Alexandru față de reformă. La suirea sa pe tron, practic nu fusese aleasă nici o formă de autoritate locală. Țarul și-a dat seama că acest lucru avea o influență uriașă asupra ineficienței administrative. În consecință, el s-a decis să introducă anumite forme de administație locală, având grijă totodată să nu dea impresia că ar fi fost silit să facă asemenea schimbări. Acesta a fost motivul pentru care a suprimat ferm atitudinile publice în favoarea reformei.

În 1859, pe când discutau condițiile emancipării, nobilii din provincia Tver au mers prea departe, în ochii lui Alexandru. Aceștia solicitau un sistem juridic independent, o formă de administrație locală independentă de centru și un organism ales care să se ocupe de problemele economice. Unkovski, purtătorul lor de cuvânt, a fost trimis imediat în exil. În 1862, 13 nobili din Tver au cerut să fie aleasă o

adunare națională între ai cărei membri să nu existe diferențe de clasă. Au fost închiși cu toții la St.Petersburg. Alexandru nu era pregătit să susțină constituirea unei adunări naționale și nici să provoace o dezbatere pe această temă.

Cu toate acestea, el era hotărât să înceapă reforma administrației locale. La sfârșitul aceluiași an, comisia pe care o înființase în 1861 încă nu adusese nici un fel de propuneri ferme. Așa stând lucrurile, în noiembrie țarul a dat dispoziție comisiei să-și îndeplinească sarcina până la finele anului. Decretul de înființare a *zemstvei* a fost publicat oficial în ianuarie 1864.

Zemstva era denumirea consiliilor locale alese. Puterea acordată acestor organisme reflectă natura luptei care avea loc în Rusia între liberali și elementele cele mai reacționare. Liberalii voiau ca *zemstva* să se bucure de o putere reală și în parte și-au văzut îndeplinită dorința. *Zemstva* a primit răspunderea învățământului public, a sănătății publice, a dezvoltării economice locale, a construirii de drumuri și a furnizării anumitor servicii, ca de pildă gospodărirea apelor și paza contra incendiilor. Liberalii ar fi vrut ca tot *zemstva* să dispună și de taxele imperiale, dar aici nu au mai avut succes. Acest eșec arată dihotomia existentă între dorința de reformă și dorința la fel de puternică de menținere a controlului autocratic. O poziție foarte clară a avut în această privință Valuev, conservatorul ministru de interne numit în 1861. Acesta a declarat:

> A oferi *zemstvei* un rol în chestiuni comune întregului imperiu ar echivala cu distrugerea puterii executive unitare a imperiului și cu distribuirea ei între 40 sau 50 de organisme. Acest fapt ar expune ordinea socială și întreaga structură imperială unor pericole pe care probabil că le-a sesizat toată lumea.

Alexandru voia să înfăptuiască reforma și să descentralizeze într-o oarecare măsură puterea, dar totodată ținea să rămână stăpân pe situație și să mențină stabilitatea. A existat impresia că, dacă i se conferea *zemstvei* controlul asupra finanțelor din imperiu, aceste scopuri ar fi fost compromise.

Componența membrilor *zemstvei* reflecta de asemenea dorința elementelor conservatoare și a țarului de a folosi în continuare nobilimea

ca pe un bastion împotriva radicalismului nelalocul lui. *Zemstva* avea două paliere: cel al districtului (*uezd*) și cel al provinciei (*gubernia*). Locurile pentru *zemstva* districtuală erau împărțite între cele trei clase: 45% reveneau nobilimii, 40% țăranilor și 15% orășenilor și clerului. Apoi *zemstva* districtuală alegea reprezentanți pentru nivelul provincial. Sistemul era elaborat în așa fel încât să nu existe un grup anume care să poată prelua controlul de ansamblu. La nivel local stratagema a reușit, dar e ușor de înțeles de ce nobilimea avea tendința de a domina la nivelul provinciilor.

Zemstva nu a tratat toate grupurile la fel. Sistemul de taxe locale a continuat să favorizeze nobilimea și nu țărănimea, dar, pornind de la experiența locală pe care o aveau, membrii *zemstvei* au îmbunătățit administrația locală în zonele unde li s-a permis să intervină. Comentariile care urmează, scrise de Sir Mackenzie Wallace, care a trăit în Rusia între 1870 și 1875, sunt reprezentative pentru evaluările „obiective" care au ajuns până la noi:

> Lucrul care m-a surprins cel mai mult la această adunare [*zemstvo*] a fost că era compusă parțial din nobili și parțial din țărani... și că între cele două clase nu părea să existe nici urmă de antagonism. Proprietarii care aveau pământuri și iobagii lor de odinioară, emancipați doar cu zece ani în urmă, s-au întâlnit de pe poziții care cel puțin deocamdată erau de egalitate. Discuțiile au fost purtate îndeosebi de nobili, dar în câteva rânduri s-au ridicat să vorbească și membrii țărănimii, ale căror observații – întotdeauna clare, practice și la obiect – au fost ascultate de fiecare dată cu o atenție respectuoasă...
>
> *Zemstva* ... își îndeplinește acceptabil și fără speculații sau târguieli scandaloase îndatoririle de zi cu zi ... Ea a făcut mari eforturi în direcția furnizării de asistență medicală și de învățământ primar pentru oamenii simpli, îmbunătățind spectaculos condițiile din spitale, din sanatorii și din celelalte instituții angajate într-u aceeași cauză. În strădaniile de a-i ajuta pe țărani, a contribuit la îmbunătățirea raselor de cai și de vite și a creat un sistem obligatoriu de asigurare în caz de incendiu, împreună cu diverse mijloace de împiedicare și de stingere a focurilor de la sate – o chestiune foarte importantă într-o țară unde țăranii

trăiesc în case de lemn, iar incendiile mari sunt înspăimântător de dese.

În 1870, un Regulament Municipal a instituit un sistem asemănător la orașe. Consilul local (*duma*) a fost ales de proprietarii ruși de sex bărbătesc care împliniseră 25 de ani. Și acest organism a primit însărcinări privind sănătatea publică, furnizarea de servicii, drumurile, învățământul public, comerțul și industria locală. Singura zonă importantă pe care nu o controla era poliția, asupra căreia guvenul imperial dorea (și reușea) să exercite un control ferm și deplin.

Atât istoricii, cât și criticii din acea perioadă au susținut că succesul *zemstvei* a arătat cât de capabil era „poporul" să aibă grijă de sine, conchizând că era o dovadă de obtuzitate tragică să nu extinzi principiul reprezentativității și la nivelul conducerii centrale. Argumentul are valoarea lui, dar el nu trebuie să eclipseze importanța pe care a avut-o înființarea *zemstvei*. Cel puțin la nivel local, reprezentarea era acum mult mai largă decât în multe țări occidentale presupus avansate.

3. Reforma juridică

Aproape la fel de importantă a fost reforma juridică inițiată în 1864. Sistemul juridic din Rusia trebuia reformat cu orice preț. Existau diverse tipuri de tribunale care nu semănau între ele, iar de multe ori reprezentanții lor oficiali erau slab pregătiți sau semianalfabeți. Probele erau mai mult scrise, acuzatul îi vedea foarte rar pe judecători, iar dovezilor scrise produse de nobilime li se dădea de obicei mai multă crezare decât celor provenite de la alte grupuri. Mita era la ordinea zilei, iar de multe ori rezolvarea cazurilor dura ani de zile, de unde și vorba populară sugestivă: „nu ungi roțile, nu se mișcă".

Reforma din 1864 avea menirea să înlăture toate abuzurile de până atunci și să instituie un sistem nu doar corect și drept, ci și transparent. Așa cum a declarat țarul însuși în decretul către senat:

1 Când m-am suit pe tronul strămoșilor, una dintre primele mele dorințe proclamate public în manifestul din 19 martie 1856 a

fost: „Fie ca dreptatea și milostenia să domnească în tribunalele noastre!" Din clipa aceea, printre celelalte reforme de care a avut nevoie viața noastră ca națiune, nu am încetat să mă gândesc la felul cum trebuie realizat acest lucru printr-o organizare mai bună a sistemului judiciar...

Aceste statute au rolul ... să înființeze în Rusia curți de judecată operative, drepte, îndurătoare și imparțiale pentru toți supușii; să sporească autoritatea judecătorească oferindu-i o independență autentică și, în general, să dezvolte la oameni acel respect pentru lege de care are nevoie bunăstarea națională și care trebuie să fie călăuza permanentă a tuturor, de la demnitar la talpa țării.

Reforma a rezolvat aceste lucruri aproape în totalitate. S-au fixat salarii mari cu bună știință pentru evitarea mituirilor. Procesele au devenit publice, au apărut jurații și s-au înființat curțile de apel. A început să se recurgă și la mărturii verbale, prezentate în instanță și supuse examinărilor în cadrul proceselor. Sistemul astfel conceput avea două niveluri. Judecătorii de pace erau aleși de *zemstva* districtuală pentru o perioadă de trei ani. Ceilalți judecători erau numiți în funcții la tribunale de către țar. Odată numiți, li se garanta independența, iar îndepărtarea lor era extrem de anevoioasă.

Wallace nu a avut nici un dubiu față de eficiența noului sistem. El a declarat:

În curțile judecătorilor de pace... judecătorul, care afișa o politețe scrupuloasă indiferent de cel din fața lui, asculta răbdător plângerea, încerca să rezolve lucrurile într-un mod amiabil și, dacă nu reușea, lua o decizie conformă atât legii, cât și bunului simț. Nu conta nici rangul, nici poziția din societate... Nu e de mirare că aceste curți de judecată erau bine văzute de mase; iar popularitatea lor a crescut când s-a aflat că problemele erau rezolvate prompt, fără formalități inutile și totodată fără mită sau șantaj.

E posibil să ni se pară ceva prea frumos ca să fie adevărat. Totuși, dacă e nevoie și de alte dovezi care să ateste că sistemul juridic și tribunalele își luau în serios libertatea de mișcare, nu trebuie decât să

examinăm cazul Verei Zasulici din 1878 (vezi pagina 121). În acest caz, o revoluționară cunoscută, care îl împușcase pe generalul Trepov, a fost declarată nevinovată împotriva probelor existente și în ciuda dorinței exprese a Ministerului Justiției.

Bineînțeles, acest caz semnalează anumite idiosincrasii ale sistemului. În primul rând, autoritățile încă puteau apela la arestul administrativ și la tribunalele speciale pentru anumite delicte. După cazul Zasulici, autoritățile nu au mai apelat niciodată la tribunalele obișnuite pentru judecarea activităților teroriste. Un alt lucru care se desprinde de aici este că adeseori jurații decideau în funcție de cum li se părea corect și nu pe baza probelor care le erau prezentate. Existau sentințe tip pentru unele delicte, însă jurații găseau o modalitate de a ocoli restricțiile. În destule cazuri s-a consemnat că, întrebată fiind: „Îl găsiți pe acuzat vinovat de furt de cai?", jurații au răspuns ferm: „Da, acuzatul e vinovat de furt de iepuri". Astfel, ei reduceau asprimea sentinței, recunoscând totodată vina împricinatului. Această atitudine nu se întâlnea doar la jurați. Wallace consemnează că adeseori și judecătorii se lăsau purtați de sentimentul datoriei până în puncte care ni se par acum extreme:

> Închipuindu-și că misiunea lor era eradicarea concepțiilor și obiceiurilor legate de iobăgie, își foloseau uneori autoritatea ca să dea lecții de liberalism filantropic și simțeau o încântare malițioasă când răneau susceptibilitățile și uneori chiar interesele materiale ale celor pe care îi priveau ca pe niște dușmani ai cauzei drepte.

Aceste cazuri nu erau foarte frecvente și s-au împuținat pe măsură ce oamenii și-au dat seama că sistemul juridic era în general independent și corect. Încercările de deturnare deliberată a sistemului au scăzut rapid, în timp ce eficiența curților de judecată a cunoscut o creștere spectaculoasă. Au fost judecate de trei ori mai multe cazuri decât anticipaseră autoritățile. Tribunalele și-au câștigat încrederea și respectul tuturor grupurilor sociale, poate cu excepția celor ale elitei conservatoare.

A existat însă o consecință care nu fusese anticipată. Curțile de judecată deschise și eficiente aveau nevoie de avocați și judecători

instruiți. Țarul a acceptat ideea înființării unui barou independent. Acest fapt a dus la apariția unui grup de oameni familiarizați cu arta persuasiunii, buni cunoscători ai oficialităților și ai legilor și în general înclinați spre ideile liberale. Un asemenea organism avea nevoie de libertatea de a purta dezbateri și de a discuta idei. El avea să fie pepiniera ideală a reformatorilor, dintre care unii aveau să devină la un moment dat revoluționari de marcă. Crearea acestui grup „periculos" nu a fost un scop al reformei juridice, fiind însă un derivat necesar.

4. Reforma militară

Războiul Crimeii arătase cum nu se poate mai limpede neajunsurile sistemului militar. Deși armata consuma aproape o treime din banii strânși la guvern, ea nu reușise să învingă trupe străine inferioare numeric chiar pe teritoriul Rusiei. Chiar dacă acest lucru s-a datorat parțial dificultăților de transport, au existat și alte probleme serioase care au ieșit astfel la iveală.

Structura de comandă și administrația erau inflexibile și ineficiente. Pedepsele erau adeseori severe și chiar barbare. Stagiul celor recrutați era de 25 de ani, fiind privit de multă lume ca o condamnare pe viață, motiv pentru care cei care puteau să evite armata o făceau, indiferent de mijloace. Colac peste pupăză, paradelor militare li se dădea mai multă importanță decât instruirii de luptă.

În 1861 țarul l-a numit pe Miliutin ministru de război și l-a însărcinat în mod expres cu reformarea armatei. Miliutin a rămas în funcție douăzeci de ani. El a fost un administrator capabil, pe care l-au preocupat intens toate chestiunile de stat și care în general a avut o atitudine liberală față de majoritatea problemelor. Deși a întâmpinat o opoziție dură din partea elementelor conservatoare din guvern și din armată, s-a bucurat de sprijinul entuziast al marelui duce Constantin, ministrul marinei. Această susținere imperială l-a ajutat de multe ori să navigheze pe o mare foarte agitată.

Miliutin s-a străduit să umanizeze armata și să-i crească eficiența sub toate aspectele, punându-se pe treabă cu toată energia. În 1862 au fost înființate patru comandamente regionale. Scopul lor era sporirea eficienței prin descentralizarea administrației și a intendenței. În 1864

celor patru comandamente li s-au mai adăugat șase. În 1863 s-a pus capăt formelor extreme de pedeapsă corporală și s-a revizuit Codul Militar. Miliutin s-a preocupat totodată de reducerea vechilor corpuri de cadeți, care până atunci produseseră ofițeri de carieră. El a înființat școli militare speciale (școlile de iuncheri), ale căror porți erau deschise tuturor. Acesta a fost un mare pas înainte, iar în 1871 12 la sută dintre studenți nu proveneau din rândul nobilimii. Era vorba aici de o detașare netă de privilegii și protecție în favoarea selecționării și avansării pe baza calităților și meritelor individuale. Durata stagiului obligatoriu pentru recruți fusese deja redusă în 1859 de la 25 la 16 ani. S-au făcut planuri pentru o reducere și mai mare a serviciului militar, în așa fel încât armata să nu mai reprezinte o perspectivă de temut și să nu mai fie evitată de atât de mulți oameni.

Cum era de așteptat, reformele au provocat mari resentimente tradiționaliștilor din armată și conservatorilor din guvern. Clătinându-se în urma șocului produs de acest val de reforme, care le submina drepturile și poziția, nobilii au făcut front comun împotriva ideii ca fiii lor și cei ai foștilor iobagi să fie tratați la fel. La un moment dat ei au dat impresia că puteau să împiedice punerea în practică a altor planuri de reformă concepute de Miliutin. Totuși, succesul răsunător al armatei prusace împotriva francezilor în 1870-1871 i-a oferit ministrului platforma de care avea nevoie. Ea a arătat ce rezultate putea să dea o armată modernă, organizată și condusă eficient. Folosindu-i pe prusaci drept model, Miliutin a reușit să-și impună în continuare reformele.

În 1874 au fost publicate Manifestul și Statutul Serviciului Militar Universal, care au dobândit putere de lege în 1875. Posibilitatea serviciului militar și a recrutării a fost extinsă la toate clasele. Angajarea recruților înlocuitori a fost interzisă. Stagiul militar a încetat să fie o pedeapsă opțională pentru delincvenți. Toate persoanele de sex bărbătesc care împlineau 21 de ani trebuiau trecute pe liste, iar din rândul lor se alegea aproximativ un șfert. Erau scutiți doar cei care nu erau apt combatanți, deși în practica de zi cu zi amânările și scutirile puteau fi obținute pentru toate clasele. Serviciul militar a fost redus la 15 ani, din care de obicei doar 7 erau petrecuți în serviciu activ. Durata stagiului a fost redusă considerabil pentru voluntari și pentru cei cu studii. De pildă, absolvenții de universitate aveau de satisfăcut un stagiu de doar șase luni sub drapel. Chiar și cei care se opriseră la

școala primară erau obligați să rămână în armată numai patru ani. Deși aceste reduceri ale stagiului îi favorizau și pe cei cu școală (adică nobilii și bogații, nicidecum țărănimea), ele au reprezentat oricum un mare pas înainte din punct de vedere social și militar. Cel puțin din perspectiva recrutării, fiul ultimului țăran era tratat acum – măcar teoretic – la fel ca odrasla celui mai de vază nobil.

Schimbarea nu a fost inevitabilă. Jurnalul lui Miliutin oferă o perspectivă clară și fascinantă a luptelor interne îndârjite care s-au dat în cursul întregului an 1873. Mai mult, pe măsură ce anul se apropia de sfârșit, autorul jurnalului părea mai aproape de disperare decât de sentimentele firești ale cuiva aflat pe punctul de a atinge un scop la care ținea atât de mult:

31 decembrie 1873. În ultima zi a anului mă întorc cu un gând grăbit la o sumedenie de lucruri ce mi s-au întipărit în memorie. Pentru mine 1873 a trecut ca o umbră întunecată; nu lasă în urmă nimic, în afară de un sentiment de melancolie. În nici unul dintre anii de dinainte nu am îndurat atâtea neplăceri, supărări și înfrângeri. Uneltirile împotriva mea, începute de mult, au rodit din plin și au ieșit la iveală în tot ce aveau mai mârșav. Dușmanii mei nu au izbutit să-și împlinească scopurile pe de-a-ntregul; nu se pot crede victorioși, dar au reușit să mă coboare în ochii suveranului și să facă în așa fel încât poziția mea în guvern să fie aproape imposibilă. Văzând la fiecare pas răceală și neîncredere din partea persoanei care va decide în ultimă instanță și fără drept de apel, sunt paralizat în ceea ce vreau să fac... La ora asta îmi e cu neputință să conduc organizarea chestiunilor militare cu independența și energia cu care mă ocup de ele de 12 ani. Cât despre afacerile generale de stat care se află în afara sferei militare, ei bine, aici am fost dat deoparte cu totul. Totul se înfăptuiește doar sub influența contelui Șuvalov [șeful celei de-A Treia Secțiuni între 1866 și 1874], care l-a pus pe jar pe suveran prin rapoartele lui zilnice despre teribilele primejdii cărora li s-ar expune, chipurile, atât statul, cât și el personal. Toată puterea lui Șuvalov se bizuie pe această gogoriță. Prefăcându-se că apără persoana suveranului și instituția monarhiei, contele Șuvalov se amestecă în toate cele și hotărârile se iau pe

baza scornelilor lui. A adus lângă suveran doar oameni despre care știe că îl susțin, iar toate întrevederile se decid mai nou conform sfaturilor lui. În acest fel, la ora actuală majoritatea membrilor Consiliului de Miniștri acționează așa cum le cere contele Șuvalov, la fel cum orchestra cântă după cum îi arată bagheta dirijorului. Timașev, contele Tolstoi, contele Palen, Valuev – cu toții sunt uneltele supuse ale contelui Șuvalov...

E cât se poate de clar că, în fața unei asemenea opoziții, doar sprijinul țarului l-ar mai fi putut ajuta pe Miliutin să-și impună reformele. Alexandru a fost de partea ministrului său cu toată forța. El avea ferma convingere că apărarea „patriei" era și trebuia să fie preocuparea tuturor supușilor. Din punctul lui de vedere, posibilitatea Rusiei de a se apăra singură era o „sarcină sfântă" pe care trebuia s-o îndeplinească alături de întregul popor rus. În condițiile unei asemenea formulări, foarte puțini erau cei care mai îndrăzneau să i se opună.

În unele direcții, se poate spune că această reformă a fost cea mai „democratică", în planul implicațiilor, dintre toate reformele înfăptuite sub Alexandru al II-lea. Ea i-a pus pe toți rușii pe picior de egalitate, cu excepția trimiterilor la sistemul de învățământ. Totuși, nu a fost vorba de o reușită deplină. Comandamentul general, deși revizuit, era în continuare împovărat de mult prea multe reglementări și sarcini colaterale. Abia în 1900 s-a acceptat reformularea clară a răspunderilor care îi reveneau, dar nici ele nu au intrat în vigoare până în 1904, când a început războiul ruso-japonez. Medicii militari încă puteau fi mituiți ca să-i declare pe oameni inapți pentru stagiu. Calitatea instrucției și a conducerii era în continuare în urma celei din Prusia. Cu toate acestea, s-au făcut îmbunătățiri majore, iar efectul lor a putut fi constatat în randamentul evident superior al armatei în timpul războiului ruso-turc din 1878.

5. Învățământul

Învățământul este o problemă recurentă a regimurilor autocratice. Cum pot ele să-i educe pe oameni fără a-i încuraja să gândească și să pună semnul întrebării? Poate că răspunsul simplu este că așa ceva nu e

posibil. Până în 1861 a fost menținut un control strict și represiv asupra învățământului. După aceea țarul l-a numit ministru al educației pe Golvonin. Ca și Miliutin, acesta era colegul apropiat al marelui duce Constantin și se situa ferm de partea reformatorilor liberali.

Golvonin a purces la reformarea imediată a sistemului de învățământ. La început s-a decis dezvoltarea învățământului primar la sate, sarcină care a fost trecută în scurt timp în răspunderea *zemstvei*. *Duma* a îndeplinit aceeași sarcină în mediul urban. Ambele au fost încurajate să dezvolte învățământul primar. Între 1861 și 1881 numărul școlilor primare și gimnaziale a crescut de patru ori. În 1862 școlile noi au trecut de sub controlul Bisericii sub autoritatea Ministerului Învățământului, măsură menită să le elibereze de obișnuitele influențe ale clerului. S-au elaborat organigrame noi și s-au instituit premii pentru cele mai bune manuale. S-au făcut progrese semnificative atât din punctul de vedere al calității actului educațional, cât și sub aspectul numărului de elevi.

Regulamentul Universitar din 1863 a fost cea mai cunoscută contribuție a lui Golvonin la îmbunătățirea sistemului de învățământ, deși poate că nu a avut același impact ca munca lui în domeniul școlilor primare și gimnaziale. Aceste reglementări au modificat bazele învățământului universitar. Ele au permis o libertate de expresie care cu siguranță că nu existase în ultimii 50 de ani. Universităților li s-a acordat practic autonomie administrativă și, deși programa era elaborată de minister, a existat o libertate mult mai mare din punctul de vedere al prezentării tematicii propuse. Rectorii erau numiți pe patru ani de către consiliul profesoral. Fiecare facultate își alegea un decan pentru trei ani. Predarea dreptului a fost ameliorată sau chiar reintrodusă, ca de pildă în cazul dreptului constituțional. Aceasta a fost o schimbare majoră. Totuși, poate că reglementările cele mai ambițioase sunt cele enumerate mai jos. Ele demonstrează o schimbare radicală a atitudinii față de libertatea și nevoile individului și ale grupului de indivizi din societatea rusă.

Regulamentul Universitar din 18 iunie 1863

90. În afara studenților, li se permite și altor persoane să asiste la prelegeri...

107. Pentru ajutorarea studenților nevoiași, universitățile pot să aprobe scutiri de plată, reduceri de 50% sau chiar gratuități...
114. Gradele universitare pot fi obținute atât de cetățeni ruși, cât și de străini...
129. Universitățile au dreptul să importe, la discreție și cu scutire de taxe, orice fel de cărți de specialitate...
130. Cărțile, manuscrisele și periodicele pe care le primesc universitățile din afară nu fac obiectul cenzurii.

Alexandru s-a preocupat personal și îndeaproape de elaborarea Regulamentului și de promovarea universităților. Au fost înființate burse pentru sprijinirea celor mai buni studenți. Au fost încurajate expedițiile de documentare în alte țări. Universitățile au început să înflorească în această nouă atmosferă de dezbatere deschisă.

În 1866 a avut loc un incident care a făcut ca această atmosferă să nu fie lăsată să se răspândească liber. Un fost student al universității din Kazan a încercat să-l asasineze pe țar. A fost exact pretextul de care aveau nevoie adversarii lui Golvonin. O comisie înființată pentru investigarea cazului a pus tentativa pe seama curentului de idei radicale generat de politicile educaționale liberale, care cunoscuseră o relaxare atât de însemnată în ultima vreme. Golvonin a fost înlocuit de mult mai conservatorul Dmitri Tolstoi. Deși a redus întrucâtva accesul în universități și a dat o oarecare putere disciplinară poliției, nu autorităților universitare, acesta nu a modificat semnificativ fundațiile ctitorite de Golvonin. Universitățile au continuat să se dezvolte până la sfârșitul domniei lui Alexandru.

Cu toate acestea, Tolstoi a avut un impact mai mare în alte direcții. În 1871 el a introdus o nouă programă „clasică" în *gymnasia* (echivalentul actual al liceelor). S-a pus un mare accent pe greacă, latină și matematică. Aceeași lege a împuternicit ministerul să impună programa în școli, să controleze numirile de profesori și să condiționeze și mai mult absolvirea de memorarea mecanică a cunoștințelor. În 1872 Tolstoi a procedat identic în cazul școlilor tehnice moderne (*realschule*), având grijă totodată să le sporească numărul. În plus, el a stabilit că una dintre condițiile admiterii la universitate era absolvirea unui *gymnasium*. În același timp, au fost înființate noi institute de profil tehnic pentru absolvenții de *realschule*. Aceasta însemna că

tinerii își puteau continua studiile fără a fi expuși eventualelor influențe corupătoare ale universităților.

Liberalii ruși au considerat că aceste măsuri erau flagrant reacționare și că urmăreau doar să împiedice răspândirea cunoștințelor moderne. Sentimentele lor au fost evident potențate de legăturile strânse dintre Tolstoi și Biserica Ortodoxă. Cu toate acestea, elevii din școlile districtuale au putut să se înscrie la *gymnasia*. Deși e posibil ca intenția reformelor să fi fost represivă, efectul lor concret nu a fost atât de sever. Mai mult, au existat aspecte pozitive, legate de eficiența administrativă și de politica șanselor egale. S-au făcut pași înainte și în alte direcții, chiar și fără sprijinul activ al lui Tolstoi. Învățământul pentru femei a evoluat remarcabil. În 1872 Universitatea din Moscova a organizat primele cursuri pentru persoanele de sex femeiesc. De asemenea, femeile au fost admise în Facultatea de Medicină din St.Petersburg. După Statutul Imperial din 1876, cinci universități au introdus diplomele de absolvire pentru femei. În 1881 existau aproximativ două mii de femei care studiau la universități din Rusia.

Prin urmare, observăm din nou un echilibru fragil între inițiativele progresiste ale liberalilor și dorința de a păstra controlul asupra evenimentelor. Pentru început țarul a numit un liberal, pe Golvonin, care să efectueze schimbări radicale în sistemul de învățământ. După ce aceste inițiative s-au concretizat ferm (și sub presiunile recunoscute ale consilierilor conservatori), el l-a numit pe conservatorul Tolstoi pentru ca efectele acestor schimbări să nu scape de sub control. Totuși, Alexandru nu i-a permis lui Tolstoi să distrugă munca lui Golvonin. Au existat critici care au susținut că în acest fel țarul și Rusia au ales cea mai rea variantă posibilă și că lucrurile de care era efectiv nevoie erau continuitatea și profunzimea reformelor. Însă țarul nu dorea o revoluție. El credea că era de datoria lui să-și păstreze poziția. După cum vom vedea mai încolo, avea toate motivele să se teamă. În ultimii zece ani lucrurile se schimbaseră în Rusia mai mult decât în precedenții 150. Era firesc, așadar, ca rezultatele să fie întrucâtva perturbatoare. Alexandru era decis să nu lase lucrurile să intre pe un făgaș pe care ar fi devenit necontrolabile.

6. Cenzura

După cum s-a văzut anterior (paginile 55-58), legile referitoare la cenzură din timpul lui Nicolae erau extrem de complete și puteau fi foarte aspre. După suirea pe tron a lui Alexandru, situația s-a mai destins câtăva vreme, însă în 1863, când răspunderile legale de cenzură i-au fost delegate ministrului de interne Valuev, sistemul a cunoscut o nouă rigidizare. Dualitatea atitudinii țarului față de acest fenomen reiese din faptul că, odată strâns șurubul cenzurii, în 1865 au fost publicate relativ progresistele Legi ale Presei. O parte din elementele-cheie ale acestor legi sunt enumerate mai jos:

I. Se scutesc de cenzura preliminară:
A. În ambele capitale:
1. Toate publicațiile periodice curente, dacă editorii lor își exprimă această dorință.
2. Toate scrierile originale a căror lungime nu este mai mică de 160 de pagini.
B. Pretutindeni:
1. Toate documentele guvernului.
2. Toate publicațiile cadrelor universitare, universităților, instituțiilor și societăților de știință și litere.
3. Toate publicațiile în vechile limbi clasice și traducerile din acele limbi.
4. Schițele, graficele și hărțile.

IV. Persoanele care vor să editeze un periodic nou sub formă de ziar, revistă sau antologie sunt obligate, acum ca și înainte, să obțină permisiunea ministrului de interne.

...

XXVIII. Ministrul de interne are dreptul să emită avertismente pe adresa publicațiilor periodice, indicând articolele care au determinat această decizie. Al treilea avertisment atrage suspendarea publicației pe durata stabilită de minister ... însă fără a depăși șase luni ...

...

> XXX. Dacă ministrul ... consideră necesară ... interzicerea totală a publicației ... el trebuie să facă o expunere de motive în fața Primului Departament al Senatului.

Deși detestata cenzură preliminară a fost în linii mari desființată, din statut au rămas anumite instrumente de lucru. Criticii susțin că de fapt cenzura s-a menținut strictă. Este adevărat că unele publicații au primit avertismente la câteva săptămâni de la apariția primului număr. E la fel de adevărat că în 1866 ziarul radical *Contemporanul* a fost interzis. Totuși, se pare că primele decizii au fost luate după ce editorilor li se pusese în vedere că întrecuseră măsura, iar ultima a fost luată ulterior tentativei de asasinare a țarului. Cenzura era strictă conform standardelor britanice moderne, însă prin comparție cu ceea ce se întâmplase înainte în Rusia reprezenta o creștere considerabilă a libertății ideilor și a expresiei. Numărul cărților noi publicate anual s-a dublat între 1855 și 1864 și s-a triplat între 1864 și 1881. Cenzura a reînceput să-și arate cu adevărat colții abia în ultimii ani de domnie ai lui Alexandru, dar nici atunci nu a fost măcar comparabilă cu cea de pe vremea lui Nicolae I. A existat de asemenea o schimbare în relația dintre editor și cenzor, în care cooperarea a înlocuit în bună măsură spiritul de represiune de până atunci.

7. Progresul economic

Reutern a fost numit ministru de finanțe în 1862 și a rămas în funcție până în 1878. El a creat o Trezorerie unificată și a introdus un sistem administrativ centralizat și eficient. După 1862 bugetele au fost date publicității, iar în 1863 sistemul de accize a luat locul sistemului medieval de obținere a autorizațiilor de vânzare a anumitor bunuri, îndeosebi a băuturilor alcoolice, care continuau să fie o sursă-cheie de venit. Tot Reutern a modernizat și a simplificat organizarea fiscală a statului.

Și mai importante au fost măsurile de stimulare a economiei ruse. S-au intensificat eforturile de realizare a unei rețele feroviare. Când Alexandru al II-lea s-a urcat pe tron existau puțin peste 1 000 de kilometri de șină. În 1881 numărul lor se apropia de 10 000. Acest lucru s-a

înfăptuit prin garantarea inițială a dividendelor anuale pe acțiunile investitorilor, îndeosebi pentru cei din afara țării, care nu erau siguri cât de demnă de încredere era investiția. O mare parte a noului sistem feroviar trebuia să încurajeze exportul de cereale, adică principala sursă de venituri externe a Rusiei. Operațiunea a reprezentat un mare succes. În 1864 exporturile se cifrau la aproximativ 26 de milioane de tone. În 1880 volumul lor crescuse la 86 de milioane de tone.

Aproape la fel de important a fost efortul de dezvoltare și extindere a instituțiilor financiare din Rusia. În 1855 majoritatea rușilor încă se bazau pe cămătari pentru a-și acoperi nevoile. În 1878 existau 278 de bănci municipale, 727 de asociații de împrumuturi și case de economii, 566 de întreprinderi cu capital mixt și 33 de bănci comerciale cu capital mixt. O mare parte a acestei explozii a fost rezultatul administrării inteligente și al stimulentelor găsite de Reutern. Industria rusă suferise îndelung din cauză că era foarte greu să se strângă bani pentru investiții și dezvoltare. Această creștere a instituțiilor financiare nu a rezolvat problema, dar a făcut-o să nu mai fie insurmontabilă.

Practic, nu a fost neglijat nimic din ce putea contribui la extinderea economică. Evreii din Rusia avuseseră parte de reglementări foarte stricte cu privire la meseria pe care puteau s-o practice și la locurile unde aveau voie să trăiască. Până în 1855 ei fuseseră consemnați în regiunile de graniță, în așa-numitele „teritorii colonizate". S-a înțeles însă că, din cauza unor asemenea constrângeri, evreii nu puteau contribui din plin la economia rusă. Sub Alexandru al II-lea, multe dintre restricțiile cele mai împovărătoare au fost desființate. În 1859, negustorii evrei din Prima Breaslă (care plăteau taxe peste un anumit prag) și toți evreii de peste hotare au primit permisiunea de a trăi și de a-și desfășura comerțul oriunde în imperiu. În 1860 acest drept a fost extins la toți evreii care serviseră în anumite regimente, iar în 1867 la toți evreii care făcuseră armata. Poate că mutarea cea mai importantă – și cu siguranță cea mai sugestivă – a fost *Polița artizanilor evrei* emisă în 1865. Acestă lege desființa noțiunea de „teritoriu exclusiv" pentru artizanii evrei:

1 Mecanicii, rachierii, berarii, meseriașii [meșteșugarii] și artizanii în general au voie să locuiască, potrivit pașapoartelor și

permiselor, oriunde în afara teritoriului desemnat ca arie locativă permanentă a evreilor ...

Importanța acestei măsuri este conferită de motivele care i-au grăbit apariția. Antisemitismul continua să predomine în țară. Mai mult, unele forme de legislație restrictivă (închiderea multor școli evreiești și limitarea reprezentativității pentru evrei) au devenit și mai frecvente după 1863. Prin urmare, adevărata motivație a acestei politici nu a ținut cont de noțiunile de bine și de rău în plan moral, ci de câștigurile economice. Acest lucru este demonstrat limpede de următoarea notă trimisă de ministrul de interne țarului în 1865:

> Cauza declinului industriei manufacturiere printre evrei trebuie căutată în limitările generale impuse asupra drepturilor civile ale acestui popor ... și îndeosebi în interdicția de așezare în alte regiuni decât cele deja stabilite.
>
> Din informațiile pe care le au cei de la Interne, e clar că oamenii care au cel mai mult de suferit din cauza acestei limitări a drepturilor evreilor de a locui în afara teritoriului desemnat ... sunt artizanii, creștini și evrei deopotrivă ...
>
> Pornind de la aceste convingeri, Ministerul Afacerilor Interne consideră că artizanilor evrei ar trebui să li se dea voie imediat să domicilieze în afara teritoriului desemnat. Nu există nici o îndoială că o asemenea măsură ar fi folositoare în toate privințele.

Ca și în cazul altor zone de interes discutate în acest capitol, ca și în cazul emancipării, rezultatele – indiferent de motive – au fost remarcabile prin comparație cu cele anterioare. Progresele nu au fost lipsite de asperități și de probleme, dat fiind că existau mulți factori puși să interacționeze, dar existența lor nu poate fi negată. Nu trebuie condamnată naivitatea celor care, ca Alexandru însuși, s-au așteptat la reacții publice favorabile. În termeni generali, reacțiile inițiale erau în mod normal de susținere. Numai că răspunsul intelighenției nu a fost nici pe departe încurajator. Acest fapt era important fiindcă membrii intelighenției erau liderii de opinie ai momentului, iar vederile lor începeau să conteze. Trebuie ca acum să cercetăm cauzele unei reacții care a părut să fie atât de ciudată.

1859	Durata seviciului militar este redusă
1863	Pedepsele corporale sunt restrânse
1864	Se înființează zemstva Apar noile școli militare Au loc reforme în justiție
1874	Se introduce Serviciul Militar Universal
1876	Femeile sunt admise în universități

Rezumat – „Țarul reformator"

***Să luăm notițe despre** „Țarul reformator"*

Întrebările-cheie pe care trebuie să vi le puneți referitor la acest capitol sunt:

Ce s-a schimbat?
Care au fost efectele schimbării?
De ce s-au produs schimbările?
Cine a împiedicat efectuarea altor schimbări?
Ce a rămas neschimbat?

Iată subtitlurile care vă pot ajuta să identificați ideile principale:

1. Motivația țarului
2. Autoritățile locale
2.1. Păstrarea controlului
2.2. Zemstva: puteri, succese, limitări

3. Reforma juridică
3.1. Caracterul reformei
3.2. Reforma în practică
4. Reforma militară
4.1. Armata
5. Învățământul
5.1. Golvonin
5.2. Tolstoi
5.3. Plusuri și minusuri
6. Cenzura
7. Economia
7.1. Reformele lui Reutern
7.2. Chestiunea evreiască

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Țarul reformator"

Va trebui să folosiți informațiile din acest capitol împreună cu cele din ultimul ca să răspundeți la întrebările despre politica internă a lui Alexandru. Analizați atent umrătoarele întrebări:

1. De ce a introdus Alexandru al II-lea atât de multe reforme?
2. Ale cui nevoi au fost acoperite de reformele lui Alexandru al II-lea?
3. În ce măsură au fost reformele interne ale lui Alexandru al II-lea simple „decizii de fațadă ale unui țar a cărui intenție principală a fost să împiedice producerea unor schimbări mai radicale"?

Prima întrebare este relativ directă. Dacă alcătuiți o listă cu reformele lui Alexandru, iar apoi consemnați în dreptul fiecăreia ce probleme și-a propus să rezolve și ce anume a realizat, aveți deja baza eseului. Totuși, lucrurile nu sunt chiar atât de simple. Va fi nevoie să discutați – fie și succint – ideea că țarul nu a introdus o reformă în adevăratul sens al cuvântului. Mai mult, ați putea susține, așa cum au făcut-o unii istorici, că scopul real al reformelor lui a fost păstrarea ordinii sociale existente. Oricum însă, o asemenea sarcină este foarte grea și poate că ar fi preferabil să rămâneți la o abordare mai „normală" a chestiunii.

A doua întrebare e mai dificilă. Ea nu se referă doar la nevoile pe care se presupune că le acoperau reformele, ci reclamă și o analiză a grupurilor mulțumite întâmplător sau nemulțumite de reformele respective. După ce stabiliți asupra căror grupuri vă concentrați, trebuie să decideți ce criterii veți folosi ca să vedeți dacă le-au fost satisfăcute nevoile. Pentru asta e bine să recitiți secțiunea finală a Capitolului 4. Așa cum am mai spus, stabilirea criteriilor pentru acest tip de exercițiu este o sarcină delicată. Câteva dintre variantele evidente în acest caz sunt: progresul economic, eficiența administrativă, umanizarea generală a sistemului și existența unei armate puternice și eficiente.

A treia întrebare este un alt exemplu din categoria celor care par foarte grele, dar care pot fi împărțite în mini-întrebări simple. În acest caz, cea mai indicată soluție este să divizați citatul. E rezonabil să admitem că țarul voia să împiedice schimbările radicale. Apoi va trebui să discutați dacă aceasta a fost principala lui intenție. S-ar putea susține că acest lucru a fost valabil în ce privește chestiunea iobăgiei și că putem pune în aceeași lumină și celelalte reforme, deși e mult mai greu de demonstrat așa ceva. Lucrul pe care nu e bine să-l faceți e să considerați reformele lui Alexandru drept „o simplă fațadă". În ansamblul lor, aceste reforme au avut efecte de lungă durată.

Întrebări bazate pe izvoare despre „Țarul reformator"

1. Autoritățile locale

Citiți atent fragmentul din Valuev de la pagina 94 și pe cel din Wallace de la paginile 95-96. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care este motivul pentru care Valuev nu oferă *zemstvei* putere asupra „taxelor imperiale"?
b) Explicați formula „putere executivă unitară" (rândul 2)
c) Care este lucrul pe care Wallace îl consideră cel mai suprinzător despre *zemstva*?
d) Ce explicații puteți oferi pentru surprinderea lui Wallace?
e) Care sunt îmbunătățirile pe care sugerează Wallace că le-ar fi adus *zemstva*?
f) Ce neajunsuri au probele lui Wallace pentru studierea efectelor *zemstvei* între 1865 și 1881?

2. Reforma juridică

Citiți fragmentul din discursul țarului de la paginile 96-97 și cele două extrase din Wallace de la paginile 97-98. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care sunt speranțele exprimate de țar în legătură cu reforma juridică?

b) Sugerează primul fragment din Wallace că reforma a reușit să transforme curțile de judecată în instituții „drepte, milostive și imparțiale"? Explicați-vă răspunsul.

c) Ridică al doilea fragment din Wallace semne de întrebare cu privire la felul cum a crescut respectul pentru legi în urma reformei? Sugerează el că instanțele au devenit „subiective" în alt mod? Dacă da, înseamnă asta că reforma a reprezentat automat un eșec față de intenția sa inițială? Explicați-vă răspunsul.

3. Jurnalul lui Miliutin

Citiți cu atenție fragmentul din jurnalul lui Miliutin de la paginile 101-102. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care este starea de spirit dominantă a acestui fragment?

b) Ce explicație oferă Miliutin pentru sentimentele sale?

c) Ce anume din acest fragment sugerează că s-ar putea ca Miliutin să exagereze? Expcați-vă răspunsul.

d) În ce fel faptul că Statutul pentru Serviciul Militar Universal a fost publicat în anul următor vă sprijină răspunsul la întrebarea (c)?

CAPITOLUL 6

Reacțiile la reformă

1. Intelighența

O mare problemă legată de termenul „intelighența" este că nu se poate traduce prin echivalente simple. Ea era compusă din intelectuali. În multe feluri, aceștia erau moștenitorii idealurilor și visurilor pe care le nutriseră Decembriștii. Cu toate acestea, nu era vorba nici pe departe de un grup omogen, existența lor reprezentând produsul dezbaterii dintre occidentaliști și slavofili (paginile 55-56). Mulți dintre membrii ei au preluat idei din ambele tabere. Din punctul lor de vedere, Rusia era extrem de înapoiată în comparație cu țările occidentale, din care se inspirau de fapt. În ciuda acestui fapt, intelighența a considerat că o mare parte din valorile apusene erau discutabile sub aspect moral. Impresia ei era că societatea occidentală pervertea relațiile dintre oameni prin accentul pus pe latura materialistă a vieții, degradând astfel calitatea vieții prin introducerea unor constrângeri artificiale și legaliste.

Caracterul intelectualilor a fost crucial pentru dezvoltarea lor. Berlin susține că lucrul care a individualizat efectiv această grupare a fost căutarea valorilor absolute. Membrii ei erau aproape fanatici în eforturile de găsire a acelui „adevăr", reieșit din propria lor definiție. Ei aveau tendința să preia diverse idei și să le ducă în direcții care unui observator din ziua de azi i s-ar părea de un ridicol extrem. Cine nu ajungea la concluzia logică făcea dovada unei nete lașități morale. Acest tip de compromis era perceput ca o trădătură condamnabilă a civilizației occidentale. Extremismul manifestat prin asemenea forme era consolidat de proveniența eteroclită a acestor grupuri.

Intelectualii din anii 1850 și 1860 erau mai degrabă de ordinul sutelor decât al miilor. Până și populismul anilor 1870 era întruchipat

la nivelul miilor, nu al zecilor de mii. Și atunci, cum era posibil ca intelighenția să fie importantă? Membrii ei fixau un anumit standard intelectual care, deși nu era adoptat de mase mari de oameni, reflecta adeseori punctul de vedere al celor care doreau schimbarea instituțiilor. Trebuie ținut cont de numărul mic de ruși alfabetizați și interesați din acea perioadă. Tirajul cumulat al tuturor periodicelor importante era de 12 000 de exemplare. Cei mai mulți dintre ruși erau în continuare analfabeți și prin urmare nici măcar nu aveau acces la dezbaterile filosofice. În acest fel, intelighenția avea o influență covârșitoare asupra lor. Numărul redus al membrilor ei s-a reflectat în dimensiunea grupurilor revoluționare, care s-au dezvoltat din ea în anii 1870. Inferioritatea lor numerică le-a sporit disperarea în fața deziluziei produse de eșecul „politizării" maselor, pe măsură ce amenințările din partea autorităților erau din ce în ce mai mari. Iar această disperare i-a făcut cu atât mai periculoși.

Poate că membrii cei mai cunoscuți ai intelighenției de la începutul anilor 1860 au fost Bakunin, Cernâșevski și Herzen. Bakunin era aproape anarhist. El a început cu un atac distrugător la adresa tiraniei, exercitate de dogmă asupra individului și a încheiat prin a cere o aderiune rigidă la propria lui dogmă – referitoare la superioritatea țăranului simplu. Herzen trăia în exil la Londra, dar continua să editeze un periodic influent – *Clopotul*. Intenția lui fermă era modernizarea Rusie În bună parte, aceasta însemna totodată răsturnarea sistemului social politic existent. Totuși, din când în când Herzen părea să-l sprijine activ pe țar. Ca și Bakunin, el credea sincer în superioritatea țăranilor, motiv pentru care la început l-a felicitat pe „țarul-eliberator" pentru inițiativa emancipării. „Alexandru al II-lea a făcut multe, foarte multe; numele lui stă deja mult deasupra cele ale predecesorilor". Însă după doar câteva luni tot el l-a criticat dur pe țar:

> Ah, dacă vorbele mele ar ajunge la tine, trădător și rob al pământului rus... Încă mai crezi în țar și în mitropoliți... Nu crede! Țarul e de partea moșierilor. Ei sunt genul lui de oameni... Prin emanciparea aceea de ochii lumii, Împăratul s-a arătat așa cum este în fața poporului... [iar pe urmă a poruncit] să se tragă cu pușca și să se pună în mișcare biciul.

Dacă Bakunin pleda pentru anarhie, Herzen era în favoarea unui fel de socialism bazat pe existența *mir*-ului. Prin aceste metode el spera ca așa-zisele excese pe care le identificase în capitalismul occidental să fie evitate.

Poate că influența lui Cernâșevski a fost și mai mare. El a fost un analist al revoluției care și-a pus încrederea în *narod* (popor), semnând totodată articole în *Contemporanul* – ziarul cel mai popular printre membrii radicali ai intelighenției. Poate că vederile lui sunt sintetizate cel mai bine de fragmentul următor:

> Prin natura ei, democrația este antiteza birocrației. Ea cere ca fiecare cetățean să fie independent când vine vorba de problemele lui personale, iar fiecare sat, oraș și district să aibă libertatea de a se administra pe cont propriu. Democrația cere ca administratorul să fie pe deplin răspunzător în fața locuitorilor din circumscripția pentru care lucrează... Ea înseamnă autoguvernare și presupune un sistem federal.

Elementul-cheie este aici libertatea individuală. Cernâșevski miza pe o asociere voluntară a unităților capabile de autoguvernare, până la nivel de sate. El a trăit în Rusia și a fost arestat în 1862. În timp ce era închis a scris *Ce-i de făcut?*, lucrarea în care și-a prezentat ideile referitoare la statul socialist. Ea s-a bucurat de o mare popularitate, îndeosebi printre tineri. Importanța pe termen lung a acestei lucrări reiese din faptul că Lenin i-a împrumutat titlul pentru una dintre cărțile lui de referință.

În fine, trebuie înțeles că respingerea de către intelighenția radicală a ceea ce exista de fapt în Occident a fost împărtășită de omologii mai conservatori ai acestei grupări. Fragmentele care urmează au fost scrise de un slavofil de frunte pe nume Aksakov și de Herzen. Ambele arată, din unghiuri diferite, aceeași dragoste pentru Rusia și tradițiile ei, probând totodată o antipatie pronunțată la adresa celor văzute în Apus. Adresându-se națiunii franceze, Herzen a declarat:

> Rusia nu va fi niciodată protestantă [moderată și materialistă]. Nu va fi niciodată mediocră [prozaică și de clasă mijlocie]. Nu va înfăptui niciodată o revoluție doar ca să scape de țar și să

pună în locul lui reprezentanți, judecători și polițiști tot de-ai
5 țarului.

Askakov a dojenit și el Occidentul într-un mod asemănător:

1 Uitați-vă la Apus! Fiindcă au abandonat calea dezvoltării religioase și spirituale, națiunile sale au căzut pradă impulsurilor vanității politice egoiste... Au creat republici, au cârpăcit tot felul de constituții și au sărăcit spiritual.

Faptul că ambele tipuri de exponenți – de stânga și de dreapta ai spectrului populației informate, puteau face abstracție atât de deplin de cele petrecute în Occident nu era de bun augur pentru Rusia. Spiritul compromisului lipsea cu desăvârșire. Acest lucru era extrem de important, fiindcă intelighenția nu avea un debușeu practic pentru aspirațiile nutrite. Nu exista un forum sau o adunare națională în cadrul căreia să-și poată exprima ideile. Membrii săi nu aveau unde să se ducă, fiind ținuți la distanță de țar și de guvernanți. Acest fapt i-a făcut să fie tot mai nemulțumiți de poziția pe care o ocupau. Un eventual debușeu al energiilor acumulate poate că ar fi făcut ca teoriile majorității acestor oameni să nu mai fie atât de radicale. S-a dovedit însă că o asemenea soluție nu era posibilă. Ca atare, care a fost soarta intelighenției?

2. De la intelighenția la revoluționarii pașnici

În mai 1862 au fost publicate o serie de pamflete, printre care unul foarte radical, intitulat *Tânăra Rusie*, în care se solicitau schimbări generale legate de natura și de structura statului. În luna iunie a aceluiași an mai multe incendii din St. Petersburg au culminat cu un foc de proporții, care a distrus peste două mii de magazine. Nu s-a dovedit niciodată că incendiile au fost provocate cu bună știință, dar s-a zvonit insistent că de vină erau fie polonezii, fie radicalii, fie și unii și alții. Indiferent care era adevărul, aceste incendii au pus serios pe gânduri atât autoritățile, cât și pe țar.

Publicarea principalelor ziare radicale a fost suspendată temporar. S-a înființat o comisie specială care să cerceteze organizațiile

presupus revoluționare. Se miza pe faptul că această comisie avea să dea în vileag o grupare secretă și foarte dăunătoare. Descoperirea lor cea mai serioasă a fost faptul că mișcarea școlilor de duminică părea să fie un pericol pentru stat. Școlile de duminică au fost închise pe loc. Însă revolta poloneză din 1863 a dus la creșterea sentimentelor naționaliste și la o scădere a radicalismului. Herzen, care s-a situat de partea polonezilor, și-a pierdut o mare parte din sprijin, iar numărul celor care citeau *Clopotul* s-a diminuat brusc.

Chiar dacă radicalii înregistrau un declin, solicitările legate de schimbările constituționale nu au încetat. *Zemstva* înființată în 1864 a început să canalizeze apelurile la reformă. În 1865 *zemstva* din St. Petersburg a propus deschiderea unui sediu central al *zemstvelor*. Văzând că răspunsul primit a fost ca și inexistent, membrii ei au repetat cererea cu mai multă forță în anul următor. Țarul nu s-a simțit capabil să le împlinească dorința și le-a oferit următoarea explicație:

> Iar acum socot că vă spuneți că nu vreau să renunț la puterile mele din ambiții mărunte. Vă dau cuvântul meu de țar că exact acum, la masa aceasta, aș semna constituția care v-ar conveni dacă aș ști că e spre binele Rusiei. Numai că îmi dau seama că, dacă aș iscăli, a doua zi Rusia s-ar face mici fărâme.

Din celelalte scrisori pe care le-a compus reiese că Alexandru era cât se poate de sincer în convingeri. Date fiind marile schimbări care apăruseră deja și tentativa de asasinat care avea să urmeze în 1866, poate că sentimentele lui erau de înțeles, deși nu întru totul conforme realității. Țarul a acționat cum a crezut mai bine și a dizolvat adunarea de la St. Petersburg. Personalitățile cele mai cunoscute au fost trimise în exil. Se pare că acest fapt a pus surdină cererile formulate de *zemstve* pentru schimbările de ordin constituțional. Totuși, Alexandru a ratat aici ocazia de a implica în procesul decizional mulți oameni care probabil că l-ar fi susținut puternic. Așa însă, aceștia au fost lăsați pe dinafară și au fost din ce în ce mai nemulțumiți. Consecința a fost că o bună parte dintre ei au căutat un debușeu pentru aceste frustrări în cadrul grupărilor radicale.

Probabil că impactul acelei tentative de asasinat a fost considerabil. Însă chiar în anul următor, în 1867, a existat o a doua

încercare de suprimare a țarului. De această dată ea a avut loc la Paris și a fost efectuată de un polonez. Deloc surprinzător, Alexandru a simțit nevoia unei securități sporite, fapt care le-a dat o șansă fructificabilă celor care credeau că era nevoie de o politică mai fermă. Șuvalov, noul șef al celei de-A Treia Secțiuni, a devenit o persoană din ce în ce mai importantă pentru țar și l-a convins să numească o serie de miniștri noi. Alexandru a început să se retragă din viața publică, încurajat de relația tot mai strânsă cu Ecaterina Dolgoruki (vezi pagina 124), care l-a făcut să se înstrăineze de mulți membri ai propriului anturaj. În același timp, puterea lui Șuvalov a crescut. Această forță reacționară, combinată – așa cum au crezut unii – cu lipsa reformelor noi, a dus la o sporire treptată a acțiunilor revoluționare. Cu toate acestea, încă era vorba de forme de manifestare pașnice.

În 1869 Herzen a compus o pledoarie pătimașă, în care le-a cerut activiștilor să iasă în întâmpinarea dorinței poporului. În 1871 Serghei Neceaev, care fusese în Elveția cu Bakunin, s-a întors la St. Petersburg.

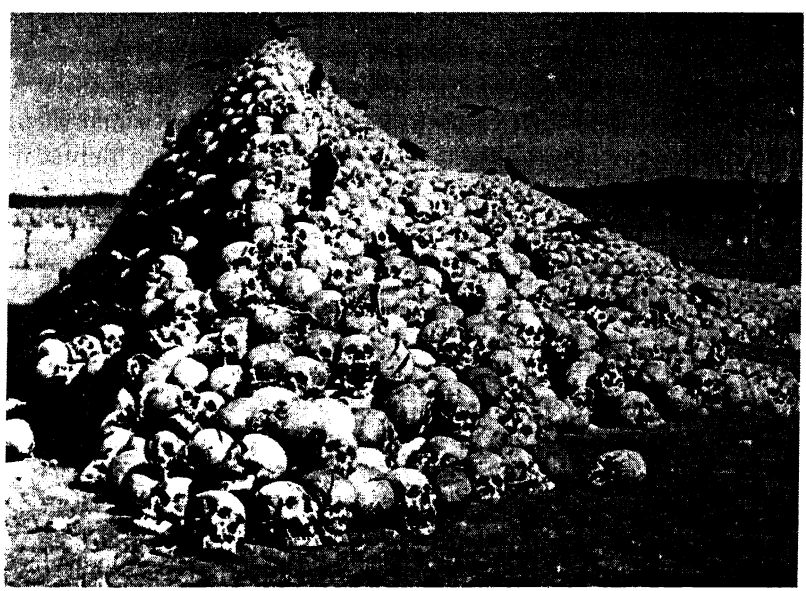

„În cinstea tuturor marilor cuceritori" – pictură de Vereșceaghin, 1871

El s-a dedicat revoltelor active, dar planul menit să-l lege mai strâns de alți colegi – care trebuiau convinși să-l ucidă pe un membru presupus a fi spion – a dat greș și a dus la întemnițarea lui. Între 1869 și 1872 la St. Petersburg a luat ființă un grup de tineri revoluționari intitulat „Cercul Ceaikovski", care a funcționat mult mai bine. Acest grup trebuia să se ocupe de propagandă. Membrii lui nu credeau că țăranii erau deja pregătiți pentru o răscoală. Ei au organizat o tipografie secretă și au început să difuzeze pamflete și cărți interzise, insistând asupra caracterului popular al demersului lor, așa cum solicitase Herzen. Acești oameni au fost de fapt predecesorii mișcării *narodnicilor*.

Această mișcare s-a dovedit a fi spectaculoasă sub două aspecte: al evoluției în sine și al neputinței de îndeplinire a scopurilor fixate. În vara lui 1874 câteva mii de studenți și simpatizanți s-au deplasat în mediul rural, în prima „mișcare pentru popor" propriu-zisă. Succesul lor a fost ca și inexistent. Cei mai mulți țărani n-au înțeles ce voiau străinii aceia de la oraș, îmbrăcați în niște haine țărănești pe care era limpede că atunci le văzuseră pentru prima oară. Când într-un târziu și-au dat seama despre ce era vorba, țăranii respectivi nu s-au gândit să se lase atrași, ci să-i denunțe autorităților. Au fost arestate cam opt sute de persoane, iar în cele din urmă au fost trimise în judecată două grupuri: unul de 193 de oameni, al doilea de 50.

Nedescurajată de eșec, mișcarea *narodnicilor* a mai făcut o încercare în 1876. Totuși, de data aceasta delegații s-au îmbrăcat în haine de profesori sau de oficialități, ca să câștige respectul și atenția țăranilor. Însă rezultatul a fost același. Ulterior ei s-au retras în orașe ca să-și reconsidere strategia, iar în 1877 au înființat o nouă organizație – „Pământ și libertate".

3. Extinderea mișcării revoluționare: Vera Zasulici și Ecaterina Dolgoruki

Până în acel moment, revoluționarii nu izbutiseră aproape nimic. Mai mult, există tendința de a afirma că, dacă nu ar fi fost acțiunile celorlalți, ar fi putut intra într-un con de umbră chiar de atunci. Cu siguranță nu avem motive să presupunem că erau pe punctul de a câștiga considerabil în planul sprijinului. Și totuși, exact asta au făcut. Cauza

inițială a acestui câștig nu a ținut de mișcările revoluționarilor, ci de cele ale guvernului. În primul rând, autoritățile au decis inculparea celor ținuți în închisoare încă din 1874.

Măsura s-a dovedit dezastruoasă și le-a dat revoluționarilor exact ceea ce își doreau – publicitate națională. Au avut loc două procese celebre, numite „lotul 193" și „lotul 50". Cel de-al doilea proces a durat din octombrie 1877 până în ianuarie 1878. Acuzații au profitat de ocazie și au ținut discursuri lungi, pasionale și bine oglindite de presă, în care au criticat fără menajamente guvernul și regimul. Idealismul și integritatea învinuiților au produs o puternică impresie asupra publicului și juraților. Dintre cei 193 de acuzați, 153 au fost achitați. Chiar și cei condamnați au primit sentințe relativ ușoare. Pentru țar și guvern, rezultatul procesului a fost un șoc neplăcut. Însă răul abia stătea să înceapă.

Sentințele au fost anunțate pe 24 ianuarie. A doua zi, Vera Zasulici a tras cu revolverul în generalul Trepov, guvernatorul St. Petersburgului. Trepov dăduse ordin ca un student întemnițat să fie biciuit, fiindcă refuzase să salute. Zasulici a rezolvat problema pe cont propriu, luându-l drept țintă și rănindu-l grav pe general. Ea a fost adusă imediat în fața juraților. Vera Zasulici era fiica unui ofițer de carieră și făcea parte din organizația „Pământ și libertate", dar nu era de fapt în favoarea violențelor necontrolate. În instanță ea a declarat că acționase așa din cauză că fusese profund revoltată din punct de vedere moral. Și de data asta impresia asupra juraților și a publicului a fost deosebită. În aprilie acuzata a fost achitată, în ciuda probelor care îi dovedeau vinovăția.

Șocul produs nu a fost provocat doar de achitare, ci mai ales de modul cum a fost pronunțată. La anunțarea verdictului au izbucnit aplauze furtunoase din rândul spectatorilor, care reprezentau cam toate păturile societății din St. Petersburg. În plus, marea de oameni care aștepta afară a ajutat-o pe Vera Zasulici să nu fie rearestată. Acuzata a reușit să plece în exil în Elveția pe furiș. Aceste două cazuri au creat imaginea unui guvern incompetent și – ceea ce era mai rău – neputincios. E greu de exagerat importanța acestor procese, deși emigranții – care au declarat că fără cazul Zasulici nu ar fi existat nici o revoluție – au fost cât pe-aci s-o facă. Rezultatul procesului a avut un impact puternic atât asupra opiniei publice, cât și asupra acțiunilor și atitudinii guvernului.

Acesta a anunțat imediat că toate cazurile de „opoziție în fața autorităților, rebeliune, asasinate sau tentative de asasinat la adresa oficialităților" aveau să cadă din clipa aceea în grija unor tribunale speciale. Guvernanții nu mai erau dispuși să-și asume riscul instanțelor deschise. Totuși, pagubele fuseseră deja produse. Iar revoluționarii au știut să profite rapid de schimbarea de percepție a opiniei publice. Pe timpul verii, deținuții politici din St. Petersburg au intrat în greva foamei, iar o parte au murit. Ca „represalii" pentru moartea lor, generalul Mezențev – șeful celei de-A Treia Secțiuni din oraș, a fost ucis în plină zi în inima St. Petersburgului. „Pământ și libertate" a publicat un pamflet cu titlul *Moarte pentru moarte*. Mai rău a fost că asasinul, un bărbat pe nume Kravcinski, a scăpat fără probleme. Și de data asta autoritățile au părut (și chiar au fost) neputincioase. Au urmat noi acte de violență, printre care uciderea prințului Kropotkin, iar cea mai mare parte a făptașilor nu au pățit nimic.

Poate că acesta a fost faptul care i-a îngrijorat cel mai mult pe guvernanți și pe țar. Revoluționarii nu ar fi scăpat atât de des, dacă guvernul ar fi fost sprijinit ferm de o proporție semnificativă a populației. Când colo, dacă nu-i susțineau efectiv pe acești revoluționari, masele populare manifestau fie apatie, fie înțelegere pentru ei. Până și unele *zemstve* se implicaseră în negocieri secrete cu organizația „Pământ și libertate" ca să producă presiuni capabile să determine reforma constituțională. Poziția țarului nu s-a ameliorat deloc în urma Congresului de la Berlin, unde opinia publică a trecut în dreptul lui o tristă înfrângere diplomatică (vezi pagina 159). Oamenii așteptaseră un triumf glorios, dar avuseseră parte de un nedemn revers al medaliei.

1878 a fost un an de cumpănă din multe puncte de vedere. Schimbările atitudinale și ale orizontului de așteptare care au avut loc între 1876 și 1879 pot fi identificate ușor în fragmentele următoare din jurnalul lui Miliutin:

1 *15 aprilie 1876*... Suveranul dă adeseori o frumoasă probă de caracter: face concesii cu mărinimie, călcându-și pe mândrie, când recunoaște că e nevoie de un lucru anume pentru binele statului. În firea lui există multă blândețe și flexibilitate ...

5 *26 aprilie 1877*... Moscova l-a primit pe suveran, cum era de așteptat, cu un entuziasm de nedescris. În ciuda ploii sâcâitoare,

toate străzile care duceau la Palatul de la Kremlin gemeau de lume... în toată piața răsunau aclamații sincere și entuziaste.

22 iulie 1878... Opinia publică din Rusia are o atitudine extrem de ostilă față de guvern, îndeosebi la Moscova. Tratatul de la Berlin provoacă o nemulțumire aproape generală... Lumea s-a așteptat la ceva colosal, iar când speranțele idealiștilor nu au fost răsplătite, când a apărut imaginea realității practice, cu toții au protestat împotriva diplomației noastre și a întregului guvern... Este păcat că puținii noștri oameni însărcinați cu afaceri publice au rareori tactul politic necesar; din cauză că se lasă luați de valul propriului entuziasm, ei dăunează aproape întotdeauna cauzei pe care o slujesc.

20 aprilie 1879... Trebuie recunoscut că întreaga noastră structură de guvernare, de sus până jos, trebuie reformată. Structura de autoguvernare rurală a *zemstvelor*, administrația locală a *uezdiilor* și a *guberniilor*, precum și instituțiile la nivel central și național – absolut toate și-au trăit traiul și chiar mai mult; ele trebuie să îmbrace forme noi, în conformitate cu spiritul marilor reforme înfăptuite în anii șaizeci. Iar o asemenea sarcină e peste puterile actualilor oameni de stat... Eșaloanele superioare ale guvernării sunt timorate de manifestările neobrăzate ale propagandei socialiste... și se gândesc doar la măsuri polițienești de protecție... Boala apare și guvernul impune carantina, fără să facă nimic de natură să ducă la vindecarea bolii... Sunt convins că oamenii care ne conduc acum sunt neputincioși, iar asta nu înseamnă doar că nu rezolvă problema iminentă, ci și că nu o pricep.

Ar fi greu de găsit o analiză mai limpede a atmosferei schimbătoare din Rusia acelei perioade. Ca ministru de război, Miliutin s-a aflat în centrul atenției. Există momente când disperarea și nemulțumirea autorului acestui jurnal sunt aproape palpabile. Aceste sentimente au fost împărtășite în mare măsură de țar. Când i s-a adus la cunoștință că fusese criticat cu asprime de cineva, se spune că Alexandru ar fi replicat:

1 Ciudat, nu-mi amintesc să-i fi făcut nici un favor; de ce m-ar urî? Ei bine, da, asta am învățat din experiențele mele amare; cel mai bun fel de a-mi găsi un dușman e să-i fac un bine.

Chiar dacă ar putea fi vorba de un citat apocrif, sentimentele exprimate sunt ușor de înțeles.

Alexandru era tot mai izolat de societatea oficială și chiar de propriul fiu. Între timp, relația lui cu Ecaterina Dolgoruki nu mai era un secret pentru nimeni. Încă de la începutul ei, în 1866, această legătură îi produsese mari probleme țarului. Acesta o cunoștea pe Ecaterina de când avea zece ani și i-ar fi putut fi tată. Criticii au considerat această relație indecentă și nepotrivită. Faptul că Alexandru i-a rămas credincios Ecaterinei, a avut câțiva copii cu ea și l-a îndrăgit pe fiul cel mare, Iuri, n-a făcut decât să înrăutățească lucrurile. Ea s-a mutat cu copiii la Palatul de Iarnă, pentru ca viața lui să poată fi apărată mai ușor. Toată lumea știa că țarul avea s-o ia în căsătorie imediat după moartea împărătesei, care era grav bolnavă. Societatea și-a exprimat pe față atașamentul față de împărătească. Cu toate acestea, Ecaterina avea să joace în scurt timp un rol vital în ultimul act al domniei țarului. Ea nutrea convingeri liberale și avea un simț politic ascuțit, fapt pentru care a devenit cel mai apropiat consilier al lui Alexandru în ultimii lui trei ani de viață.

4. Actul final

În aprilie 1879 a avut loc o nouă tentativă de asasinare a țarului, de data asta fără consimțământul organizației „Pământ și libertate". Tentativa a precipitat scindarea organizației în două facțiuni: „Gruparea Împărțirii Funciare" și „Voința Poporului" (*Narodnaia Volia*). Prima era pentru împărțirea provinciilor cernoziomice între țărani, cea de-a doua se pronunța în favoarea metodelor teroriste.

Narodnaia Volia era condusă de un organizator capabil și inteligent pe nume Mihailov. Acesta a reușit să infiltreze un spion în cea de-A Treia Secțiuni, fapt care i-a dat posibilitatea să anticipeze toate manevrele trupelor de securitate națională. El a reușit chiar să descopere și să „înlăture" un spion, plantat la rândul lui de poliție în sânul organizației. În septembrie 1879 *Narodnaia Volia* l-a condamnat oficial pe țar la moarte și și-a asumat executarea sentinței. Se știa că Alexandru urma să revină din Crimeea cu trenul în decembrie. S-au întocmit planuri amănunțite. Au fost plasate trei bombe care trebuiau

să explodeze separat. Țarul a scăpat de prima fiindcă a ales un alt traseu. A doua nu a explodat, iar a treia a explodat sub alt tren. Alexandru a scăpat nevătămat, dar – și mai semnificativ – teroriștii nu au fost prinși. Trei zile mai târziu *Narodnaia Volia* a publicat un apel – în care se angaja să cruțe viața țarului, dacă acesta accepta înființarea unei Adunări Constituante. Oferta a fost ignorată cu toată fermitatea – conform așteptărilor. Totuși, A Treia Secțiune încă nu știa cine erau conducătorii principali ai organizației *Narodnaia Volia*.

Mihailov nu a renunțat. El reușise să infiltreze un tâmplar chiar în Palatul de Iarnă. Deși guvernul german avertizase în mod expres că o nouă tentativă de asasinat era iminentă, semnalând efectiv infiltrările din Palat, trupele de securitate nu au descoperit nimic. La jumătatea lui februarie 1880, sub sala de mese a Palatului s-a produs o explozie, care a zguduit întreaga clădire. Țarul a scăpat și de data asta, cu toate că au murit aproape patruzeci de soldați finlandezi. Nu a existat practic nici o reacție a opiniei publice. Tentativele de acest gen deveniseră un lucru obișnuit. Ambasadorul german a notat că „un organism social care nu reacționează la un asemenea șoc poate fi considerat muribund".

Totuși, țarul a avut o reacție, ca de altfel și cei aflați în anturajul lui intim. Ecaterina l-a încurajat să încerce să recâștige inimile oamenilor. Atât Valuev, cât și Constantin au formulat propuneri pentru organele constituționale. Propunerile au întâmpinat opoziția înverșunată a țareviciului (fiul cel mare al lui Alexandru) și nu li s-a dat curs. Oricum, chiar și țareviciul și-a dat seama că trebuia făcut ceva. El a propus înființarea unei Comisii Supreme, care să se ocupe de problemele pe care le întâmpina guvernul. S-a ajuns la un compromis. Țarul l-a numit în fruntea acestei comisii pe generalul Loris, un om inteligent și dinamic. Loris era ferm pe poziție, dar nutrea înclinații liberale. El a acceptat numirea doar dacă i se respectau condițiile impuse, ceea ce i-a conferit puteri absolute.

Loris a înlocuit urgent o serie de miniștri și l-a adus, printre alții, pe Abaza la finanțe. Atât generalul, cât și Abaza aveau reputația unor oameni de încredere ai Ecaterinei. Loris a pus bazele unei politici a concesiilor în fața revendicărilor „rezonabile". Deținuții politici au fost eliberați, restricțiile împotriva presei au fost relaxate, pripita taxă pe sare a fost desființată, iar *zemstvele* au avut voie să se exprime.

Această linie politică a început să aibă efect. Totuși, progresele consemnate au înregistrat un recul în timpul verii. În iunie împărăteasa a încetat din viață. După 40 de zile (minimumul permis), țarul a insistat să se însoare cu Ecaterina Dolgoruki, fără să asculte de sfaturile celorlalți. Pe bună dreptate, mulți au apreciat că graba lui era indecentă, dar după scurtă vreme afacerea a fost dată uitării de majoritatea oamenilor. Nu și de țarevici, acesta considerând că amintirea mamei lui fusese insultată.

Pe măsură ce anul se apropia de sfârșit, Loris părea să reușească pe toate fronturile. Un membru din *Narodnaia Volia* fusese capturat în cele din urmă și convins să dezvăluie o mulțime de secrete. Au urmat numeroase arestări, iar organizația teroristă a fost redusă la câțiva bărbați și femei, al căror sentiment predominant ajunsese să fie disperarea. S-au făcut planuri pentru o ultimă tentativă de asasinare a țarului. Apoi, în ziua de vineri 11 martie 1881 a fost capturat și Jeliabov, conducătorul teroriștilor rămași. Acesta a refuzat să răspundă la întrebări, dar s-a lăudat că arestarea lui nu putea să împiedice uciderea țarului.

Atât Loris, cât și Ecaterina își dădeau seama că situația era din ce în ce mai periculoasă. Era aproape sigur că teroriștii aveau să facă o ultimă încercare înainte de a fi prinși cu toții. În decursul ultimei luni Ecaterina dusese muncă de convingere cu Alexandru ca să-l determine să nu ia parte la parada de duminică. Sâmbătă, 12 martie, Loris l-a vizitat pe țar ca să-i prezinte în mare propunerile referitoare la schimbările constituționale. Acestea implicau înființarea a două comisii speciale compuse din părțile interesate, inclusiv reprezentanți aleși, care să pregătească noua legislație a reformei economice și administrative. Loris l-a implorat la rândul lui pe țar să nu participe la parada care urma să se desfășoare a doua zi.

În ziua următoare Alexandru a avut o nouă întrevedere cu Loris și a semnat propunerile, după care s-a dus la paradă, având impresia că nu și-ar fi făcut datoria față de popor dacă ar fi refuzat să ia parte. La încheierea paradei el s-a dus la Ecaterina și i-a spus că aprobase propunerile lui Loris. La întoarcerea la palat, cineva a aruncat o bombă spre trăsura lui. Alexandru a scăpat, dar câțiva dintre cazacii care îl escortau au fost grav răniți. El s-a dat jos din trăsură, probabil ca să se intereseze de soarta celor atinși. Atunci a căzut victimă unei a doua

bombe, care practic i-a retezat ambele picioare. Mihail, fratele lui, l-a transportat înapoi la palat, unde a și murit.

Este o stranie coincidență că, tocmai în ziua când Alexandru a aprobat în cele din urmă convocarea reprezentanților aleși (deși într-un mod foarte limitat) pentru discuții legate de guvernul central – exact lucrul solicitat atât de insistent și respins de atât de multe ori – teroriștii au reușit până la urmă să îndeplinească sentința capitală pe care o pronunțaseră împotriva țarului.

5. Importanța lui Alexandru al II-lea

Majoritatea istoricilor sunt de acord că domnia lui Alexandru al II-lea a avut o mare însemnătate. Totuși, aceasta este singura afirmație care întrunește consensul. A fost el un „țar eliberator"? A fost conducătorul lipsit de înțelepciune care a deschis zăgazurile făcând posibilă revoluția? A fost un lider care a avut ocazia să introducă reforme, reale și eficiente, dar i-a lipsit curajul? A fost asasinat tocmai când se pregătea să-și îndeplinească scopurile și să repurteze un mare succes? Există elemente care pot susține toate aceste variante, ba chiar și altele.

Alexandru a introdus reforme mai ample decât cele ale tuturor predecesorilor, poate cu excepția lui Petru cel Mare. Și oricum, le-a pus în practică incomparabil mai mult decât aveau s-o facă urmașii lui. A abolit iobăgia, a stabilit egalitatea în fața legii, a conferit independență actului juridic, a introdus procesele cu jurați și a desființat pedepsele corporale. Atât armata, cât și economia au fost modernizate și revitalizate. Birocrația și cenzura au fost limitate, promovându-se învățământul și libertatea individului. Pe scurt, Rusia a fost transformată dintr-o societate semifeudală într-un stat modern, cel puțin teoretic. Indiferent cum am privi lucrurile, realizările au fost impresionante. Prin urmare, în multe privințe Alexandru II a fost nu doar un eliberator, ci și un reformist.

A deschis el zăgazurile impunând prea multe reforme unei națiuni înapoiate, care nu a rezistat presiunilor declanșate de efectele lor? Dacă da, e greu de spus cum ar fi putut să încetinească ritmul. Emanciparea cerea reforme concomitente. Sistemul existent se baza în linii mari pe iobăgie, iar dacă acest pilon era eliminat, trebuiau

1860

1861	Se publică în premieră *Tânăra Rusie* O serie de incendii la St. Petersburg
1863	Se închid școlile de duminică

1865

1865	*Zemstvele* cer să aibă puteri sporite
1866	Atentat la viața lui Alexandru al II-lea
1867	A doua tentativă de asasinat
1869	Herzen solicită „o mișcare în întâmpinarea poporului“

1870

1874	Prima mișcare importantă a *narodnicilor*

1875

1876	A doua mișcare importantă a *narodnicilor*
1877	Se înființează organizația „Pământ și libertate“
1877-1878	Procesul „lotului 193“
1878	25 ianuarie – Vera Zasulici îl împușcă pe generalul Trepov
1879	Un nou atentat la viața lui Alexandru al II-lea
1879	„Pământ și libertate“ se scindează – se înființează *Narodnaia Volia*

1880

1880	Explozia ratată de la Palatul de Iarnă
1881	Alexandru al II-lea este ucis de *Narodnaia Volia*

făcute și alte schimbări. La drept vorbind, părerea predominantă a opiniei publice a fost că, în timpul domniei sale, Alexandru nu a înfăptuit destule reforme. Tatăl lui îl avertizase că emanciparea însemna revoluție. Poate că avusese dreptate. Totuși, e puțin probabil ca Alexandru să fi deschis zăgazurile dacă ar fi adoptat o politică de genul celei a struțului, care își ascunde capul în nisip. Apele erau deja prea amenințătoare pentru a mai putea fi ignorate.

Așa stând lucrurile, a ratat Alexandru ocazia de a garanta la începutul anilor 1860 o guvernare democratică deschisă? Ar fi trebuit să instituie reforme mai ample? Nu pare probabil ca Rusia să fi fost gata pentru o asemenea mutare. A fost țarul deposedat de un succes, de care se apropia în clipa asasinării? Loris era convins că „o lovitură norocoasă" ar fi putut destrăma tot ceea ce realizase. Părerea lui e atrăgătoare și conține o doză de adevăr, dar propunerile lui, deși ar fi reprezentat un mare pas înainte, poate că nu ar fi fost suficiente pentru potolirea tulburărilor. De asemenea, se pare că Alexandru al III-lea ar fi strâns din nou șurubul după ce ar fi urmat la tron.

Și atunci, era pur și simplu o situație fără soluții? Era prea târziu pentru o transformare pașnică? Dacă Alexandru ar fi fost o figură mai carismatică și dacă ar fi reușit să se facă urmat de oameni, poate că evenimentele ar fi avut un alt curs. Totuși, el a fost un autocrat și nu a avut carisma unora dintre predecesori. În plus, era convins că trebuia să controleze mai departe evenimentele, dacă Rusia voia să evite revoluția. Sarcina unui autocrat este dificilă. Cea a unui autocrat reformator e cea mai grea dintre toate.

***Să luăm notițe despre** „Reacțiile la reformă"*

Notițele din acest capitol trebuie să se concentreze asupra felului și a motivelor pentru care diverse elemente ale inteligheției au devenit tot mai radicale. Pentru asta trebuie să analizăm scopurile în schimbare ale mai multor grupări, precum și contextul în care au operat. Dimensiunile reduse, propriile eșecuri și acțiunile guvernanților au împins anumite grupări să considere asasinatul singura soluție logică.

Titlurile și subtitlurile următoare vă pot ajuta la organizarea notițelor:

1. Inteligheția
1.1. Caracterul inteligheției
1.2. Bakunin, Cernâșevski și Herzen
2. De la inteligheția la revoluționarii pașnici
3. Creșterea revoluționarilor
3.1. Procesul „lotului 193"
3.2. Vera Zasulici
3.3. Reacții la procese
3.4. 1878
3.5. Alexandru și Ecaterina Dolgoruki
4. Actul final
4.1. *Narodnaia Volia*
4.2. Câștigarea „inimii oamenilor"
4.3. Asasinarea țarului
5. Importanța lui Alexandru al II-lea

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Reacțiile la reformă"

Acest capitol vă permite să răspundeți la întrebări specifice despre creșterea mișcării revoluționare, ca de pildă:

1. De ce s-a terminat domnia lui Alexandru al II-lea cu un asasinat?
2. Explicați intensificarea mișcărilor revoluționare în timpul domniei lui Alexandru al II-lea.

Puteți privi aceste întrebări mai mult ca pe un exercițiu narativ, în care să arătați în ce fel s-au dezvoltat mișcările revoluționare până în 1881. Totuși, aceasta nu este abordarea cea mai eficientă. Ar fi preferabil să vedeți ce anume le-a permis să se dezvolte și din ce cauză s-au perpetuat în acest mod. Aceasta înseamnă să analizați pasivitatea guvernului, deciziile luate de autorități care au încurajat de fapt apariția revoluționarilor extremi, opțiunile limitate ale celor care doreau schimbarea societății ruse (precum și slăbiciunile lor) și caracterul lui Alexei.

Acest capitol se leagă și de precedentele două. Prin urmare, puteți folosi detaliile din el ca să răspundeți la întrebările generale despre Alexandru al II-lea. De exemplu:

3. „Țarul eliberator". Cât de valabilă este această descriere a lui Alexandru al II-lea?

Pentru această întrebare va trebui să examinați argumentele care pot susține o asemenea descriere și care se găsesc în Capitolul 4. Totuși, va trebui în plus să arătați că aceasta este doar o parte a profilului în discuție. Veți examina aspectele restrictive ale politicii lui Alexandru, așa cum reies din Capitolul 5, precum și cauzele care au dus la intensificarea mișcărilor revoluționare, prezentate în Capitolul 6.

O foarte mică schimbare a primului titlu din această secțiune ar rezulta într-o întrebare generală despre Alexandru al II-lea. De exemplu:

4. De ce s-a terminat domnia lui Alexei al II-lea cu un asasinat, în ciuda tuturor reformelor înfăptuite?

O întrebare asemănătoare ar putea fi:

5. „Domnia lui Alexandru al II-lea a promis multe și a făcut puține". Comentați această apreciere la adresa domniei lui Alexandru al II-lea.

Ambele titluri reclamă informații din toate cele trei capitole, dar cu un accent diferit. Nu veți avea nici timp, nici spațiu ca să includeți toate informațiile disponibile. Prin urmare, trebuie să vă orientați în funcție de titlu și să vă susțineți ideile cu dovezi concludente. De exemplu, puteți susține că:

În realitate Alexandru al II-lea a înfăptuit numeroase reforme eficiente, însă ele nu au satisfăcut minoritatea restrânsă, dar violentă, a revoluționarilor.

Sau:

Deși a înfăptuit un mare număr de reforme, Alexandru al II-lea nu a fost pregătit să-și limiteze propriile puteri autocratice, adică să facă mutarea finală prin care celelalte reforme ale lui să fie cu adevărat eficace.

Sau:

Alexandru al II-lea nu a fost pregătit să meargă pe drumul reformei suficient de mult pentru a fi considerat un reformator eficace.

Folosind informații din toate trei capitolele (4, 5 și 6), încercați să aduceți probe în sprijinul fiecărei afirmații pe care o faceți.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Reacțiile la reformă"*

1. Adversarii lui Alexandru al II-lea

Citiți atent cele patru fragmente din Bakunin, Cernâșevski, Herzen și Aksakov de la paginile 115-116. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce au în comun comentariile celor patru autori?
b) Din ce punct de vedere diferă cele patru fragmente?
c) Ar fi putut face țarul ceva pentru a veni în întâmpinarea criticilor exprimate de cei patru comentatori? Explicați-vă răspunsul.

2. Vederile lui Miliutin

Citiți cu atenție fragmentele din jurnalul lui Miliutin (paginile 122-123). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce schimbări în atitudinea față de țar descrie Miliutin?
b) Ar fi putut avea țarul vreun control asupra acestor schimbări de atitudine? Explicați-vă răspunsul.
c) Care credea Miliutin că erau schimbările de structură a guvernului necesare până în 1879? Cum își justifică el punctul de vedere?
d) Ce anume din jurnalul lui Miliutin ar putea confirma părerea potrivit căreia criticile lui la adresa guvernului de atunci erau întemeiate?

CAPITOLUL 7

Politica externă a Rusiei: de la Viena la Congresul de la Berlin

Politica implică o serie de acțiuni planificate, care au scop precis. Prin urmare, politica externă presupune tot o serie de acțiuni planificate, dar în legătură cu alte țări. Pentru deslușirea ei, trebuie să înțelegem scopurile generale și obiectivele pe care încearcă să le îndeplinească. Printre aceste scopuri se va număra întotdeauna apărarea statului. Uneori ele vor viza și dorința de a ajuta guvernele sau popoarele altor țări, însă doar dacă aceasta nu va afecta interesele statului respectiv și de obicei dacă în acest fel se ușurează și îndeplinirea propriilor scopuri.

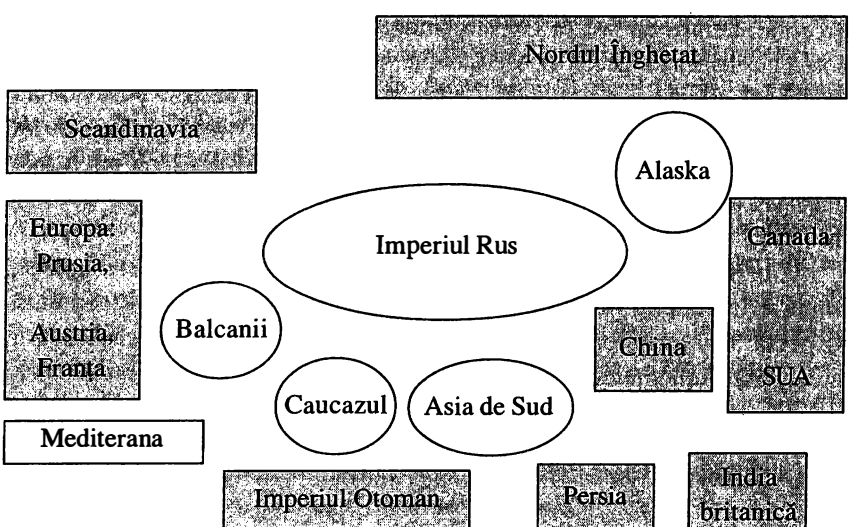

Zone ale expansiunii posibile a Rusiei și obstacole în calea expansiunii

Scopurile generale se modifică foarte rar. Se schimbă însă modul în care oamenii care fac politică decid modalitatea optimă de îndeplinire. Evenimentele din interiorul și din afara țării afectează firesc aceste decizii. Așa stând lucrurile, capitolul de față examinează care au fost factorii (interni și externi) care au influențat elaborarea politicii externe ruse, ce a încercat să realizeze Rusia pe plan internațional, ce acțiuni au avut loc pentru îndeplinirea unor asemenea scopuri și care a fost efectul practic al acestor acțiuni. Pentru a răspunde bine la întrebările de mai sus, trebuie să știm exact în ce relații se găsea Rusia cu alte țări și zone de interes (studiați atent harta de la pagina 2 și schema de la pagina 133, apelând apoi la ele ori de câte ori aveți nevoie).

Rusia nu a fost doar o putere europeană, ci mai mult decât atât. Ea a avut și interese considerabil mai mari. Nu încape nici un dubiu că Problema Orientală (viitorul Imperiului Otoman, îndeosebi în Balcani) a reprezentat una dintre principalele chestiuni de politică externă pentru majoritatea puterilor europene ale momentului. Iar Rusia nu a făcut excepție. Pentru ea soarta Constantinopolului a contat enorm fiindcă își dorea cu disperare acces la Mediterana, porturile ei nordice fiind blocate de gheață o bună parte a anului. Toți cei trei țari din această perioadă au considerat pacea și stabilitatea din restul Europei ca fiind aproape la fel de importante, deși motivele lor au fost diferite. Chiar dacă interesele din Asia erau mai puțin însemnate, rolul lor a crescut o dată cu trecerea timpului, mai ales pentru Alexandru al II-lea.

În mod firesc, politica externă rusă din această perioadă se împarte în funcție de domniile celor trei țari. Capitolul care urmează respectă această împărțire atât pentru a face studiul mai accesibil, cât și datorită elementelor distincte din politica externă a fiecărui țar. Totuși, în linia lor politică a existat de asemenea o doză de continuitate care nu trebuie neglijată.

1. Alexandru I după Napoleon

Alexandru dorea o Europă pașnică și stabilă, la fel cum voia să aibă pace și stabilitate în țară, și era dispus să încheie un compromis pentru îndeplinirea acestui scop. Când Marile Puteri s-au întâlnit la finele lui

1814 pentru a reconfigura Europa postnapoleoniană, le-a fost imposibil să ajungă la vreun acord. Cea mai mare problemă pe care au avut-o de rezolvat a fost Polonia. Alexandru voia ca ducatul Varșoviei să fie anexat definitiv Rusiei pentru a-și asigura granița vestică. Austria, Anglia și Franța s-au opus atât de mult revendicărilor lui Alexandru, încât în ianuarie 1815 au semnat o convenție militară secretă care le oferea psobilitatea de a interveni în fața unei eventuale agresiuni a Rusiei, în cazul în care nu se ajungea la o soluție negociată. Spre marea stânjeneală a semnatarilor, la începutul celebrelor lui „o sută de zile", Napoleon a găsit o copie a tratatului și i-a trimis-o lui Alexandru. Putem presupune în mod logic că vederea tratatului a avut efectul pe care mizase Napoleon: o dezbinare între Rusia și celelalte Mari Puteri. Totuși, Alexandru n-a avut nici o îndoială că marea amenințare o reprezenta chiar Napoleon. El i-a comunicat lui Metternich că deținea o copie a tratatului, declarând însă că nu avea să mai pomenească acest lucru nimănui. Amenințarea înnoită din partea lui Napoleon a fost impulsul de care au avut nevoie puterile ca să-și rezolve diferendele. Chestiunea poloneză a fost soluționată prin aprobarea majorității (dar nu tuturor) cererilor formulate de Alexandru.

După înfrângerea finală a lui Napoleon, Marile Puteri s-au întâlnit din nou, mai întâi la Paris, pe urmă la Viena. Dincolo de detaliile celei de-a doua păci de la Paris, aceste întâlniri au avut două consecințe majore: Cvadrupla Alianță și Sfânta Alianță. Prima a fost încheiată între Anglia, Austria, Prusia și Rusia. Ea a stat la baza a ceea ce avea să fie cunoscut drept Sistemul Congreselor, în cadrul căruia Marile Puteri aveau să se întrunească periodic pentru a discuta chestiuni de interes reciproc. Principiul fundamental al acestui sistem era că Marile Puteri aveau drepturi și răspunderi speciale în menținerea ordinii și stabilității internaționale, motiv pentru care aveau de asemenea drepturi speciale de a interveni în problematica altor țări. Pe de altă parte, Sfânta Alianță a fost practic produsul lui Alexandru și avea o cu totul altfel de bază:

> Maiestățile lor Împăratul Austriei, Regele Prusiei și Împăratul Rusiei, dobândind convingerea intimă, ca urmare a marilor evenimente ce au marcat cursul ultimilor trei ani în Europa, și mai ales ca urmare a binecuvântărilor pe care Pronia Cerească a găsit cu cale să le pogoare asupra acelor State ale căror Guverne

și-au pus încrederea și nădejdile doar în ea, a nevoii de a întemeia un comportament care să fie respectat de către Puteri în relațiile dintre ele, pe baza adevărurilor sublime pe care le învățăm de la Sfânta Religie a Mântuitorului nostru,

Declară solemn că prezentul act are ca singur țel să se publice, în fața întregii lumi, hotărârea lor fermă, atât în privința administrării statelor respective, cât și legat de relațiile dintre ele și orice alt Guvern, de a folosi drept singură călăuză preceptele acelei Sfinte Religii; anume, preceptele dreptății, păcii și milei creștinești care, departe de a se aplica doar preocupărilor personale, trebuie să aibă o influență imediată asupra Consiliului Prinților și să le îndrume toți pașii, aceasta fiind singura cale de întărire a instituțiilor omenești și de reparare a neregulilor. În consecință, Maiestățile Lor au convenit asupra următoarelor articole:

1. Conform cuvintelor din Sfintele Scripturi, care le spun tuturor să se privească unii pe alții ca frați, cei trei Monarhi semnatari vor rămâne uniți prin legăturile unei fraternități adevărate și de nezdruncinat, și, considerându-se concetățeni, își vor oferi unii altora ajutor oriunde și oricând; deopotrivă, fiind ca niște capi de familie pentru supușii și armatele lor, le vor conduce în același spirit frățesc care îi însuflețește și pe ei pentru apărarea religiei, a păcii și a dreptății.

2. În consecință, singurul principiu în vigoare, fie între Guvernele, fie între supușii lor, va fi cel al serviciilor reciproce și al dovedirii, printr-o bunăvoință cu neputință de schimbat, a afecțiunii reciproce de care se cuvine să fie însuflețiți pentru a se considera cu toții membri ai uneia și aceleiași națiuni creștine, cei trei Prinți Aliați văzându-se doar ca simpli trimiși ai Proniei pentru a conduce trei ramuri ale aceleiași familii, anume Austria, Prusia și Rusia; astfel ei vor recunoaște că lumea creștină, din care fac parte împreună cu popoarele lor, are de fapt ca singur Suveran pe Cel căruia îi aparține toată puterea, căci doar în El se găsesc toate comorile dragostei, cunoașterii și înțelepciunii nemărginite, iar numele Lui este Dumnezeu, Mântuitorul nostru Divin, Cuvântul cel mai Înalt, Cuvântul Vieții. Prin urmare, Maiestățile Lor recomandă popoarelor lor, cu cea mai tandră

solicitudine, ca pe singura cale de a se bucura de pacea pe care o dă conștiința curată, și care este singura durabilă, deprinderea zi de zi a principiilor și exercitării îndatoririlor pe care Mântuitorul Ceresc le-a adus omenirii.

3. Toate Puterile care vor alege în chip solemn să respecte principiile sacre care au dictat prezentul act și vor recunoaște cât de important este pentru fericirea națiunilor, prea îndelung pusă la încercare, ca aceste adevăruri să exercite de acum încolo asupra destinelor omenirii toată influența de care dispun, vor fi primite cu egală ardoare și afecțiune în această sfântă alianță.

Alexandru era mânat de o fervoare religioasă, care se pare că a pus și mai mare stăpânire pe el după 1812, când Napoleon a dat foc Moscovei. El se credea „depozitarul unei misiuni sfinte, divine" și dorea să aplice în relațiile internaționale „principiile păcii, concordiei și iubirii care sunt fructele religiei și moralității creștine". Sfânta Alianță a fost semnată de monarhii Austriei, Prusiei și Rusiei, iar după aceea de toți conducătorii creștini din Europa, cu excepția Angliei, unde prințul regent a pretextat că nu era un monarh în adevăratul sens al cuvântului. Castlereagh a considerat documentul final „o problă sublimă de misticism și aiureli", Metternich l-a etichetat drept „un nimic pompos", iar din textul propriu-zis e ușor de înțeles de ce a fost adoptată o asemenea atitudine. Dar chiar dacă a fost luată în mod frecvent în derâdere, Sfânta Alianță a fost un simbol important. Ea s-a dovedit a fi o marcă a paternalismului autocratic, care i-a caracterizat – mai mult sau mai puțin – pe semnatarii inițiali. Pe durata următorilor zece ani în centrul atenției diplomației internaționale s-a situat Cvadrupla Alianță, însă tratativele dintre principalele puteri europene au fost dominate de spiritul Sfintei Alianțe.

Primul congres adevărat al Marilor Puteri a avut loc la Aix-la-Chapelle în 1818. La insistențele lui Alexandru, Franța a fost reacceptată în „clubul" Marilor Puteri, intrând în ceea ce avea să poarte numele de Cvintupla Alianță. Țarul Rusiei voia de fapt să creeze „o ligă universală a suveranilor" – numai că aceasta era prea mult pentru Metternich și Castlereagh.

Al doilea congres a fost convocat în 1820 la Troppau, iar scopul lui a fost discutarea unor evenimente de rău augur. În Spania și Neapole

izbucniseră revoluții, nepotul regelui Franței fusese ucis și existase o tentativă de asasinare a membrilor Cabinetului Britanic. Alexandru era convins că evenimentele acelea nu erau simple coincidențe. Intuiția lui a fost confirmată de veștile referitoare la rebeliunea de la Semionovsk (vezi pagina 27). Chiar dacă era neașteptată, această amenințare la adresa ordinii din St. Petersburg pare să fie consolidat hotărârea țarului de a se opune oricărei tentative de periclitare a ordinii stabilite în Europa.

Puterile s-au reîntrunit la Laibach în 1821, când Austria și Rusia și-au exprimat decizia fermă de a reprima revoltele populare din Europa. S-a convenit că Austria trebuia să contribuie la înăbușirea revoltei din Neapole, dar nu s-a ajuns la nici un acord în cazul celei din Spania. În timp ce deliberau, puterile au primit vestea revoltei grecilor împotriva Turciei, dar au hotărât s-o analizeze ulterior. Unul dintre principalii consilieri ai lui Alexandru era Capodistrias, un grec care a devenit mai târziu primul președinte ales al țării sale. Multă lume din Rusia și Grecia s-a așteptat ca Alexandru să sprijine revolta grecilor, dar a fost dezamăgită. Chiar și după ce patriarhul Bisericii Ortodoxe Grecești a fost ucis de turci, Alexandru a continuat să-i condamne pe rebeli. El era convins că orice răsturnare încununată de succes a autorității instituite în afara Rusiei avea să alimenteze alte tulburări în interiorul Imperiului.

Când puterile s-au întâlnit în 1822 la Verona (cu Anglia aflată acum doar la periferia Sistemului Congreselor), Alexandru a rămas consecvent politicilor asumate anterior. El a oferit o armată rusă pentru suprimarea revoltei spaniole, dar până la urmă a acceptat decizia celorlalte puteri, care au preferat ca misiunea respectivă să revină Franței decât să pună trupele ruse să străbată Europa de la un cap la altul. Totodată, Congresul i-a condamnat pe rebelii greci. Lui Alexandru i-ar fi fost greu să sprijine revolta în cazul Greciei și în același timp să se opună ferm altor mișcări similare în restul Europei. Totuși, se pare că el s-ar fi înțeles cu Metternich, care i-a scris pe marginea acestei chestiuni după cum urmează:

1 O fisură deschisă în alianța monarhilor europeni de un război cu turcii ar permite revoluțiilor să-și facă loc cu pași repezi. Soarta civilizației se află acum în mâinile Maiestății Voastre Imperiale.

E simplu să spunem că sentimentele și atitudinile lui Metternich și Alexandru au fost reacționare. Cu toate acestea, trebuie ținut cont că ambii supraviețuiseră unui război de douăzeci de ani cu Franța revoluționară și știau prea bine ce se întâmplase cu o bună parte a nobilimii franceze în primii ani ai Revoluției.

Deși Europa rămăsese, conform dorinței lui Alexandru, relativ stabilă în această perioadă, la granițele ei estice aveau loc tulburări. A fost nevoie de 50 000 de soldați care să controleze triburile montane din Caucaz și să le supună definitiv abia în 1864. De asemenea, trupele ruse au înaintat dincolo de Caucaz, până în Iran. La granița nerevendicată – pe care o reprezenta Pacificul pentru America de Nord – negustorii de blănuri din Rusia se stabiliseră deja în ținutul care avea să devină cunoscut sub numele de California. Ei aveau de făcut față presiunilor tot mai mari ale negustorilor de alte naționalități și îndeosebi ale celor americani. Alexandru a fost convins să emită un decret imperial, prin care garanta monopolul negustorilor blănari și să-l consolideze prin trimiterea unei nave de război la Fort Ross, la aproximativ 80 de kilometri nord de San Francisco. Totuși, relațiile dintre America și Rusia erau bune și s-a ajuns la un compromis, prin care erau recunoscute drepturile negustorilor ruși stabiliți în regiune, decizându-se însă că terenurile din jurul lor erau „nerevendicate". Posibila continuare a expansiunii rușilor a fost oprită prin publicarea în 1824 a Doctrinei Monroe, care susținea efectiv că Americile nu reprezentau o preocupare pentru ne-americani. Și de data asta Alexandru era pregătit să ajungă la un compromis cu scopul de a menține pacea și stabilitatea.

2. De la Nicolae I la 1848

Din perspectiva politicii externe pe care a dus-o, Nicolae a fost considerat adeseori „jandarmul Europei" și se poate spune că a meritat această caracterizare. El a crezut că era de datoria lui să apere Europa de amenințarea revoluțiilor, convins că orice periclitare a unui guvern legitim de pe continent era implicit o amenințare la adresa propriului tron. Nicolae a încercat să păstreze Sfânta Alianță și să mențină legăturile strânse dintre Rusia, Austria și Prusia. Cu toate acestea, el nu a fost un nou Alexandru , fiind considerat fie mai direct și impulsiv,

fie pur și simplu mai dinamic. Energia mai mare probată în politica externă poate fi explicată parțial prin succesele repurtate la începutul domniei și prin faptul că a urcat pe tron sub norii plumburii ai Revoltei Decembriștilor (vezi pagina 37). Într-un interval de timp scurt, Nicolae a reușit să obțină două victorii pe plan internațional, care au destrămat în bună măsură perdeaua de nori.

Contrar dorinței lui Metternich, țarul a încheiat în 1826 un acord cu Anglia, prin care trebuiau exercitate presiuni asupra Turciei pentru a garanta autonomia Greciei. Franța a intrat în această alianță în 1827. Sultanul Turciei apelase la ajutorul pașei din Egipt, Mehmet Ali, împotriva grecilor. Manevra înclinase balanța în favoarea forțelor turce, iar sultanul nu era dispus să renunțe la ceea ce părea o victorie sigură. O forță navală combinată, compusă din vase franceze, ruse și engleze, a fost trimisă în Golful Navarino ca să blocheze flota sultanului și să împiedice debarcarea altor trupe. Se pare că intenția acestei manevre era intensificarea presiunilor asupra sultanului. De fapt, a avut loc o confruntare în care flota turcă și cea egipteană ale acestuia au fost distruse aproape integral. Acțiunea militară, desfășurată în cadrul bătăliei de la Navarino, a mers evident mai departe decât își propuseseră englezii. Ulterior aceștia și-au redus presiunile asupra sultanului. Cu toate acestea, pagubele fuseseră deja produse. Sultanul s-a înfuriat. El i-a izgonit pe toți creștinii din Constantinopol și s-a pregătit pentru un război sfânt împotriva necredincioșilor reprezentați (din punctul lui de vedere) de Rusia.

În aprilie 1828 Nicolae a declarat război Turciei. Francezii au contribuit la rândul lor și au trimis trupe în Grecia. În luptele care au urmat nu s-au înregistrat mari progrese. Rușii nu au putut cuceri puternica fortăreață turcă de la Silistra, iar la sfârșitul anului au fost nevoiți să se retragă pe malul stâng al Dunării. În anul următor a apărut un nou comandant rus, care a repurtat o serie de succese decisive, cucerind Adrianopolul și amenințând chiar Constantinopolul. Sultanul s-a grăbit să încheie o pace consfințită prin Tratatul de la Adrianopol, din septembrie 1929. Cum era normal, Nicolae a avut pretenții mari din partea sultanului. Rusia a obținut controlul asupra întregii delte a Dunării, a înființat un protectorat asupra Moldovei și Țării Românești și a primit garanții de trecere gratuită prin strâmtori. De asemenea, Turcia a acceptat să acorde independența Greciei, fapt care a avut loc un an mai târziu.

Se părea că Rusia avusese mult de câștigat de pe urma tratatului. Cel puțin aceasta a fost părerea celorlalte puteri. Totuși, pretențiile lui Nicolae pot fi percepute ca relativ moderate, dat fiind că Turcia era practic neputincioasă și prin urmare la mila lui. Țarul nu a încercat să obțină noi teritorii de la turci, fiindcă nu acesta era scopul lui principal. Lucrul care îl interesa în primul rând – ca și pe fratele lui – era stabilitatea. El și-a dat seama că era nevoie de păstrarea Turciei pentru evitarea unui conflict european de amploare și a înțeles că formularea altor revendicări ar fi putut duce la prăbușirea completă a Turciei, care la rândul ei ar fi putut provoca un război european legat de controlul asupra diverselor părți ale Imperiului Otoman.

Nicolae a avut nevoie de timp ca să transpună în practică un set de reforme în Rusia. El s-a folosit cu bună știință de inițiativele externe de succes, ca să-și crească popularitatea internă și să obțină răgazul necesar, dar nu a permis acestor evenimente să amenințe stabilitatea generală din Europa. Trupele rusești au desfășurat o campanie la fel de reușită (și mai puțin costisitoare) în Persia, unde Armenia persană a fost adusă sub control rus în urma a ceea ce a fost de fapt un război de expansiune.

În 1830 s-a produs o schimbare a relațiilor dintre puterile europene. În luna iulie a aceluiași an, în Franța a avut loc o revoluție în urma căreia pe tron a urcat Ludovic-Filip. Revoluția în interiorul unei mari puteri era exact evenimentul pe care Nicolae își propusese să-l împiedice, de teamă ca vâlvătaia să nu se răspândească. Temerile lui au fost confirmate. În 1830 belgienii s-au revoltat împotriva olandezilor, iar la puțin timp după aceea Nicolae a fost pus în fața unei rebeliuni în Polonia. Criza belgiană a fost cât pe-aci să provoace un război european. Atât Prusia, cât și Rusia au manifestat o puternică înclinație de a susține drepturile „legitime" ale olandezilor. Franța viza controlul asupra Belgiei, în timp ce pentru englezi era preferabil ca belgienii să-și obțină independența decât să cedeze oricăreia dintre marile puteri controlul asupra litoralului aflat de cealaltă parte a Canalului. Totuși, nici una dintre puteri nu voia o revenire la ravagiile din timpul campaniilor napoleoniene. În cele din urmă, în noiembrie 1831, cele cinci Mari Puteri au căzut de acord să recunoască independența Belgiei.

Aceste evenimente au provocat o îndepărtare a Rusiei (precum și a Austriei și a Prusiei, dar într-o mai mică măsură) de noul regim din

Franța, pe care Nicolae nu îl considera legitim. A existat totodată o creștere a tensiunilor dintre Anglia și Rusia, pe măsură ce prăpastia dintre sistemul constituțional și cel autocratic era din ce în ce mai mare. Pe durata următorului deceniu acest decalaj a continuat să crească.

În 1833 Metternich a orchestrat magistrala Convenție de la Munchengrätz, încheiată între Austria și Rusia. Cele două puteri au convenit că Imperiul Otoman trebuia păstrat, dacă era posibil. Fără ca aceasta să presupună cheltuieli mari din partea lor, austriecii au obținut posibilitatea de-a avea un cuvânt de spus cu privire la viitorul Balcanilor și al Turciei. Acest acord a fost urmat în 1835 de un altul, încheiat între Prusia, Rusia și Austria, care n-a făcut decât să reconfirme hotărârea celor trei puteri de-a proceda în continuare pe baza principiilor Sfintei Alianțe și de-a înăbuși revoluțiile din Europa. Deși Munchengrätz a reprezentat în mod sigur un avantaj pentru austrieci, Nicolae și-a dat seama că, la rândul ei, și Rusia avea de câștigat. Țarul dorea stabilitatea și ordine și, dat fiind că era în plin proces de introducere a unui cod juridic limpede în Rusia, își propunea de asemenea să încheie acorduri ferme, care să acopere eventualele zone de conflict din afara granițelor.

Fragmentul următor este extras din „Articolele separate și secrete" ale Convenției de la Munchengrätz încheiate pe 18 septembrie 1833:

Articolul II: Semnând convențiile publice de azi, cele două Curți Imperiale nu exclud posibilitatea ca, în ciuda dorinței și eforturilor lor comune, actuala ordine internă din Turcia să fie destrămată; intenția lor este ca, într-o asemenea situație, principiul unității afacerilor răsăritene, pe care îl consfințește prezenta convenție, să nu aibă de suferit. Se înțelege așadar că, în această eventualitate, cele două Curți Imperiale vor acționa doar în concordanță și într-un deplin spirit de solidaritate în tot ceea ce privește întemeierea unei noi ordini a lucrurilor, menită s-o înlocuiască pe cea existentă, luând măsuri de precauție în comun pentru ca schimbarea care se produce în structura internă a Imperiului să nu pună în pericol nici siguranța țărilor respective, nici drepturile care le revin conform tratatelor și nici păstrarea echilibrului european.

15 Aceste articole separate și secrete, care au aceeași forță și valabilitate ca prezenta convenție publică, vor fi împărtășite la Viena o dată cu sus-amintita convenție.

De atunci și până în 1854, relațiile dintre Rusia, Austria și Prusia au rămas prietenești, în timp ce raporturile dintre Rusia, Franța și Anglia au oscilat semnificativ, în funcție de felul cum le erau percepute ambițiile și acțiunile în ceea ce privește Turcia. În cele mai multe dintre cazuri, Chestiunea Orientală s-a dovedit a fi factorul determinant.

În 1833 Nicolae a venit în ajutorul sultanului, ca să protejeze Turcia în fața atacului lui Mehmet Ali. Acesta din urmă se ridicase împotriva sultanului în 1832, invadase Siria, iar în 1833 amenința Constantinopolul. Pentru apărarea orașului a fost trimisă o flotă având la bord 10 000 de oameni. Măsura a avut efectul scontat, convingându-l pe Ali să rămână cu succesele din Siria și să nu încerce noi cuceriri.

Cum era normal, Nicolae a dorit să fie recompensat pentru acțiunea întreprinsă. El l-a trimis la Constantinopol pe contele Orlov cu puteri depline ca să încheie un acord cu sultanul. Documentul a rămas cunoscut drept Tratatul de la Unkiar-Skelessi. În tratat nu existau noutăți referitoare la ce putea și ce nu putea face Turcia, dar au apărut temeri puternice în Franța și Anglia că, deși turcii își reafirmau decizia de a închide strâmtorile pentru navele străine pe timp de război, vasele rusești ar fi putut fi lăsate să treacă în virtutea unui acord secret. În realitate, lucrurile nu au stat așa. Tratatul era în esență un document de apărare reciprocă. Rusia avea să vină în ajutorul Turciei dacă era solicitată și invers. Așa cum arată articolul separat de mai jos, Turcia a trebuit doar să accepte închiderea strâmtorilor pe timp de război:

1 În virtutea uneia dintre Clauzele Primului Articol din Tratatul Alianței Defensive încheiat între Curtea Imperială a Rusiei și Sublima Poartă [Constantinopolul], cele două înalte contractante se obligă să-și acorde ajutor reciproc substanțial și asistența cea
5 mai eficientă pentru siguranța propriilor dominioane. Totuși, fiindcă Maiestatea Sa Împăratul tuturor Rusiilor, vrând să scutească Sublima Poartă Otomană de cheltuielile și greutățile pricinuite de oferirea unui ajutor substanțial, nu va solicita respectivul ajutor dacă Sublima Poartă Otomană va trebui să-l pună

la dispoziție, Sublima Poartă Otomană va trebui, în locul ajutorului în caz de nevoie, să-și limiteze acțiunile în favoarea Curții Imperiale a Rusiei și să închidă Strîmtoarea Dardanele, adică să nu dea voie nici unui vas de război străin să pătrundă în regiune, indiferent de pretextul invocat.

Acest Articol Separat și Secret va căpăta deplină forță și valoare, funcționând în chip de clauză a Tratatului Alianței încheiat în această zi.

Acesta era singurul lucru pe care și-l dorea Nicolae – să înlăture posibilitatea unui atac dinspre sud. Pe țar nu-l interesa să se bazeze pe trupele evident ineficiente ale sultanului. Cu toate acestea, Anglia și Franța au bănuit că în spatele tratatului se mai ascundea și altceva. Dintr-un punct de vedere e limpede că aveau dreptate, dat fiind că Turcia devenise și mai dependentă de Rusia în încercarea de a continua să existe. Englezii și francezii au înțeles că, pentru binele lor, trebuiau să facă tot ce puteau ca să limiteze influența pe care o aveau rușii pe lângă sultan. Ambasadorii lor s-au străduit să îndeplinească acest obiectiv – cel englez a repurtat succese notabile – iar în 1838 Anglia și Turcia au încheiat un acord comercial extrem de avantajos.

Chiar dacă a fost puternică, influența rusă în Turcia nu a ajuns să fie o formă de control. În 1839 sultanul s-a decis să-l supună definitiv pe turbulentul lui vasal Mehmet Ali. Numai că trupele lui au suferit o nouă înfrângere severă, iar Ali a găsit un motiv cât se poate de legitim ca să atace Constantinopolul. Nicolae a refuzat să vină direct în ajutorul turcilor, așa cum îl obligau clauzele Tratatului de Unkiar-Skelessi. În schimb, el a convocat o reuniune a Marilor Puteri pentru rezolvarea problemei. Țarul urmărea o soluție internațională și, mai presus de orice, nu voia să intre în conflict cu nici o altă mare putere europeană. Conferința a fost o mutare deosebit de inteligentă. Nicolae se temuse dintotdeauna de o alianță strânsă a Franței cu Anglia. În acest conflict, francezii erau de partea lui Mehmet Ali, pe când britanicii îl susțineau pe sultan. Nicolae și Nesselrode, principalul lui consilier, au speculat momentul în care puteau îmbunătăți relațiile cu englezii, provocând totodată o sciziune între Anglia și Franța. Principalele lucruri pe care și le propunea Nicolae erau să mențină pacea și stabilitatea în Europa,

să împiedice apariția unei amenințări la adresa Rusiei și – în consecință – să permită înregistrarea unor progrese necontenite pe teritoriul ei, îndeosebi în plan economic.

Fragmentul care urmează face parte dintr-o scrisoare pe care Nesselrode i-a trimis-o contelui Pozzo di Borgo în iunie 1839:

Adevăratul pericol pentru întreaga Europă nu îl reprezintă luptele care au loc în Siria între trupele sultanului și cele ale pașei din Egipt. Tot așa, n-ar fi nici o primejdie dacă sultanul ar reuși să recucerească Siria, așa cum vrea și trage nădejde. Pericolul ar fi serios abia când, în eventualitatea unirii armelor împotriva sultanului, pașa din Egipt ar profita de situație și ar periclita siguranța Constantinopolului și existența Imperiului Otoman...

Ca să nu lăsăm să se ajungă acolo, trebuie să luăm măsuri din vreme și să impunem anumite limite luptei dintre sultan și Mehmet Ali, în așa fel încât confruntarea să nu se extindă și să nu compromită siguranța capitalei Imperiului Otoman.

Așa stând lucrurile, ni s-a părut esențial să ajungem, sincer vorbind, la o înțelegere cu Marile Puteri din Europa care, la fel ca și noi, pun suflet în împiedicarea pericolului de care tocmai am vorbit. Dintre aceste puteri, Marea Britanie poate exercita incontestabil cea mai mare influență asupra acestei chestiuni și e capabilă să coopereze cel mai hotărât pentru împlinirea intențiilor pacifiste ale augustului nostru Stăpân.

Rezultatul a fost Tratatul de la Londra din 1840, conform căruia Austria, Prusia, Rusia și Anglia garantau împreună „integritatea și independența Imperiului Otoman, în interesul cimentării păcii din Europa". Franța a rămas izolată și și-a dat seama care erau riscurile unei asemenea însingurări. Prin urmare, ea a devenit cosemnatară a Convenției Strâmtorilor, care a fost încheiată tot la Londra, un an mai târziu. În fond, convenția nu diferea de tratatul semnat cu un an mai devreme. În acest fel Nicolae a renunțat la poziția de unic protector al turcilor, dar a strâns relațiile cu englezii. Totodată, el a reușit să slăbească legăturile de care se temea dintre Anglia și Franța și și-a asumat imaginea unui lider a cărui preocupare de căpătâi era pacea și stabilitatea Europei. Era o imagine în mare măsură meritată.

Nicolae a vizitat Anglia în 1844 și a purtat discuții amănunțite cu primul ministru și cu ministrul de externe. În cursul aceluiași an el l-a trimis pe Nesselrode să încheie un acord întemeiat pe convorbirile avute. Țarul era convins că până la urmă Imperiul Otoman avea să se prăbușească. El era pentru sprijinirea lui în măsura posibilului, dar știa că trebuia discutat în detaliu cu Austria și Anglia în legătură cu ce era de făcut după prăbușire. În așa-numitul „memorandum Nesselrode", consilierul lui Nicolae a declarat că acțiunile independente trebuiau evitate de către cele două popoare și că demersurile comune aveau șansele cele mai mari de menținere a păcii în Europa. Aberdeen, ministrul englez de externe, a fost de acord cu ideile exprimate și i-a scris lui Nesselrode la începutul lui 1845: „Vizita domniei voastre în țară mi-a făcut produs o sinceră plăcere" și „i-am răspuns cu singurul regret că, după o despărțire atât de lungă, nu am putut să mă bucur mai mult de compania dumneavoastră". Acesta era punctul sensibil al cooperării anglo-ruse. Problema misiunii lui Nesselrode a fost că Nicolae a înțeles că era vorba de un acord permanent, în timp ce pentru englezi ea a reprezentat doar un mod de a exprima un punct de vedere. Țarul nu a luat în calcul natura și compoziția schimbătoare ale cabinetelor engleze. Iar această înțelegere greșită avea să contribuie la izbucnirea Războiului Crimeii.

3. De la 1848 la Războiul Crimeii

Dacă a existat un punct clar de cotitură în domnia lui Nicolae I, aceasta a fost anul 1848. Până atunci el părea să fi făcut progrese concrete în Rusia în privința economiei, învățământului, reformei juridice și iobăgiei. În plus, contribuise la păstrarea ordinii și stabilității în Europa, precum și la menținerea unor relații strânse cu majoritatea celorlalte Mari Puteri. Într-un singur an, o mare parte din toate acestea au fost șterse cu buretele. Cumplita epidemie de holeră și înregistrarea celor mai proaste recolte din ultimii treizeci de ani ar fi provocat oricum mari probleme interne, dar, pe lângă acestea, în 1848 a avut loc o intensificare a activităților revoluționare în întreaga Europă, în ceea ce a ajuns să fie cunoscut drept „anul revoluțiilor".

În Franța a fost proclamată republica, iar Ludovic Napoleon, nepotul lui Napoleon Bonaparte, a devenit președinte. Ungaria s-a desprins de Austria și și-a numit un guvern liberal. Boemia și-a revendicat autonomia, iar regele Sardiniei a fost silit să garanteze o constituție, pe când cea mai mare parte a restului Italiei era cuprinsă de revolte. Reprezentanții tuturor statelor germane s-au întâlnit la Frankfurt și au solicitat o Germanie unită. Chiar și în Prusia regele a fost obligat să ofere o constituție limitată. În interiorul Rusiei, o presupusă conspirație a „Cercului Petrașevski" a fost dată în vileag de A Treia Secțiune.

Pe Nicolae aceste amenințări la adresa ordinii instituite l-au îngrozit și l-au convins să ia măsuri ferme atât în țară, cât și afară. Pentru început el a vrut să trimită o armată spre Rin ca să patruleze la granița franceză, dar consilierii lui l-au făcut să renunțe, arătându-i că o asemenea mișcare era prea costisitoare și putea mai degrabă să declanșeze decât să împiedice un război. Țarul a declarat pe șleau că, dacă Prusia devenea republică, avea să trimită trupe pentru reinstaurarea monarhiei. În colaborare cu turcii, el a pus capăt revendicărilor naționaliste din Moldova și Țara Românească. Mai mult, la cererea Austriei, a trimis o armată care să înăbușe revolta din Ungaria. Acest fapt i-a dat posibilitatea Austriei să se concentreze asupra tulburărilor care continuau în Germania și Italia. Totodată, Nicolae a contribuit la depășirea divergențelor survenite între Austria și Prusia în timpul crizei. De poziția lui fermă se leagă în bună măsură eșecul mișcărilor liberale din Europa Centrală. În țară, Nicolae a inițiat o serie de măsuri represive menite să pună capăt oricăror tentative de activitate liberală.

În mai puțin de doi ani, se părea că se reinstalase calmul atât în Rusia, cât și în Europa. Totuși, Nicolae a fost profund marcat de evenimentele din 1848, având impresia că tot ceea ce încercase să păstreze cu atâtea strădanii aproape că dispăruse cu desăvârșire după evenimentele acelui an. Din această cauză, toate ideile noi au început să i se pară suspecte. În privința Europei, bănuielile lui îl vizau îndeosebi pe Ludovic Napoleon, noul conducător al Franței. Nicolae primise deja cu o profundă mefiență preluarea puterii de către Ludovic Filip, iar alegerea nepotului lui Napoleon ca președinte al Republicii Franceze era aproape insuportabilă. În scurt timp, Ludovic Napoleon avea să-i cauzeze țarului neplăceri pe care acesta n-ar fi avut cum să le prevadă.

În 1852 el s-a proclamat împărat al Franței. Deja ostil la adresa noului conducător francez, Nicolae a refuzat să-l considere egalul lui. Cât despre Ludovic Napoleon, acesta încerca să câștige prestigiu în țară prin succesle de afară. Printr-o mutare menită să-l urce în grațiile catolicilor francezi, el a cerut sultanului să ia cheile templului din Bethleem de la preoții ortodocși și să le înmâneze celor catolici. Sultanul s-a conformat, deși probabil că nu a înțeles posibilele consecințe ale unei asemenea acțiuni.

Nicolae a fost revoltat. Nu era vorba doar de amenințarea venită din partea tânărului Napoleon, ci și de faptul că ea viza drepturile și poziția Bisericii Ortodoxe. Așa cum am explicat (paginile 11 și 50), statutul Bisericii Ortodoxe Ruse era un element-cheie al poziției și autorității țarului. Ortodoxia era o parte crucială a politicii lui interne. Pentru Nicolae predarea cheilor nu a fost doar o jignire directă, ci și o amenințare a temeliei ordinii și stabilității din Rusia. Ca protector natural al Bisericii Ortodoxe, el a fost convins că trebuiau luate măsuri ferme și eficiente. Din acest motiv l-a trimis pe prințul Menșikov la Constantinopol ca să ceară returnarea cheilor preoților ortodocși. Sfătuit de puterile apusene (inclusiv de englezi), sultanul a refuzat să dea curs cererii. Menșikov a părăsit Turcia și a întrerupt relațiile diplomatice cu sultanul.

Însemnările care urmează au fost făcute de Nicolae la începutul lui 1853, înainte ca Menșikov să plece în Turcia:

1 *Care ar trebui să fie obiectivul nostru?*
1. Reparații/despăgubiri.
2. Garanții pentru viitor. Ce formă pot lua?
3. Conservarea poziției așa cum era odată. E probabilă?

5 *Care sunt modalitățile de îndeplinire a obiectivului?*
1. Negocieri:
(a) Prin scrisori.
(b) Prin trimiterea unui emisar. Avantaje și dezavantaje.
2. Intimidare prin rechemarea misiunii. Dezavantaje.
10 3. Prin forță:
(a) Declarație de război. Dezavantaje.

(b) Surprindere prin ocuparea Principatelor. Dezavantaje.
(c) Atac-surprisă asupra Constantinopolului. Avantaje, dezavantaje, șanse de reușită.

Rezultate probabile:
1. Turcia va ceda.
2. Turcia nu va ceda; distrugerea Constantinopolului.
3. Armata turcă înfrântă se retrage spre Gallipoli sau Enos.
4. Ocuparea Dardanelelor.
5. Francezii trimit o flotă și o forță expediționară. Conflict cu ei.

Șanse de succes; posibilități de recul:
6. Suntem stăpâni pe situație, Constantinopolul și Dardanelele se află în mâinile noastre, armata turcă e înfrântă.
7. Căderea Imperiului Otoman.
8. Ar trebui să-l reînființăm și în ce condiții?
9. Îl putem reînființa cu șanse de reușită?
10. Cu ce ar trebui înlocuit?
(a) Să-i păstrăm toate teritoriile europene. Imposibil.
(b) Să păstrăm Constantinopolul și Dardanelele – dezavantaje.
(c) Doar Constantinopolul – o imposibilitate.
(d) Împărțirea în provincii independente.
(e) Reînființarea Imperiului Bizantin.
(f) Unirea cu Grecia.

Imposibilitatea ambelor soluții:
(g) Împărțire între noi, Austria, Anglia și Franța.
(h) Ce-i de făcut cu Constantinopolul?
11. Soluția cea mai puțin rea dintre toate soluțiile rele.
(a) Principatele și Bulgaria până la Kistenji spre Rusia.
(b) Serbia și Bulgaria independente.
(c) Coastele arhipelagului și ale Adriaticii spre Austria.
(d) Egipt spre Anglia: poate Cipru și Rhodos.
(e) Creta spre Franța.
(f) Insulele arhipelagului spre Grecia.
(g) Constantinopolul oraș liber; garnizoana rusă de pe Bosfor; garnizoana austriacă din Dardanele.

(h) Deplină libertate a comerțului.
(i) Imperiul Turc în Asia Minor.

Nicolae s-a decis să intensifice presiunea asupra sultanului deplasând trupe ruse în interiorul principatelor dunărene. El a declarat foarte clar că nu dorea război și că urmărea doar „să avem la îndemână o chezășie care să ne asigure restabilirea drepturilor în orice situație". Amenințarea nu i-a făcut pe turci să cedeze, îndeosebi fiindcă Anglia și Franța, care îl susțineau pe sultan, au trimis o flotă combinată în strâmtori în septembrie 1853. Francezii se gândeau în primul rând la prestigiu, pe când englezii erau convinși că Nicolae voia să domine întru totul Imperiul Otoman sau să-l distrugă. În octombrie Rusia a declarat război Turciei, iar flota rusă a distrus practic un convoi comercial turcesc la Sinope. Și Franța și Anglia și-au dat seama că nu își puteau retrage sprijinul pentru sultan. În februarie 1854 o flotă combinată a intrat în Marea Neagră, iar în martie Anglia și Franța au declarat război Rusiei.

Ceea ce avea să devină Războiul Crimeii începuse. În cele din urmă Rusia a fost înfrântă, în bună parte din cauză că armata ei s-a dovedit ceva mai incompetentă decât trupele franceze și engleze. A mai existat un motiv al înfrângerii, care l-a durut chiar mai rău pe Nicolae. Austria, pe care țarul considera pe bună dreptate că o „salvase" în 1848-1849, a adoptat o poziție extrem de amenințătoare față de Rusia. În iunie 1854 ea a cerut ca Rusia să se retragă din Principatele dunărene și a masat 100 000 de soldați la granița rusă din rațiuni de „observare". Nicolae a fost silit să concentreze niște trupe, de care ar fi avut mare nevoie în altă parte la granița austriacă, pentru a se păzi împotriva acestei amenințări. Sfânta Alianță, pe care țarul se bizuia atât de mult, arăta limpede că încetase să existe.

Nicolae a murit în plin război, în februarie 1855. Era deja evident că armata rusă de aproape un milion de oameni era incapabilă să înfrângă definitiv o forță invadatoare de zece ori mai mică. Armamentul și tactica rușilor nu progresaseră aproape deloc din 1815. Sistemul de aprovizionare nu a reușit nici măcar să asigure necesarul de muniție în timpul luptei. Alexandru al II-lea, noul țar, nu a vrut să se recunoască învins. În cele din urmă a fost practic nevoie de un ultimatum al Austriei, în decembrie 1855 (în care se declara efectiv că, dacă nu

negocia, țarul urma să aibă de-a face cu trupele austriece), pentru ca Alexei să priceapă că prelungirea conflictului era inutilă. Puterile s-au întrunit la Paris în februarie 1856 pentru elaborarea și semnarea tratatului de pace.

Condițiile Tratatului de la Paris nu au fost extrem de dure la adresa Rusiei. Marea Neagră a fost neutralizată (interdicție de acces pentru navele de război ale tuturor țărilor), iar strâmtorile au fost la rândul lor închise pentru vasele de luptă și deschise doar traficului comercial, ca și Dunărea. De asemenea, Rusia a trebuit să cedeze anumite teritorii Moldovei. Primul ministru englez Palmerston sperase să scoată Finlanda, Caucazul și Crimeea de sub controlul rușilor, dar celelalte puteri nu l-au sprijinit în acest demers politic.

Războiul Crimeii s-a soldat cu aproape o jumătate de milion de victime. El a marcat sfârșitul „concertului european" decis în 1815 și a pus capăt ideii aproape unanime potrivit căreia Rusia ar fi fost puterea dominantă din Europa. Totuși, cea mai mare importanță a lui se leagă de faptul că i-a convins pe toți, cu excepția celor mai reacționari dintre ruși, că era nevoie de o restructurare deplină și radicală a societății ruse. Lucrul pe care nu a reușit să-l rezolve războiul a fost Chestiunea Orientală. Nici măcar cei mai optimiști oameni de stat prezenți la Paris în 1856 nu au întrevăzut o pace durabilă în acea regiune.

4. Alexandru al II-lea și Europa

Tratatul de la Paris (martie 1856) a consfințit oficial sfârșitul războiului. El era menit să apere Imperiul Otoman împotriva altor presiuni din partea Rusiei. Pierderea parțială a Basarabiei și permanentizarea suzeranității turcilor în Moldova și Țara Românească nu le-au convenit câtuși de puțin rușilor, dar cel mai mult i-a deranjat neutralizarea Mării Negre, care împiedica accesul naval al rușilor în Mediterana. Date fiind eforturile anterioare ale lui Nicolae I de a stabili un sistem internațional unanim acceptat, a fost foarte interesant faptul că tratatul a fost încorporat în „sistemul și dreptul public al Europei".

Înfrângerea catastrofală din Crimeea l-a convins pe Alexandru că prioritățile lui ar trebui să fie emanciparea iobagilor și restructurarea profundă a statului rus. Țarul era sigur că aceasta era singura cale prin

care Rusia ar fi putut redobândi poziția dominantă pe care o deținuse în 1815. Politica lui externă a luat în calcul – cel puțin parțial – acest aspect. Alexandru avea nevoie de succese externe pentru a contracara criticile din țară. Totodată, el își dorea să distrugă alianța încheiată de Austria, Franța și Anglia împotriva Rusiei, pentru a da timp reformelor să-și facă efectul. Pe de altă parte, țarul a încurajat expansiunea în Asia, considerând-o benefică pentru progresul economic.

În Europa, Alexandru a încercat inițial să se impună în fața francezilor și să alimenteze rivalitatea dintre Franța și Austria. Acest fapt s-a datorat în parte faptului că Rusia se simțise trădată de amenințarea austriecilor din 1855, la atât de puțin timp după ce aceeași Rusie salvase Austria în 1848-1849. Totuși, a existat și un motiv mai important. Stabilitatea europeană încetase să fie principalul scop al politicii externe ruse. Pentru Alexandru conta mai mult fisurarea relațiilor dintre foștii lui adversari, capitol la care s-a dovedit extrem de eficient. Așa cum sperase, războiul dintre Franța și Austria a izbucnit în 1859. Cu toate acestea, devierea de la politica externă tradițională a rușilor a avut consecințe mult mai mari decât cele anticipate și dorite de Alexandru. Mișcarea italiană a lui Garibaldi a stimulat avântul naționalist din Germania, Ungaria, Danemarca și – cel mai rău – Polonia. A existat de asemenea o revoluție în Grecia. Sprijinul acordat de Napoleon cauzei poloneze în 1863 a pus capăt scurtei perioade de cooperare franco-ruse. La rândul lor, Anglia și Austria i-au susținut pe polonezi, chiar dacă mai mult declarativ decât faptic. Singurul aliat disponibil al lui Alexandru a fost Prusia.

După înăbușirea revoltei polonezilor, țarul s-a retras întrucâtva de pe scena europeană timp de opt ani ca să se concentreze asupra reformelor interne. El le-a permis prusacilor să redeseneze harta Europei și totodată să diminueze considerabil forța Austriei și a Franței. Alexandru a urmat politica de tip conservator a evitării complicațiilor și i-a încurajat activ pe creștinii din Balcani să se supună autorității turce. Înfrângerea deplină a Franței, în războiul franco-prusac din 1870-1871 a dus la organizarea unei conferințe a Marilor Puteri la Londra în 1871. Întâlnirea i-a oferit lui Alexandru prilejul să pună din nou în discuție problema neutralității Mării Negre. S-a convenit că atât Turciei, cât și Rusiei li se putea permite staționarea de forțe navale în Marea Neagră. În acest fel, rămânând pe o poziție neutră și relativ conservatoare,

Alexandru a reușit să realizeze o îmbunătățire semnificativă a statutului internațional al Rusiei. Totuși, în realitate acest lucru a avut prețul lui. La ora aceea, Germania era fără îndoială cea mai mare putere europeană. Firesc, Alexandru era hotărât să păstreze relații strânse cu germanii. În acest scop, el și-a învins resentimentele la adresa Austriei și a intrat în 1873 în așa-numita *Dreikaiserbund* (Liga celor Trei Împărați) compusă din suveranii Germaniei, Austriei și Rusiei. Chiar dacă aparent e vorba de declararea unor intenții prietenoase, această mișcare marchează oficial întoarcerea Rusiei ca forță activă în arena europeană, fidelă rolului ei tradițional de menținere a ordinii existente.

5. Alexandru al II-lea și Asia

Deși Alexandru a dus o politică extrem de precaută în Europa, în aceeași perioadă Rusia intenționa să se extindă masiv și susținut în Asia. Distincția operată aici între țar și țară este făcută cu bună știință. După cum a comentat un observator din acea vreme:

> O adevărată febră a noilor cuceriri s-a abătut ca o furtună asupra soldaților noștri – o boală ce nu putea fi vindecată în nici un fel, mai ales din cauză că leacurile încercate se amestecau de multe ori cu stimulenți sub formă de onoruri sau decorații. Nu doar generalii ruși, dar și cei mai tineri locotenenți râvneau după noi și noi teritorii, pe când militarii care se bucurau de o oarecare independență își puneau în aplicare propriile proiecte. Mai mult, era imposibil de rezistat unor asemenea dorințe, dat fiind că, dacă le dădea curs, un locotenent putea ajunge general în patru ani.

Alexandru a dat impresia că nu a fost în totalitate de acord cu politica expansionistă a Rusiei în Asia, dar se pare că poziția lui avea scopul de a înlătura temerile celorlalte puteri europene, nefiind rezultatul unei ferme convingeri lăuntrice. În orice caz, expansiunea era încurajată de armată, de doi dintre cei mai apropiați consilieri ai țarului, Miliutin și Ignatiev, și – poate chiar mai important – de cerințele economiei ruse, aflată în căutare de noi piețe și surse de materii prime. Imperia-

lismul rus și-a asumat forma modernă în această perioadă, cu adaosuri semnificative în întreaga Asie. Acest imperialism nu avea o origine exclusiv economică. El reflecta de asemenea creșterea panslavismului în interiorul Rusiei și sentimentul că, în calitate de centru de civilizație, Rusia avea datoria să împărtășească foloasele acestei civilizații tuturor, inclusiv triburilor „barbare" din Asia.

Căutând victorii concrete, care să pună în umbră umilirea din Crimeea, Alexandru a sprijinit cu siguranță „pacificarea" finală din Caucaz, unde existaseră conflicte neîntrerupte timp de o jumătate de secol. Campania reînnoită a început în 1857 și a fost încununată de succes în 1864, chiar dacă în cele din urmă majoritatea băștinașilor au fost fie uciși, fie siliți să se refugieze în Turcia. Armatele care pacificaseră Caucazul au fost îndreptate apoi spre malul îndepărtat al Mării Caspice, unde se aflau Persia și Afganistanul. Controlul teritorial rus a fost extins constant pe durata următorilor 15 ani. În aceeași perioadă Rusia a încorporat cele trei mari hanate Hiva, Hokand și Buhara din Asia Centrală.

În Orientul Indepărtat, Rusia a negociat preluarea insulei Sahalin de la Japonia, cu care a încheiat totodată acorduri comerciale. China a fost convinsă să cedeze teritoriile aflate la nord de fluviul Amur, precum și zona situată la nord de Coreea, unde fusese construită baza navală de la Vladivostok. În această perioadă Rusia a renunțat la un singur teritoriu estic, Alaska, teritoriu care la momentul respectiv nu a părut să aibă mare importanță. Comerțul cu blănuri din regiune începuse să scadă, din cauza micșorării drastice a numărului de vidre care trăiau acolo. Teritoriul se afla chiar la marginea imperiului, nu aducea venituri însemnate și părea să aibă un potențial relativ modest, înainte de descoperirea zăcămintelor de petrol. El a fost vândut Americii pe șapte milioane de dolari în 1867. Tranzacția era o reflectare a relațiilor strânse dintre Rusia și Statele Unite, precum și a dorinței lui Alexandru de a menține aceste relații. Deși, privind în urmă, vânzarea pare destul de greu de înțeles, felul în care Congresul aproape că a refuzat s-o valideze – pe motiv că prețul era prea mare – ne oferă confirmarea faptului că mulți contemporani credeau că Rusia ieșise evident avantajată din această operațiune.

6. Balcanii și panslavismul

Politica externă a Rusiei în Europa până în 1870 poate fi înțeleasă îndeosebi din perspectiva intereselor și diplomației convenționale. Cu toate acestea, problema Balcanilor și influența panslavismului nu au dispărut. Panslavismul era printre altele o mișcare idealistă, care însă a avut serioase consecințe practice, dat fiind că vedea în Rusia protectorul natural și sprijinul popoarelor slave. Mișcarea s-a gîndit chiar la dezvoltarea unei federații slave conduse de Rusia. Panslavismul nu a fost adoptat niciodată ca politică oficială, dar a avut mulți susținători puternici în Rusia, printre care Ignatiev, împărăteasa și moștenitorul la tron. Adepții panslavismului și-au fixat cel puțin un obiectiv comun cu Biserica Ortodoxă: apărarea creștinilor din Balcani aflați sub stăpânire turcă.

În primii douăzeci de ani de domnie, Alexandru a reușit să țină sub control forțele din societatea rusă care doreau o acțiune directă în Balcani. Totuși, în 1875 s-a declanșat prima criză majoră din regiune de la urcarea lui pe tron. Slavii din Bosnia și Herțegovina (vezi harta de la pagina 160) s-au revoltat împotriva stăpânirii turcilor. Aceștia au reacționat printr-o politică de represalii dure. Mișcarea panslavistă din Rusia nu crease această situație, dar a profitat din plin de ea, alimentând indignarea populară împotriva metodelor represive ale turcilor și oferind sprijin financiar rebelilor. Simpatia față de rebeli a apărut rapid și în rândul sârbilor. Rusia și celelalte Mari Puteri și-au dat seama că trebuiau să intervină înainte ca revolta să ia amploare.

În mai 1876 împărații Germaniei, Austriei și Rusiei au convenit asupra unei soluții consfințite în Memorandumul de la Berlin și foarte favorabilă rebelilor. Disraeli și-a dat seama că Memorandumul a mers prea departe și a dezaprobat propunerile lui, care împiedicau acțiunile comune ale Marilor Puteri. Revolta s-a extins și în Bulgaria, unde turcii au reacționat și mai sever. În ciuda – sau poate din cauza – celebrelor discursuri ale lui Gladstone despre „detestabilii turci", Disraeli a refuzat în continuare să sprijine delimitarea de Imperiul Otoman în problema Balcanilor. În acest fel, Marile Puteri tot nu aveau cum să acționeze împreună. Nici Serbia și nici mișcarea panslavistă nu au fost influențate de punctul de vedere al Angliei despre chestiunea balcanică.

Panslaviștii avuseseră grijă ca „atrocitățile din Bulgaria" să stârnească indignarea opiniei publice din Rusia. De asemenea, ei i-au făcut pe sârbi să creadă că se puteau baza pe sprijinul activ al Rusiei, dacă veneau în ajutorul „fraților slavi" din Balcani.

Însă nu toți rușii au fost de aceeași părere, așa cum reiese din fragmentul de mai jos, extras dintr-o scrisoare personală a prințului Viazemski, un poet și critic care fusese prieten cu Pușkin și avusese câteva însărcinări diplomatice:

Tot ce se face în privința Chestiunii Orientale este un coșmar nedumeritor. Guvernul nu se vede și nu se aude... S-au spart toate zăgazurile, iar șuvoiul năvălește și dă pe de lături; multe sunt lucrurile pe care o să le ia cu sine... Într-un asemenea moment, s-ar putea ca războiul să nu ne aducă doar rele mai mici sau mai mari, ci ruina totală. S-ar putea să ne prăbușim ca țară. Spre deosebire de francezi, nu avem miliarde în buzunarul de la haină... Chiar e nevoie să ne sacrificăm, să ne vărsăm sângele și să renunțăm la bunăstarea viitoare doar ca să le meargă bine sârbilor?... Pentru noi e mai bine să fim vecini cu o Turcie nevolnică, bătrână și decrepită decât cu un teritoriu slav tânăr, puternic și democratic, ai cărui oameni se vor teme de noi, dar nu ne vor iubi niciodată. Și când, mă rog, ne-au fost sârbii de folos? Pentru ei Rusia e o vacă de muls și nimic mai mult. Iar noi ne lăsăm mulși până ne dă sângele.

Cu toate acestea, panslaviștii au avut o mare influență în Rusia, așa că în iunie 1876 Serbia și Muntenegru, încurajate de sprijinul promis, au declarat război Turciei. Mii de voluntari ruși au primit permisiunea să se alăture trupelor sârbe, pe creasta unui val popular de sentimente proslave. Totuși, se pare că rușilor și sârbilor le-a fost aproape imposibil să colaboreze, iar războiul a luat o întorsătură urâtă pentru cei din urmă. Dat fiind că numărul victimelor din rândurile rușilor creștea, Alexandru și-a dat seama că ajunsese într-un punct unde nu mai putea să-i lase pe slavi la mila turcilor nici dacă ar fi vrut. În noiembrie el a ținut un discurs hotărât, în care a vorbit de „voluntarii noștri, dintre care mulți și-au dat viața pentru cauza slavă". Țarul a declarat foarte limpede că dacă „cererile lui justificate" legate de protejarea creștinilor

din Balcani nu erau acceptate de Turcia, iar celelalte Mari Puteri nu aveau de gând să-l sprijine, era dispus să acționeze „pe cont propriu".

Au urmat patru luni de negocieri între Marile Puteri și Turcia, însă ele au eșuat în aprilie 1877. Alexandru dorise să evite războiul, pe de o parte din motive financiare, pe de alta din cauză că, de la nefasta inspirație de a-l susține pe Napoleon al III-lea, căutase să obțină stabilitate în Europa și optase în general pentru o politică precaută și înțeleaptă. Acum însă el și-a materializat amenințarea de a acționa „pe cont propriu" și a declarat război Turciei în aprilie 1877. Chiar și așa, se pare că țarul a sperat că turcii aveau să dea înapoi, lucru care nu s-a întâmplat. El voia în continuare să evite conflictele cu marile puteri și a declarat fără echivoc că singurul lui scop era „ameliorarea și siguranța statutului pe care îl avea populația creștină oprimată din Turcia", arătându-se convins că acționa „în concordanță cu sentimentele și interesele Europei". Războiul nu a decurs prea bine pentru ruși, dat fiind că turcii au opus o rezistență neașteptat de dârză. În cele din urmă însă, trupele ruse i-au silit pe turci să ceară pacea, la sfârșitul lui ianuarie 1878. În luna martie a aceluiași an a fost semnat Tratatul de la San Stefano, care a împlinit majoritatea scopurilor fixate de panslaviști în regiune, îmbunătățind totodată considerabil poziția Rusiei în Balcani.

Atât Anglia, cât și Austria și-au dat seama că Rusia obținuse prea mult în urma Tratatului de la San Stefano și s-au pronunțat limpede pentru revizuirea documentului. Deși nu i-a convenit, Alexandru a acceptat o întrunire a puterilor la Berlin. Iar aceasta din mai multe motive. În primul rând, războiul solicitase extrem de mult economia rusă, iar el se temea că economia nu reușise să reziste tuturor presiunilor. Mai mult, era clar că ea nu putea susține un efort militar sporit. În al doilea rând, în ciuda victoriei obținute de ruși în război, rezistența turcă demonstrase că armata rusă încă nu era capabilă să facă față într-un conflict european major. Apoi, în aprilie 1878, Vera Zasulici a fost achitată (vezi pagina 121) și se părea că apăruse amenințarea foarte reală a unei revolte în interiorul Rusiei. În fine, Alexandru nu dorea – și nu dorise niciodată – să se vadă târât într-un conflict european de proporții.

În general, Congresul de la Berlin a fost privit ca o înfrângere pentru Rusia, un triumf diplomatic pentru Anglia și o reușită pentru Austria. Rusia și-a păstrat teritoriile dobândite în Asia, dar chestiunea balcanică a fost resolu̧ionată într-o modalitate mult mai acceptabilă

pentru Anglia și Austria, care se temuseră de o influență prea mare a rușilor în regiune. Pe de altă parte, granițele turcilor au fost retrasate pentru a putea fi apărate, iar Bulgaria a cunoscut o importantă reducere teritorială. Sentimentele naționaliste locale au fost practic ignorate.

În realitate, Tratatul de la Berlin nu a reprezentat o înfrângere grea pentru Rusia. Ea redobândise controlul asupra gurilor Dunării și obținuse câștiguri importante de pe urma regiunilor bogate în petrol din Asia. Constituirea statului bulgar era un alt avantaj însemnat, iar poziția creștinilor din Balcani se îmbunătățise. Totuși, înăuntrul Rusiei Tratatul de la Berlin a fost perceput ca un eșec, fiindcă era comparat cu Pacea de la San Stefano și nu cu situația din 1876. Panslaviștii au fost scandalizați și au considerat că tratatul era o trădare a tuturor valorilor pe care le reprezentau. Biserica Ortodoxă a fost de părere că documentul nu făcea suficient pentru protejarea credincioșilor care nutreau aceleași convingeri religioase. Pentru naționaliștii ruși, el a fost un eșec diplomatic absolut nedemn. Rezultatul a fost o creștere în interiorul Rusiei a resentimentelor la adresa lui Alexandru, care erau

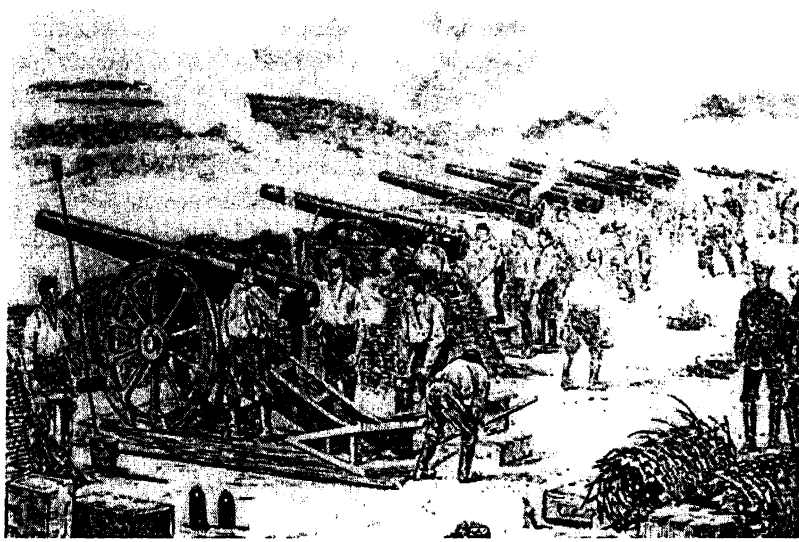

Baterie de tunuri în fața Plevnei – asediul rusesc produs după șase luni de lupte grele

și așa destul de pronunțate, și declanșarea unei susținute campanii de presă împotriva lui Bismarck și a Germaniei, despre care mulți credeau că erau de vină pentru rezultatele Congresului de la Berlin. Campania în sine a fost una dintre cauzele răcirii relațiilor dintre Rusia și Germania și a faptului că în anul următor, în 1879, Bismarck a încheiat o înțelegere separată cu Austria. Efectul Tratatului de la Berlin în interiorul Rusiei este sintetizat foarte clar mai jos, într-un fragment din jurnalul lui Miliutin (ministrul de război din acea perioadă):

22 iulie 1878... Opinia publică din Rusia are o atitudine foarte ostilă față de guvern, îndeosebi la Moscova. Tratatul de la Berlin stârnește o insatisfacție aproape generală. Poate că principala explicație este dezamăgirea. Rușii s-au așteptat la ceva colosal și – când au văzut că speranțele idealiștilor nu au fost împlinite, iar realitatea s-a înfățișat așa cum era de fapt – mulți au protestat sonor împotriva diplomației noastre și a întregului guvern... Discursul extravagant al lui Aksakov [un slavofil de prim-plan] în fața Societății Slave a avut drept rezultat mai întâi un ordin prin care lui Aksakov i se punea în vedere să demisioneze din funcția de președinte al societății, iar după aceea desființarea societății. Un fapt lamentabil... E păcat că foarte puține dintre personalitățile noastre publice (nici ele foarte multe) au ceea ce se cheamă tact politic; dat fiind că se lasă luați de valul entuziasmului, ei reușesc aproape de fiecare dată să facă rău tocmai cauzei pe care își propun s-o slujească.

Până în 1881 Alexandru își îndeplinise o mare parte din obiectivele de politică externă. Rusia reintrase clar în rândul Marilor Puteri din Europa și era acceptată ca atare, chiar dacă era la fel de limpede că nu mai era cea mai mare forță din arena europeană și că locul ei fusese luat de Germania. În același timp, Rusia obținuse mari câștiguri teritoriale în Asia, care îi consolidaseră masiv economia, oferindu-i acces la zăcămintele de petrol și minereuri. Alexandru evitase conflictele europene de proporții și întărise poziția Rusiei în Balcani. La o evaluare obiectivă a realizărilor lui, putem conchide că țarul a reușit să amelioreze substanțial poziția generală a Rusiei. Totuși, în interior, majoritatea supușilor săi, a căror judecată era mult mai importantă

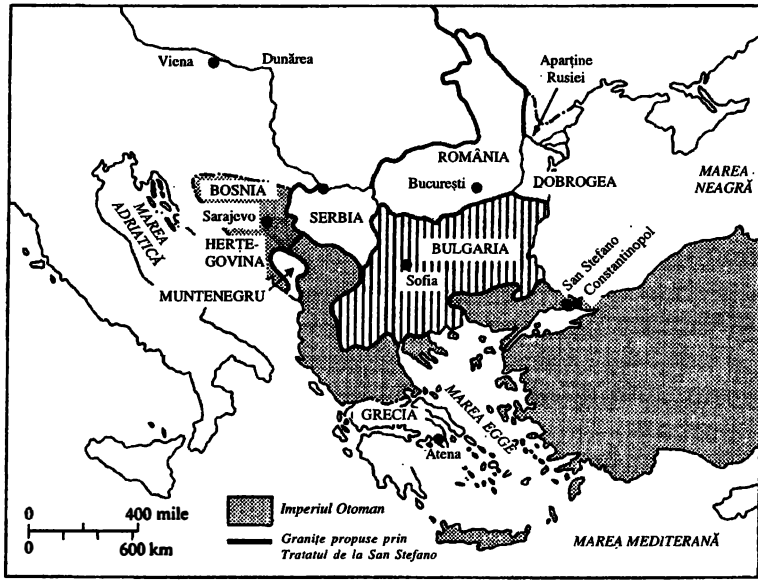

După San Stefano

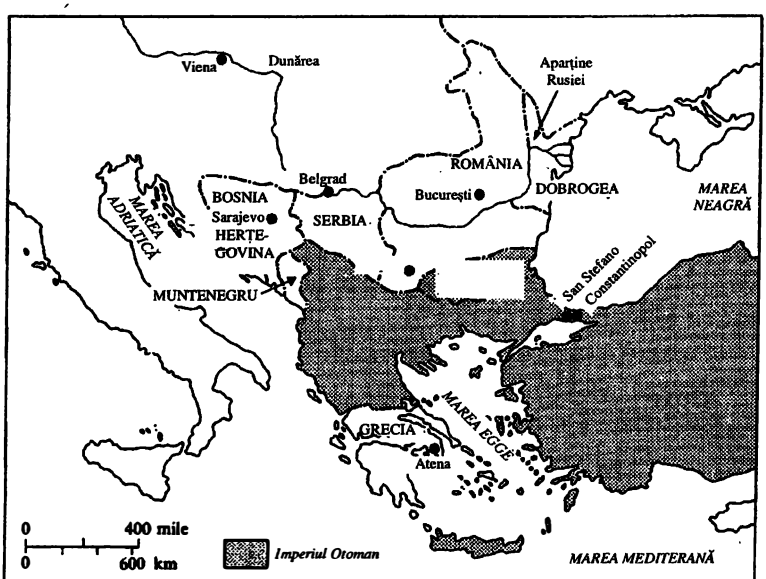

După Congresul de la Berin

pentru stabilitatea Imperiului decât cea a restului Europei, au considerat că Rusia nu izbutise să se bucure de întâietatea și respectul internațional care i s-ar fi cuvenit de drept.

7. Recapitulare

Politica externă a Rusiei din această perioadă poate fi examinată din mai multe unghiuri. Tabelul de mai jos vă ajută să aveți o imagine mai bună a schimbărilor care au avut loc în relațiile întreținute cu celelalte Mari Puteri.

Relațiile Rusiei cu celelalte Mari Puteri
* = Apropiate + = Neutre – = Distanțe

An	*Anglia*	*Franța*	*Austria*	*Prusia*	*Turcia*
1815 (dec.)	*	*	*	*	*
1820	+	*	*	*	+
1825	–	*	*	*	+
1826	*	*	*	*	–
1827	*	*	*	*	–
1830	*/–	–	*	*	–
1835	–	–	*	*	*
1840	*	+	*	*	*
1845	*	+	*	*	*
1848	+	–	*	+	+
1850	–	–	*	+	+
1854	Război	Război	–	+	Război
1857-1860	+	*	–	+	–
1861-1870	+	–	*/–	*	+
1871	+	–	*	*	+
1876-1877	–	–	*	*	Război
1878	–	–	*	*	–

a) Continuitate?
În această perioadă, politica externă a Rusiei a avut câteva elemente de continuitate și consecvență. Cum era firesc, țarii s-au pronunțat

pentru menținerea unor guverne stabile, îndeosebi a celorlalte autocrații și monarhii din Europa. Prin urmare, ei au fost în favoarea stabilității europene și s-au opus în general schimbărilor. Iar aceasta nu doar din cauză că ei înșiși erau autocrați, ci fiindcă și imperiul lor era răvășit de probleme interne, ceea ce însemna că orice conflict major putea să producă tulburări în interior și să împovăreze o economie și așa foarte fragilă. Totuși, în Asia țarii au fost în general în favoarea unei anumite forme de expansiune. Acest fapt se explică prin faptul că extinderea asiatică presupunea riscuri mai mici sub aspect militar, oferea avantaje economice interne prin intermediul pieței și surselor de materii prime noi, furnizau un debușeu și un spațiu de instrucție convenabil pentru o armată permanentă numeroasă și era văzut în unele cercuri ca o „misiune civilizatoare", ceea ce atrăgea după sine o serie de avantaje politice.

b) Caracterul deosebit al politicilor duse de țari

Au existat diferențe semnificative de la un țar la altul, în ceea ce privește modalitatea de transpunere în practică a liniei politice. După 1815, Alexandru I a fost călăuzit de o viziune care îl transforma în agent al voinței divine, iar după 1820 de convingerea că toate tentativele de schimbare erau amenințări directe la adresa ordinii stabilite, trebuind prin urmare să fie combătute corespunzător. El a încercat să înființeze, îndeosebi prin Sfânta Alianță, un mecanism unanim acceptat care să se ocupe de problemele de interes comun ale capetelor încoronate din Europa.

Nicolae I a fost mai pragmatic și și-a propus să instituie un cod internațional pentru abordarea acestor probleme, după modelul reformelor juridice adoptate la el în țară. În același timp, el a avut grijă să fie implicat din plin în toate discuțiile referitoare la Europa, jucând un rol important atât în reprimarea „revoluțiilor de la 1848", cât și în limitarea efectelor lor.

Alexandru al II-lea, care avea de gând să dezbine Austria și Franța, a abandonat politicile tradiționale ale rușilor și a sprijinit încercările francezilor de a schimba harta Europei, între 1857 și 1860. Totuși, acțiunile francezilor au avut ca rezultat tocmai tipul de tulburări de care se temuseră predecesorii lui, printre care și o revoltă în Polonia. Pe urmă Alexandru s-a retras de pe scena europeană aproape zece

ani, dând posibilitatea Germaniei să reconfigureze harta continentului. Acest fapt nu s-a petrecut fiindcă se schimbaseră interesele Rusiei sau fiindcă pe Alexandru nu l-ar mai fi preocupat Europa, ci din cauză că avea nevoie de timp pentru transpunerea în practică a reformelor interne și nu se simțea în stare să se implice profund în chestiunile europene. Ulterior el a încercat să adopte o politică mai tradiționalistă cu privire la Europa. O altă diferență semnificativă din punctul de vedere al politicii externe din timpul lui Alexandru al II-lea a fost expansiunea susținută și efectivă a Rusiei în Asia.

c) Percepții ale Rusiei

În 1815 Rusia era considerată de toată lumea puterea dominantă a Europei. În 1850 ea continua să pară o forță de prim-plan a continentului. Totuși, în 1856 se găsea în mare măsură la mila celorlalte Mari Puteri. Pe urmă, după o perioadă de relativă neutralitate în anii 1860, imperiul a reușit să redevină o Mare Putere până în 1878.

Dar toate aceste imagini nu alcătuiesc tabloul complet. Iar aici un rol foarte important revine aparențelor. Felul cum era percepută forța Rusiei de celelalte puteri era crucial pentru reacția lor în fața ei, însă percepțiile nu reflectau fidel puterea efectivă a Rusiei. În 1815 ea părea mult mai tare decât era. Pe durata următorilor 40 de ani, în ciuda considerabilelor progrese interne înregistrate, ea a decăzut relativ prin comparație cu celelalte Mari Puteri, lucru scos cel mai bine în evidență de Războiul Crimeii. Progrese interne semnificative s-au făcut în primii 25 de ani de după 1856, când Rusia a fost reprimită în „clubul" Marilor Puteri. Totuși, slăbiciunile dezvăluite de războiul din 1877 cu turcii au demonstrat că era, probabil, incapabilă să țină piept unei alte mari puteri europene într-o confruntare directă. Acest punct de vedere e confirmat de problemele economice și politice prin care a trecut Rusia între 1877 și 1881.

Când examinăm cele petrecute în această perioadă, trebuie să ținem cont că existau diferențe importante între felul cum era percepută puterea Rusiei de către celelalte țări, percepția despre putere a conducătorilor și puterea ei reală. Problemele sale interne și felul cum i-au apreciat potențialul propriii lideri i-au limitat raza și posibilitățile de acțiune. Felul cum i-a fost percepută uneori forța de către Marile Puteri a făcut-o să pară mult mai solidă și capabilă decât era în realitate,

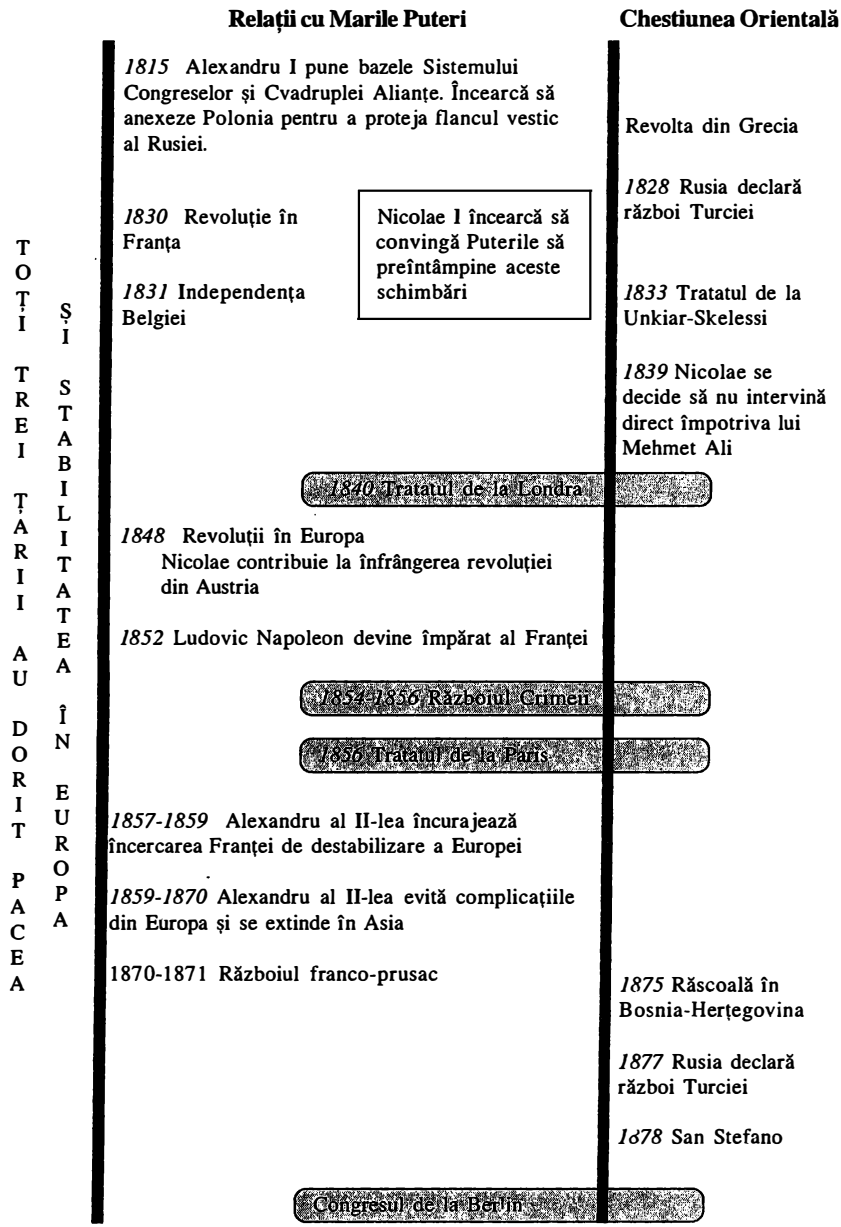
Relații cu Marile Puteri
Chestiunea Orientală
1815 Alexandru I pune bazele Sistemului Congreselor și Cvadruplei Alianțe. Încearcă să anexeze Polonia pentru a proteja flancul vestic al Rusiei.
Revolta din Grecia
1828 Rusia declară război Turciei
1830 Revoluție în Franța
Nicolae I încearcă să convingă Puterile să preîntâmpine aceste schimbări
1831 Independența Belgiei
1833 Tratatul de la Unkiar-Skelessi
1839 Nicolae se decide să nu intervină direct împotriva lui Mehmet Ali
1840 Tratatul de la Londra
1848 Revoluții în Europa
Nicolae contribuie la înfrângerea revoluției din Austria
1852 Ludovic Napoleon devine împărat al Franței
1854-1856 Războiul Crimeii
1856 Tratatul de la Paris
1857-1859 Alexandru al II-lea încurajează încercarea Franței de destabilizare a Europei
1859-1870 Alexandru al II-lea evită complicațiile din Europa și se extinde în Asia
1870-1871 Războiul franco-prusac
1875 Răscoală în Bosnia-Herțegovina
1877 Rusia declară război Turciei
1878 San Stefano
Congresul de la Berlin
TOȚI TREI ȚARII AU DORIT PACEA ȘI STABILITATEA ÎN EUROPA

Rezumat – Politica externă a Rusiei: de la Viena la Congresul de la Berlin

fapt care i-a conferit periodic o influență mai mare decât era cazul. Această diferență dintre percepție și realitate este esențială, când analizăm interacțiunea statelor din acea perioadă.

***Să luăm notițe despre** „Politica externă a Rusiei: de la Viena la Congresul de la Berlin"*

În acest capitol sunt descrise o serie de etape ale politicii externe ruse. În fiecare dintre ele notițele pe care le luați trebuie să se concentreze asupra (i) contextului în care au loc anumite acțiuni interne și externe, (ii) intențiilor aflate în spatele acțiunilor și (iii) efectelor acestor acțiuni. Se cuvine de asemenea să fiți atenți la (iv) percepțiile celor implicați și la felul în care au afectat ele desfășurarea evenimentelor. Următoarele titluri și subtitluri vă pot fi de folos:

1. Alexandru I după Napoleon
1.1. Tratatele de pace și Sfânta Alianță
1.2. Sistemul Congreselor
1.3. Orizonturile mai largi ale Rusiei
2. De la Nicolae I la 1848
2.1. Succesul militar
2.2. Schimbarea relațiilor din Europa
2.3. Chestiunea Orientală
3. De la 1848 la Războiul Crimeii
3.1. Revoluțiile de la 1848
3.2. Mișcările pregătitoare ale războiului
3.3. Izbucnirea Războiului Crimeii
4. Alexandru al II-lea și Europa
5. Alexandru al II-lea și Asia
6. Balcanii și panslavismul
6.1. San Stefano, Berlin și impactul avut
7. Recapitulare
7.1. Relațiile cu celelalte Mari Puteri
7.2. Continuitatea
7.3. Caracterul deosebit al politicilor duse de țari
7.4. Percepții ale Rusiei

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Politica externă a Rusiei: de la Viena la Congresul de la Berlin"*

1. Sfânta Alianță

Citiți cu atenție fragmentul despre Sfânta Alianță (paginile 135-137). Răspundeți la urmatoarele întrebări:

a) Cât de corectă este afirmația că Articolul 1 arată limpede influența lui Alexandru?
b) Este Articolul 2 și altceva decât formularea unor convingeri religioase? Explicați-vă răspunsul.
c) Sugerează Articolul 3 că Sfânta Alianță avea un viitor pe termen lung în Europa? Explicați-vă răspunsul.
d) În ce măsură îndreptățește citirea acestui fragment părerea lui Castlereagh, care a considerat documentul „o probă sublimă de misticism și aiureli"?

2. Convenția de la Munchengrätz

Citiți atent fragmentul din Convenția de la Munchengrätz (paginile 142-143). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care era intenția declarată a acestui articol secret?
b) În ce fel ar putea fi acordurile „secrete" de acest tip contraproductive?
c) În ce măsură arată – faptul că acest articol a trebuit inclus în Convenția de la Munchengrätz – că Sfânta Alianță nu mai era o forță eficace în Europa?

3. Unkiar-Skelessi și Nesselrode

Citiți cu atenție fragmentele de la paginile 143-144. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) De ce Rusia era atât de mult preocupată de cine controla Constantinopolul și Dardanelele?
b) A fost Unkiar-Skelessi un tratat defensiv din punctul de vedere al rușilor? Dacă da, de ce au existat și alte puteri atât de preocupate de clauzele lui?
c) În ce fel sugerează cele două fragmente analizate împreună o schimbare a priorităților Rusiei pentru această perioadă?

4. Însemnările personale ale lui Nicolae I despre Orientul Apropiat – 1853

Citiți cu atenție însemnările țarului despre opțiunile politice ale Rusiei (paginile 148-150). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) De ce ar putea fi ele considerate o dovadă cu totul demnă de încredere a felului cum privea țarul Chestiunea Orientală?
b) Ce sugerează aceste însemnări în legătură cu modul în care a abordat Nicolae problema?
c) Sugerează întregul document că Nicolae voia să evite războiul, dar nu cu orice preț? Explicați-vă răspunsul folosind citatele pe post de probe.

5. Viazemski și Miliutin

Citiți atent fragmentele din cei doi contemporani, de la paginile 156 și 158. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Comparați și puneți în oglindă părerile celor doi comentatori despre mișcarea slavofililor.
b) Ce părere aveau cei doi despre punctul de vedere al opiniei publice referitor la ce era posibil?
c) În ce fel ajută cele două fragmente la explicarea acțiunilor Rusiei între 1876 și 1879?

6. Între Europa și Asia

Studiați cu atenție harta de la pagina 10. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Identificați cele trei grupuri de călăreți care se îndreaptă spre Rusia dinspre nord-vest, sud-vest și sud-est.
b) Ce dovezi prezente în această ilustrație le-ar permite istoricilor să o dateze cu siguranță ca fiind anterioară anului 1815?
c) Ce se poate deduce despre felul cum percepe artistul situația internațională a Rusiei? Explicați-vă răspunsul.
d) Se regăseau atitudinile care au determinat desenarea hărții în politica externă a Rusiei în perioada 1814-1881?

7. Portretizarea războiului

Studiați atent ilustrațiile de la paginile 119 și 158. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce mesaj încearcă să comunice artistul care a pictat tabloul „În cinstea tuturor marilor cuceritori"?
b) Ce mesaj încearcă să comunice artistul care a pictat tabloul „Baterie de tunuri în fața Plevnei"?
c) Are vreunul dintre tablouri o utilitate intrinsecă mai mare pentru istoricii din acea perioadă? Depinde valoarea lor doar de întrebările la care trebuia răspuns?

Glosar

autocrație – sistem tradițional rus de guvernare în care toată puterea se afla în mâinile țarului, teoretic fără nici un fel de limite.

boier – nobil rus tradițional și ereditar – clasa boierilor a fost înlocuită efectiv de sistemul de ranguri instituit de Petru cel Mare în 1722.

Decembriști – grup care a pus la cale și a condus revolta eșuată împotriva lui Nicolae I în decembrie 1825.

duma – consiliu sau adunare orășenească alcătuită din reprezentanți aleși și înființată în 1870 ca organism omolog al *zemstvei.*

inteligheția – termen generic care se referă la un grup cu orientări diverse, care s-a ipostaziat în avangardă artistică, socială și politică a Rusiei din secolul al XIX-lea.

mir – comunitate rurală la care aderau toți țăranii. Era condusă de obicei de un sfat al bătrânilor care decidea cum se împărțea pământul, care erau activitățile agricole recomandabile și când trebuiau să aibă loc.

Narodnici – mișcare politică ai cărei membri au încercat să explice avantajele unui anumit tip de socialism pentru popor și îndeosebi pentru oamenii de la țară.

zemstva – consilii alese ale administrației locale. În 1864 ele au fost înființate la nivel districtual și de provincie. Nobilimea domina aceste consilii, mai cu seamă pe cele de provincie. Totuși, în general existența lor a fost percepută ca un succes.

Bibliografie suplimentară

Există o serie de cărți utile și disponibile în varianta broșată:

H. Seton-Watson, *The Russian Empire 1801-1917* (Clarendon Press, 1988)

O carte destul de stufoasă, dar care oferă o mulțime de detalii și analize.

S. Pushkarev, *The Emergence of Modern Russia 1801-1917* (Pica Press, 1985)

J.N. Westwood, *Endurance and Endeavour: Russian History 1812-1986* (OUP, 1987)

Ambele sunt relatări mai accesibile ale perioadei în cauză.

Richard Pipes, *Russia under the Old Regime* (Penguin, 1974).

Cartea oferă o analiză stimulativă a dezvoltării societății ruse.

Maureen Perrie, *Alexander II, Emancipation and Reform in Russia 1855-1881* (Historical Association, 1989).

Această carte propune o analiză admirabil de concisă a acelor vremuri.

W.E. Mosse, *Alexander II and the Modernization of Russia* (London, 1958)

M. McCauley and P. Waldron (eds.), *The Emergence of the Modern Russian State, 1855-1881* (London, 1988)

Ambele cărți oferă o analiză mai profundă a perioadei.

M. Falkus, *The Industrialisation of Russia 1700-1914* (London, 1972)

Volumul prezintă un tablou concis, dar de efect, al dezvoltării industriale.

I. Berlin, *Russian Thinkers* (Pelican, 1984)

O carte care pune la dispoziția cititorului o analiză incitantă a creșterii inteligheției și a felului cum a apărut mișcarea populistă.

Izvoare despre Rusia 1815-1881

Colecțiile de izvoare în traduceri sunt rare, dar următoarele sunt în general disponibile prin sistemul de împrumut interbibliotecar:

G. Vernadsky (ed.), *A Sourcebook for Russian History from Early Times to 1917 (Izvoare ale istoriei Rusiei de la începuturi până la 1917)*, vol. 2 și 3 (Yale University Press, 1972).

Este vorba de o culegere extrem de cuprinzătoare.

D.M. Wallace, *Russia (Rusia)* (London, 1912)

Scrisă de corespondentul lui *The Times* în Rusia. Publicată ulterior sub titlul *Russia on the Eve of War and Revolution (Rusia în ajunul războiului și revoluției)* (New York, 1961)

Există și un mare număr de romane din acea perioadă care au fost traduse. Un posibil punct de plecare util în această direcție îl reprezintă:

M. Sholokhov, *Virgin Soil Upturned (Pământ desțelenit)* (Pan, 1988)

I.S. Turgheniev, *Fathers and Sons (Părinți și copii)* (Penguin, 1980)

Din perspectiva relațiilor externe, de mare ajutor vă pot fi:

M.S. Anderson (ed.), *The Eastern Question 1771-1923 – Documents (Chestiunea Orientală 1771-1923 – Documente)* (Londra, 1970)

G.A. Kertesz (ed.), *Documents in the Political History of the European Continent 1815-1939 (Documente despre istoria politică a continentului european 1815-1939)* (Clarendon Press, 1968)

Mulțumiri

Editorii țin să le mulțumească următorilor pentru permisiunea de reproducere a anumitor fragmente și materiale:

Lui Edward Arnold pentru pasajele din *The Eastern Question 1771-1923 – Documents* editată de M.S. Anderson, Editurii Longman pentru fragmentul din *The Making of Russia* de J. Hasler și celor de la Penguin pentru fragmentul din *Russia under the Old Regime* de Richard Pipes.

Editorii exprimă de asemenea mulțumiri următorilor pentru permisiunea de reproducere a anumitor ilustrații:

The Mansell Collection (pagina 54), The Royal Society of Medicine (coperta) și The Society for Cultural Relations with the USSR (pagina 94).

Index

Anglia 3, 5, 12, 13, 20, 135, 136, 140, 142-146, 149, 150, 152, 157, 158, 161
Antisemitism 109
Arakceev 23, 24, 26, 28, 30, 31, 38, 46
Asia 3, 30, 104, 105, 134, 150, 152-155, 159, 162, 163, 165, 166, 171
Austria 56-58, 68, 135-140, 142, 143, 146-153, 158, 159, 162, 163
autocrație 8, 9, 16, 43, 49, 50, 55, 56, 59, 61-63, 86, 169
Benckendorf, general 45
Berlin, congresul de la 133, 157, 165, 166
Biserica Ortodoxă 1, 11, 24, 28, 50, 105, 155, 158
cenzură 53, 54, 106, 107
Crimeii, Războiul 41, 49, 58, 61, 66-68, 99, 146, 150, 151, 163
Decembriști 31, 37, 40-44, 52, 61-63, 104, 140, 169
Duma 99, 103, 173
Ecaterina, împărătească 17, 18
emancipare 52, 68, 73, 75, 77-79, 83-86, 88, 89, 91, 93, 115, 129, 151
Franța 20, 26, 41, 135, 137, 139-145, 147, 149-152, 161, 162
Grecia 138, 140, 149, 152
Inteligheția 57, 114-117, 130, 169
iobăgie 22, 64, 74, 84, 88, 98, 127
învățământ 19, 23, 25, 28, 33, 44, 46, 48, 50, 53, 54, 58, 61, 93-96, 102, 103, 105, 127, 146
Londra 145
Metternich, prinț 21, 27, 32, 35, 36, 57, 135, 137-140, 142
Mezențev, general 122
Mihailov 126, 127
Miliutin 77, 99-103, 113, 122, 123, 132, 153, 159, 167
mir 6, 71, 72, 82, 83, 85, 116, 169
Narodnaia Volia 124-126, 130
Nesselrode 44, 144-146, 166
Pestel 29, 31, 41
plăți de răscumpărare 80
Polonia 26, 50, 51, 127, 141, 152, 162
reforma juridică 62, 96, 111, 113
reforma militară 99, 111
San Stefano 157, 158, 165

Semionovski 27
Sfânta Alianță 135, 137, 139, 150, 162, 165, 166
slavofili 114
Speranski 19, 20, 26, 32, 44, 45
Tabelul rangurilor 8, 16
Turcia 140-144, 148, 149, 154, 157, 161
Unkiar-Skelessi 143, 144, 146
Zasulici 98, 120, 121, 130, 157
zemstva 94, 95, 97, 112, 118, 169

acces la istorie

Editorul colecției: Keith Randell

Colecția *Acces la istorie* oferă o introducere concisă și foarte accesibilă în studiul perioadelor importante ale istoriei europene. Fiecare titlu este o lectură plăcută adresată elevilor, studenților, dar și publicului larg. Toate capitolele includ planuri de studiu pentru elevi și studenți.

***Rusia, 1815-1881* prezintă o relatare limpede a temelor majore din istoria Rusiei secolului al XIX-lea într-un context cronologic. Lucrarea evidențiază continuitatea problemelor cu care s-au confruntat țarii, analizând în paralel modul în care factorii interni și externi s-au conjugat pentru a produce o incomodă combinație între reacțiune și reformă. Pe parcursul cărții autorul invită la o reexaminare a principalelor interpretări ale evenimentelor cheie din această perioadă în raport cu documentele și bibliografia existente.**

ISBN 973-571-326-8

9 789735 713263